

Lietuvos krybdirbystės fenomenas

Alė POĒIULPAITĖ

2001 metø gegužës 18 dienà Paryþiuje UNESCO Generalinis Direktorius Koichiro Matsuura pasiraðë liudijimà, jog Lietuvos krybdirbystë átraukama á þmonijos nematerialaus paveldo ðedevrø sàraðà. Ið viso á ðá sàraðà ðiuo metu yra átraukta devyniolika ávairaus pobûdþio nematerialaus paveldo ðedevrø ið viso pasaulio. Ðá liudijimà Lietuvos kultûros ministrei Romai Dovydënienei 2001 metø rugpjûèio 21 dienà áteikë Lietuvos ambasadorë prie UNESCO Ugnë Karvelis.

Dutûkstantojø rudo ir du tûkstanèiai pirmojo pavasaris Lietuvos krybdirbystës istorijoje, o tikriau – popiûrio ájà ir jos vertinimo istorijoje bus visada minimas ir prisimenamas. Kas gi atsitiko? Kuo ja taip paveiké tûkstantmeèiø riba?

Paèioje krybdirbystëje tarsi nieko ypatingo neávyko. Meistrai dirbo kaip ápratæ dirbtø: vieni daugiau, kiti maþiau, priklausomai nuo to, kiek kuris turëjo uþsakymø, kiek pakvietimø á kûrybines stovyklas bei plenerus, pagaliau, kiek laiko ir sveikatos turëjo. Tík atsirado daugiau jubiliejiniø kryþio bei kitokios formos medþio paminklø.

Bet kas juos suskaièiuos, kas palygins, jei apie naujus statinius sunku surinkti net minimalià informacijà, nes nëra centralizuoto mechanizmo, kuris priverstø juos registruoti. Pagrindiniai informacijos ðaltiniai – vietinë, reèiau respublikinë spauda, kartais televizija ir, þinoma, asmeniniai ryðiai su meistriais kûréjais... Neâkainojamos vertës yra entuziastø, savotiðkø donkichotø, fotografuojanèiø, renkanèiø duomenis apie kûréjus, statinius ir kt., triùsas.

Lyg ir nederëtø kalbëti apie tas taip sunkiai sprendpianas problemas, kai dar neprarado savo ðviesiø ðventiðkø spalvø dþiaugsmas dël pasaulinio mûso krybdirbystës pri-paþinimo ir ávertinimo. Taèiau, kita vertus, net ir toks informacijos nenuoseklumas, tiesiog chaosas, gadinantis nervus tyrinëtojams, paliekantis didþiuiles spragas istorijoje, sa-votiðkai liudija krybdirbystës tradicijø gyvavimo savaimingu-mà bei natûralumà. Kitai tarant, tas savybes, kurios bûtinios etninës kultûros reiðkinui, pretenduojanèiam patekti á tautosakinio ir nematerialaus þmonijos paveldo ðedevrø sàraðà. Taigi ne vien lietuviðkø kryþio, koplyteliø, kitokiø formø liaudies paminklø gausa, meninis iðraiðkingumas bei sa-vitumas, beje, nu seno pripaþtamas ir vertinamas, nulë-më Lietuvos krybdirbystës vietà pasaulio paveldo ðedevrø sàraðe (pasaulinës reikðmës materialaus paveldo pamin-klo sàraðe jau turime Vilniaus senamiestà ir Kurðiø nerijà), bet ir daugialypis jos gyvybingumas net ir nepalankiausio-mis sàlygomis.

Tautosakinio ir nematerialaus þmonijos paveldo ðedevrø sàraðas UNESCO pradëtas sudarinëti tik pernai. Pretenduoti ájagali tik tokie liaudies kultûros reiðkiniai, kurie nëra restauruoti ar kaip kitaip atgaivinti, o savaimingai egzistuoja tradicinëmis formomis, natûraliai perduodamomis ið kartos á kartà. Lietuvio krybdirbystë ðiam sàraðui buvo pasiûlyta kartu su kitomis liaudies meno ðako-mis (verbomis, keramika, folkloru (sutartinëmis) bei paproéais (Kû-éiø, laidotuviø ir Véliniø). UNESCO kaip perspektyviausià kandi-datûrà iðsirinko krybdirbystë ir leido ruoðti vadinamàjà kandidati-na bylą. Jà turëjo sudaryti dvi dalybs: raðytinë (siûlomo objekto istorija, meninë, etnologinë charakteristika, raidos perspektyvos ir kt.) ir vaizdinë (videofilmas bei fotoalbumas).

Lietuvos ambasadorë prie UNESCO Ugnë Karvelis Lietuvos kultûros ministrei Romai Dovydënienei áteikia sertifikatà, liudijantà, jog Lietuvos krybdirbystë yra átraukta á tautosakinio ir nematerialaus þmonijos paveldo ðedevrø sàraðà. 2001 m. rugpjûèio 21 d. Vilnius, Lietuvos kultûros ministerija.

P. Tamaðauskas. Kryžius Meteliø baþnyeios ðventoriuje, Lazdijø r.

Laiko parengti tokiai medþiagai buvo be galø mafø, kiek daugiau nei trys mënesiai. Tam reikaluø buvo sudaryta darbo grupë ið devynio þmonijø: Kultûros ministerijos vyriausiosios specialistës Irenos Seliukaitës, Lietuvos liaudies kultûros centro darbuotojø – direktoriaus pavaduotojos Vidos Datkauskienës, Tautodalilës poskyrio vadovës Teresës Jurkuvienës, Tautodalilës poskyrio vyriausiosios specialistës Alës Poeiulpaitës, Etninës kultûros informacijos poskyrio vyresniojo specialisto Pauliaus Jurkaus, Paproèio ir apeigø poskyrio vadovës Nijolës Marcinkevièienës, Kultûros ir meno instituto Lietuvos baþnytinës dailës skyriaus vedëjos Grapino Martinaitienës, Lietuvos televizijos þurnalisto Auðros Kalinauskienës ir Justino Lingio.

Rengiant kandidatinæ bylæ, praëjusio metø spaly, lapkrity, gruodø Lietuvos etnografiniuose regionuose buvo filmuojama ir fotografuojama ávairi su kryþdirbyste susijusi medþiaga: seni ir nauji kryþdirbystës objektai – kryþiai, koplytélës, dabartiniø formø statiniai bei savaimingai ir organizuotai sukurti ø telkiniai (kryþio kalneliai, ansambliai ir pan.), meistrų kryþdirbiai, darbo procesas vaikø kurybinéje stovykloje bei droþybos studijoje, kryþiaus ðventinimo apeigos bei su kryþiais susijæ Vëliniø paproèiai ir kt. Kelioniø marðrutas, kurípadiktavo LLKC surinkta lauko tyrimø medþiaga, apëmë 22 rajonus (84 vietoves). Upfliksuota apie 500 objekto sodybose, pakelëse, miðkuose, ðventoriuose, kapinëse ir kitur. Sukaupta apie 40 valandø filmuotos medþiagos, ið kurios parengtas 30 minuèio filmas „Kryþdirbystë Lietuvoje“ bei penkios televizijos laidos, skirtos ethnografinio regiono specifiniams bruopams atskleisti.

Po átempto skubaus darbo á Paryþio buvo iðvepti reikalaujami apraðymai, minetës filmas, dviejuø daliø fotoalbumas ið 300 nuotraukø bei videomontaþas „Kryþius kalendorinëse ðventëse“, sudarytas ið kitos LLKC programos „Kalendoriniø ðvenëio fiksavimas ir tyrimas“ medþiagos.

Pirmajam svarstymo etapui UNESCO komisijai buvo pateikta 60 tokio bylo ið ávairio valstybio ir tauto. Í antrajø atrankos ratà pateko 32, ir galop 19 objekto buvo paskelbtø tautosakinio ir nematerialaus paveldo þmonijos ðedevrais (palyginimui galima prisiminti, kad þmonijos tautosakinio ir nematerialaus paveldo ðedevrais paskelbtø tokie reiðkiniai kaip gruzinø polifoninis ir filipinieëio reèitaþyvinis dainavimas, Sicilijos marioneëio ir japonø Nogaku teatrai,

Kryžius. Lokðtünø k., Vilkaviøkio r.

Dv. Benedikto kryžius. Akstinė K., Raseinių r.

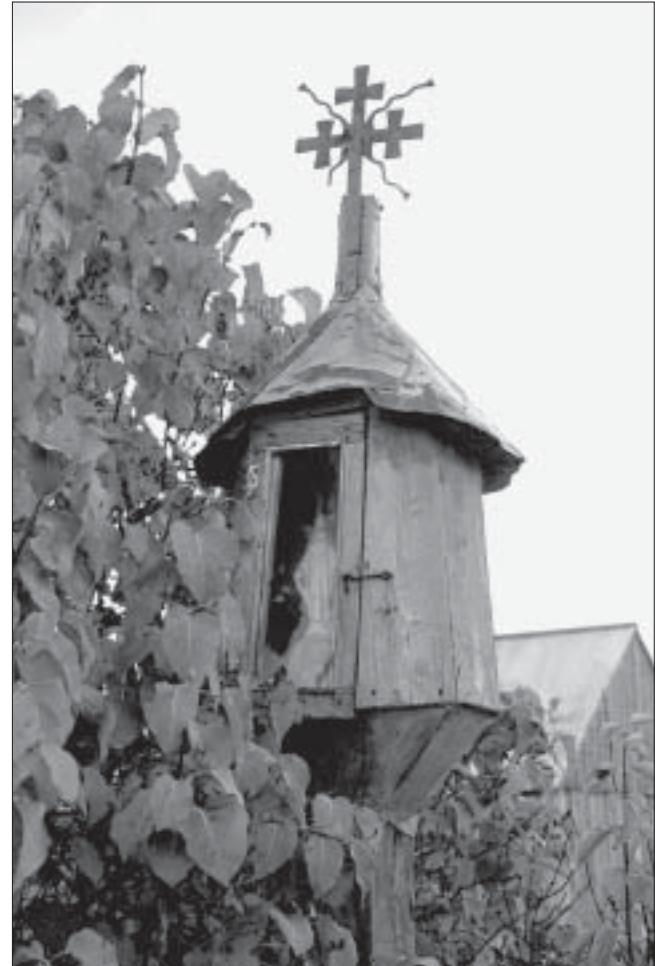

P. Kaziūnas. Kryžius. Ukmergės-Anykščių kelias.

Korējiečių ritualai, Oruro karnavalas, ypač savitę kultūrinių erdvio arealas Maroke, Gvinéjoje, Uzbekistane ir t.t.), tarp kurių atsidūrė ir lietuvio kryždirbystė, kaip kultūrinės raičkos forma, pavadinta „Kryžiaus kūrimas ir jų simbolizmas“.

Đitokio be galio svarbaus fakto akivaizdoje verta dar sykā pabandyti aptarti ir susivokti, kas ir kokia yra mūsiðkoji, lietuviðkoji kryždirbystė. Kā mes apie jā þinome – jos kilmė, praeitai ir dabartai, kā ji mums reiðkia. Ēia vertētø pacituoti UNESCO Generalinio Direktorius pavaduotojo kultūros reikalams Mounir Bouchenaki oficjalaus praneðimo apie lietuvio kryždirbystės àvertinimą þodþius:

Kryžiaus kūrimas simbolizuoją kryžio ir altorių kūrimo tradiciją, taip pat jų àventinimą ir su jais susijusias apeigas. Droptiniai àþuolo kryžiai susiję su katalikų kulto apeigomis, bet kartu su derliaus bei kitomis senesnėmis àventemis. Jie atstovauja senesnei nei keturiø ðimtmeèiø kultúrai. Ðiandien, kaip kitados, dirbtai kryžiaus nemokoma mokyklose. Meistras, perduodantis savo meną mokinui, net nepaliékia juose savo vardo. Taëiau didþiausia grësmë kryžio dirbimo tradicijai kelia kaimo tuotéjimas ir kultúrinis vievodéjimas, atsiradës dël Vakarø ðakos. Jų paskelbimas „ðedevraïs“ atlygina tiems, kas kuria simbolinius objektus, ir tuo bûdu per juos tiesiogiai puoselëja ið kultúrinës tradicijos paveldëtâ pasaulio sampratâ. Dis kryžio dirbimo tradicijos pavyzdys leidþia puikiai

Koplytstulpis Alsėdþio baþnyeios àventoriuje, Plungës r.

suprasti, koks svarbus yra simbolinis nematerialaus paveldo aspektas, kuris nesibaigia vien jo materialaus pavidalo iðsaugojimu. Ðiandien svarbiausià UNESCO àgaliojimo dalí sudaro ðio simbolinio kultūros aspektu iðsaugojimas.

Pasaulinis kryždirbystës pripaþinimas, galimas daiktas, pakoreguos kai kurias nuostatas kryždirbystës praeities ir dabarties atþvilgiu. Senojo kryžio, koplytëlio bei juos uþpildþiusiø skulptûro menine verte, savitumu, kaip lietuviø tautos religinës, kultúrinës, meninës raičkos savitumo regimui atspindþiu, niekada nebubo abejota. Kas kita dabarties statiniai – jø ir forma, ir paskirtis, ir ypaè meninë vertë ne kartà buvo ir tebéra diskusijø objektas. Diskusijø pagrindas – kai kurios religinio ir meninio kiø, tradicijø dekadanso apraiðkos, naujos atsiranandëjos statiniø formos, konstrukcijos, netgi funkcijos. Galima bûtø tas diskusijas, netgi abejones, pavadinti ir nerimu dël kryždirbystës raidos perspektyvø, dël jos vietas dabartinëje visuomenëje bei kultûros terpëje.

UNESCO ði visai Lietuvai bûdingà reiðkinà bei jo regionines atmainas pavadino, kaip matëme, kryžio kūrimu ir jų simbolizmą, simbolizmà suvokiant ne tik kaip tam tikro ávaizdþio (skulptûrinio atvaizdo, ornamento ir pan.) simbolinë reikðmë, bet ir kaip kompleksinë pasauléjautos bei pasaulévokos iðraiðkà ne tik paëiamie statinyje, bet ir visame, kas su tuo statiniu susiję. Ēia telpa statinio sukûrimo intencijos, lemianëios jo pobûdâ bei paskirtâ, kûrimo ir

Koplytėlė. Kretingos r.

statymo procesas (meistro suradimas, susitarimas su juo, medžiagos paruoðimo ir apdirbimo operacijos, paminklo padirbdinimas, pastatymas), jo įjungimas į bendruomenės (ðeimos, kaimo ir t.t.) aplinką (paðventinimas), egzistencija iki natūralaus sunykimo – þmogaus elgesys prie statinio (individualus ir bendruomeninis lankymas, puoðimas, maldos ir giedojimai, praðymai, padëkos ir t.t.), reguliuojamas liaudiðkojo pamaldumo bei paproðio, remontai, polichromijos atnaujinimas, galiausiai neðmanomo suremontuoti kryþiaus sudeginimas su specialiomis apeigomis bei nustatytu laiku.

Kryþdirbystės terminas, natūraliai atspindintis visà minètā kryþiaus ar kitokios formos statinio atmosferà, atsirado visai neseniai, prireikus iðreiköti jos tradicijø, kaip tæstiniø daugialypio proceso, visumà, kompleksiökumà bei sinkretizmà. Tai didele dalimi naujas poþiûris. Iki ðiol daugumas tyrinëtojø, daugiausia dailininkø, menotyrininkø þvilstiniai ir dëmesys buvo orientuojami tik į pati statiná, kaip liaudies maþosios architektûros reiðkiná, á to statinio skulptûras, kaip klasikinæ liaudies meninës kûrybos iðraiðkà, á geleþinius kryþius, neretai vadinamus saulutémis, kaip liaudiðko kalyvystës amato ðehevrus. Stebino gausa, ávairovë bei meniðkumas, interpretacijos savitumas ir tai, kad juos, tokius nepaprastus, sukurë meno mokslø néjæ liaudies meistrų. Daug prakaito iðlieta bandant juos suklaþikuoti, kaip nors sugrupuoti, bet ðito padaryti iki galio niekam nepasisekë – visi bandymai daugiau ar maþiau kapituliudavo prie liaudies fantazijos ir iðmonës, meninës inter-

pretacijos laisvës, kuri, nepaþeisdama ir nelauþydamo tradicijø, kûrë vienà uþ kità savitesnius variantus.

Die statiniai jø analizës procese daþniausiai bûdavo suskaidomi áryðkiausias sudëtines dalis: statiná (kryþmiðkà ar stoginâ kryþiø, koplytstulpâ, koplytëlë ir pan.), skulptûrâ, geleþinæ virðûnæ. To-dël ðalia konkrebias jø formas atspindinèiø pavadinimø turime ir liaudies maþosios (smulkiosios) architektûros terminà, beje, ypaë intensyviai, tiesiog iðskirtinai vartotà sovietiniai metais, kada kalbëti ir raðyti apie kryþius praktiðkai buvo neðmanoma. Kartu su pasaulietinio turinio statiniai, priverstinai atsiradusiai sovietiniams metais, susikûrë ir liaudies monumentalistikos terminas, siekiant bent ðiek tiek atspindeti jø specifikà ir atskirti nuo klasikiniø statinio. Juolab daþniausiai nuo kryþiø, koplytëliø bûdavo atskiriamas paprotinë dalis, jà paliekant etnografo kompetencijai arba tiesiog nekreipiant á ja dëmesio. Ne kà daugiau dëmesio sulaukë ir kryþiaus dirbimo procesas, jeigu jis nelietë konkretaus meistro kûrybinio darbo ar nebuvo susijës su to darbo analize.

Kryþdirbystës terminas tarsi priglaudþia savo talpioje reikðmëje daugelâ, jeigu ne visus, dalykø, vienoki ar kitokiu aspektu veikianèiø liaudiðkuosius sakralinius statinius. Kitokio turinio paminklams visai logiðkai tiktø ir liaudies monumentalistikos ar dekoratyviosios liaudies plastikos (priklasomai nuo statinio pobûþio bei paskirties) pavadinimai.

Ðitie pasamprotavimai apie terminijà ið pirmo þvilstnio tarsi ir tolimi nuo minimo ávykio – lietuviðkosios kryþdirbystës ðerpimo á pasauliná kontekstà, taèiau jie bûtini kaip savotiðkas atskaitos taðkas, þvelgiant á sudëtingà jos ðiandienà.

Lietuvoje niekada neabejota, kad kryþdirbystë yra ypaë reikðmingas tautos kultûros reiðkinys, deklaruojantis jos savitumà, gebantis iðreiköti ir simbolizuoti giliausias jos aspiracijas, orientacijà sunkiausiais ir tragiðkiausiais istoriniams laikotarpiais. Tautinio Atgimimo epochoje, XIX a. pabaigoje, o véliau sovietinës priespauðos metais bei naujojo Atgimimo laikotarpiu kryþdirbystë buvo laikoma nacionalinio charakterio apraiðka, o kai kurie jos siuþetai, sakykim, Rûpintojëlio, – tautos likimo simboliu. Galimas daiktas,

Krikötai.

Krybius Indubakiø kaimo kapinëse.

sakraliniams krikðeioniøko turinio paminklui skiriamas nacionalinio identiteto simbolio, pasiprieðinimo formos vaidmuo ypatinga dëmesi atkreipë į jo kilmës problemą. Buvo sukurti ávairiø skirtingø versijø ir teorijø bei to teorijø variantø.

Ið tieso apie kryþdirbystës kilmæ ir pradþia þinome labai maþai. Dauguma statiniø ir su jais susijusiø skulptûro datuojama de-vynioliktuuoju amþiumi. Ið ankstesniø laikø jø tiesiog nëra iðlikæ. Raðytiniø ðalitinai ðykðtûs ir neretai prieðtarangi – nevienareikð-miðkai traktuojami, jie yra tapæ net visai skirtingø versijø argumen-tais. Visus daugiau ar maþiau pamatuotus bandymus þvelgti kryþ-dirbystës ðaknis galima padalinti ádvi viena kitai prieðtaraujanèias teorijas. Pirmoji mediniø paminklo statymo paprotá sieja su pagoybës laikais, ðiandien, kaip didele dalimi ir XIX a., tautinio Atgi-

mimo auðroje, gerokai romantizuotais. Antroji kryþdirbystës kilmæ linkusi sutapdinti su krikðeioniybës ávedimu Lietuvoje.

Ne ðio raðnio upðavinys plaëiau komentuoti kryþio kilmës teorijas, galéture pasakyti tik tiek, kad ir kryþiai, ir koplytélës bei jø pa-vidalø atmáinos yra tiesiogiai iðplaukë ið krikðeioniybës. Pagonið-kieji elementai, kaip pasaulëjautos ir pasaulëvokos iðraiðkos forma ir tam tikri simboliai, bene ryðkiausi kryþio puoðyboje bei su kryþiais susijusiuose paproëiuose. Juos, be kita ko, bùtø galima laikyti ir krikðeioniybës inkultûracijos apraiðkomis bei rezultatu. Neabejotina viena, kad poreikis per sakralinës prasmës statinø reikðti savo tiké-jimo, dvasines bei þmogiðkàsias aspiracijas yra gilus, ðeidæs ðaknis lietuviø mästysenoje, religinëje bei þmogiðkoje orientacijoje, atitinka jo bùda bei pasaulëjautà. Kitaip bùtø sunku, tiesiog neamanoma paaiðkinti nepaprastà kryþdirbystës gyvybingumà, atsparumà ávai-riopam jos naikinimui atskirais istoriniai periodais.

Nepalankesniø sàlygø kaip sovietmetis kryþdirbystei iðsilaikyti turbùt negalima né ásivaizduoti (kà reiðkë vien keli Kryþio kalno naikinimai...). Palyginti su juo, net caro draudimai statyti ir remontuoti kryþius nepaðventintose vietose yra menki. Ir draudimai statyti nau-jus, ir senøjo naikinimai, atrodë, turëjo reikðti kryþdirbystës pabai-gà. Ið tieso sovietmeëiu naujø kryþio ir koplytélø pastatyta nedaug, daugiausia baþnyëiø ðventoriuose (ëia jø statymas buvo labiau to-leruojamasis), kone visi naujai pastatyti vieðose vietose, net sodybo-se, vos atsiraða buvo sunaikinti. Taëiau kaip patvenkta upë prasi-graupia sau naujà vagà, taip ir kryþdirbystë, negalëdama reikðitis áprastinëmis, tradicinëmis formomis, iðaugino atmainà statiniø, ku-riai né kryþdirbystës vardo nepritaikysi. Tai pasaulietinio turinio liau-dies paminklai, kuriø ryðki ir lemianti pradþia buvo Ablinga ir kurie, kaip jau minëta, gavo liaudies monumentalistikos vardà. Daugiau kaip per dvideðimt metø palengva iðskristalizavo jø pagrindinës for-mos, siuþetai, funkcinës ypatybës, kuriuose daugiau ar maþiau ryð-kiai galima þiûrëti sàsajas su klasikinëmis tradicijomis. Taëiau ðiuo atveju svarbiau ne formos, o paties mediniø paminklo, sukurto ne-mokyto meistro ir skirto paþymëti kokiam svarbiam ávykiui, daþniau-tragiðkam, poreikis, niekuo kitu nepakeiðiamas.

Atgimimo metais, lyg kokios poþemio versmës neðami, á pa-viðiø pasipylø ðimtais tradiciniø kryþio, koplytstulpio bei naujø for-mø statiniø, tiek sakraliniø, tiek pasaulietiniø, irgi yra akivaizdus poreikio tokio pobûdþio raiðkai liudijimas.

Jau ne retenybë pamatyti kryþio ar koplytélæ pakelëje, netgi modernaus greitkelio ðalikelëje, pasitinkant sveðià sodyboje, þy-mintà kapà. Jø, þinoma, ne taip tirðta kaip prieð ðimtmetà, kada lietuviø etnografines ribas buvo galima nustatyti pagal kryþio gau-sumà. Taëiau galima sakyti, kad Lietuva jau yra atgavusi Kryþio þemës vardà, veidà ir vaizdà. To vaizdo kontûrai toli graþu ne visi vienodai ryðküs, yra visai blankiø, vos þvelgiamø. Bene blankiau-si regioninio savitumo dalykai – nemaþa jø dalis, ypaë detalës vargu ar iðryðkës, nes daug jau nesugrâpinamai nusineðë laikas. Savo laiku ájuos nebubo pakankamai atkreipta dëmesio, tarsi á nelabai reikðomingus. Kaip apskritai ir kitose liaudies gyvenimo, kultûros, meno srityse, regioniðumas nebubo akcentuojamas, iðskyrus ne-bent tautosakà ir drabuþius. Pilniausias þemaitijos vaizdas, nes didelës dalies tyrinëtojø þvilstsniai krypo bùtent ten, gal dël to, kad éia buvo daugiausia ir ávairiausia formø kryþio, kad santykje su statinio turiniu, t.y. su tame ádetomis ðventøjø skulptûrëlémis buvo gal daugiausia archajiðkos mistikos ir paslapties.

P. Dužinskas. Dv. Florijonas. Tryškiai, Telšių r.

Vienintelis A. Rūkotėlė yra bandas konkretėjai suformuluoti ir apibrėžti regioninius senojo kryžio skirtumus, grynai praktiniai tikslais, – norėdamas paskatinti, Vilniaus iðlaisvinimo ið lenkø intencija, statyti ne apskritai kryžius, o þemaitiðkus, aukðtaitiðkus, dzukiðkus... Neðainojamos vertës ðiandien I. Konèiaus ir J. Perkovskio surinkta þemaitiðka medþiaga, ir gaila, kad tokio vyrø naturėjo kiti Lietuvos etnografiniai regionai. Ðiandien regioniniai kryþdirbystës bruoþai bûtø nepalyginti ryðkesni, ir bent jau pagrindas jo apibendrinimui bûtø daug solidesnis.

Ryðkumu galbût dar netolygesnis paprotinis kloðas, t.y. atskiro þmogaus ir kaimo bendruomenës elgesio su sakraliniu statiniu modelis, visuose regionuose gerokai besiskiriantis. Ne tik paëiø apeigø, santykio savitumais, bet ir bendrojø, visai Lietuvai bûdingø (pavyzdþiu, Kryþiaus dienø) apeigø formomis ir interpretacijomis.

Skirtumø daug, atskiros jo grupës turi savus atspalvius, kuriuos ðiandien, kaip jau minëta, néra paprasta þvelgti ir dar sunkiau daryti argumentuotas iðvadas. Nekalbant jau apie kryžio kûrëjø, paëiø meistrø kûrybinio proceso tyrimà. Ir senojo, ir dabartiniø. Ëia vélgi nesunkiai þvelgsime ne tik talento skirtumus, bet ir paties kryþiaus atsiradimo proceso ypatumø nevienodybes kiek-vienam kraðte...

Uþsiminëme apie kai kurias klasikinës kryþdirbystës vaizdo esmines spragas.

Antkapinis paminklas Sutkø kapinëse, Ðakiø r.

Dabartinis atgijæs kryþdirbystës vaizdas ne kà ryðkesnis, galbût net blankesnis negu senieji klasikiniai laikai. Jame atsiveria keli planai – tai statiniai, kuriø pasigailéjo laikas ir represijos, kaip kontrastas jiems – pasaulietinë liaudies monumentalistika ir dabartiniai statiniai, kurie jungia klasikos tradicijas, liaudies monumentalistikos atradimus ir dabartiniø jo autorio mästysenà.

Ðedevro vardas palieëia visus ðiuos sluoksnius, visus dalykus, susijusius su kryþdirbyste. Kà toks ávertinimas ðiandien sako mums? Kokias perspektyvas suteikia? Tas ávertinimas ir pelnytas, ir netiketas. Pelnytas, nes ir patys þinome, matome, ir kiti ið ðalias pasako, jog turime ið tiesø neeilinius turtus. Netiketas, nes gal daugiau savo kraðte matome problemø, sunkumø, daugiau apie juos kalbame, negu dþiaugiamës rezultatais. Tarsi netikime, kad mes kaip tauta, kaip bendruomenë savo talentingø nariø rankomis galime kà nors iðkirtinai vertinga sukurti. Tiesiog ne vienà amþio gyvenome ir dabar gyvename su savo kryþiais, nebelabai ásivaizduojame, kuo kitu galétume pagerbtì mirus, áampinti kovo se uþ laisvæ kritusiø atminimà, paþymeti ir apginti nuo nelaimio savo sodybà, kaimà, miestà, kaip kitaip iðreiköti praðymà, padékà... Tiesiog gyvename ðalia tø ðedevrø, su jais ir tarsi nepastebime jo, tarsi nerandame reikalø kaip nors ypatingiau juos ir savo buvimà ðalia jo paþenklini.

K. Nemanis. Krypius Raguvos bažnyčios ūventoriuje, Panevėžio r.

Tai, be kita ko, galbūt ir yra pats tikrasis krybdirbystės tradicijos tæstinumas, natûraliai einantis ið kartos į kartą, drauge neðdamasis ir problemas, ir laikmeèiø sunkumus, þymédamas þmogaus ir tautos istorijos tarpsnius. Ðitoks ávertinimas – tai ir to tætinumo atskleidimas, ir svarbos pabrëþimas. Tai labai aiðkus atsakas abejantiems krybdirbystės proceso vaisingumu ir prasmingumu, stiðulas já papinti, studijuoti, tirti. Palaikyt ið saugoti, kas tame vertingiausia, kas plaukia ið tradicijø gelmiø, nes tradicijø gelmëse jo gyvybë ir ateitis. Svarbu, kad jis netaptø mada, nes up kai kuriø ðios rûðies pavojo tendencijø atidesnis þvilgsnis jau uþkliûva. Svarbu dar ir tai, kad kryþio vertinimai, ið dalies ir jø statymas netaptø rutina, ðtampu. Nes kiekviena mada pasmerkta negailestingo laiko nuosprendþui, nes kiekvienas ðtampas ir rutina siurbia gyvybæ ið visko, kad ir kas tai bûtø – dainos, paproèiø, meno, net paties gyvenimo. Gyvybë tegali bûti iðsúpuojama, iðpuoselëjama tradicijoje lopðyje, maitinama dvasios versniø paslaptyse.

Paslaptyse retai kada leidþiasi iki galio ir vienareikðomiðkai bûti atskleidþama, taèiau nebandyti jos aþpëti bûtø panaðu á abejingu-mà, ðiuo atveju – sau, savo tautos tradicijoms, o tai reiðkia – ir ateïeiai. Kaip matome, krybdirbystės fenomenas ðiandien dar pilnas ávairiausio paslapèiø.

The phenomenon of wood carving in Lithuania

Alë POÈIULPAITË

On May 2001 UNESCO inserted Lithuanian wood carving into the list of masterpieces of non-material human heritage. On this

Koplystulpis. Alksnénai, Vilkaviðkio r.

occasion a review on the history of creating crosses and their present condition has been published.

During the era of the national rebirth in the late 19th century and later, in the second half of the 20th century during the years of Soviet oppression and up until the new renaissance, as well as in the period of restoration of the independence wood carving was considered to be the manifestation of national character, with some of the themes as, for example, that of Rüpintojëlis (the Pensive Christ) serving for the symbol of the nation's fate.

There is scanty information on the origin of wood carving. Most erections include those from the 19th century, and there is no data on the ones from earlier times. All the theories in respect to the origin of Lithuanian wood carving may possibly be divided into two groups, with the first one linking with the pagan period and the second relating to the introduction of Christianity into Lithuania.

In the author's opinion crosses and chapels are directly connected with Christianity, whereas pagan elements as a form and the symbols of the expression of world perception feature themselves in decoration of the crosses and in the rites pertaining to them. Undoubtedly, the demand of expressing religious, spiritual and human aspirations by building a sacred erection – the cross, etc. is inseparable from the character and world perception of the Lithuanian nation. Particularly by this an unbelievable moving process of erecting crosses for centuries might be explained.

The most unfavourable period for erecting crosses was the years in the Russian-occupied Lithuania, for the Soviet regime with its repressive politics had restricted the process of creating and erecting crosses very much, the erected ones were totally demolished. For this reason a particular variety of secular memorial monuments had been established, which, in part, compensated the suppression of traditional wood carving. Presently after the restoration of the independence an abundance of crosses all over Lithuania are being built. At last they have found their place in the sun – numerous rites are being performed in their vicinity.

Valstybinės kalendorinės įventės

Apie esamą ir būsimą valstybinių kalendorinių įvenčių sistemą visos valstybės įvenčių kontekste su Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto moksline bendradarbe dr. Daiva VAITKEVIČIENE, Vilniaus pedagoginio universiteto docentu dr. Libertu KLIMKA ir Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus vedėju dr. Pilvytės DAKNIU kalbasi Juozas DORYS.

Po Atgimimo sūkurių valstybinė įvenčių sistema iš esmės pakeitė, bet ir dabar neaiðkūs ávairių politinių spalvų įstatymų dviem sprendimų kriterijai, argumentai bei motyvai. Vertybinių prioritetų paieškos dėl joje srityje dažnai primena virvės traukimą, retai remiamasi specialistų iðmanymu, visos mūsų dvasinės kultūros paveldo perimamumu, tætinumo, pamatuoto derinimo su dabarties poreikiais principais. Dvuo metu valstybinė įvenčių sistemą (be minetinės, bet darbo dienų) sudaro deðimt įventinių nedarbo dienų: trys oficialios valstybinės (Vasarį 16-oji, Kovo 11-oji, Liepos 6-oji), deðios kalendorinės (dvi Kalėdos, po vieną Velykų (plius dar vienas sekundienis), neseniai ðerptose Polinė, Naujojo meto ir Vėlinių dieną) bei ideologizuotas konjunktūrinis svetimkūnis (Geguþes 1-oji). Nuo gausiai matyti, kad, lietuviokojų tradicinių vertybų populiariu, o sistema prastai subalansuota ir rimta kvestionuotina.

Nepinome, ar valstybinė įvenčių kiekybiniai limitai jau pereikvoti, ar dar labiau pūstini. Nors neretai aukðeðiausiu lygmeniu padeduoja, kad per daug įvenčiame, bet kartais, atsibudžia po nakties, supinome, kad, be platesnio visuomenės ir specialistų diskusijų, jau nubalsuota up naujā įventinė darinė (taip neseniai atsitiko su Poline ir *Perguþes gegaja* – taip ðmaikðėliai „majovkà“ buvo perkrikðtijų prievara sovietmeèiuo galvėse kapkà demonstravæ Vilniaus moksleivai). Koks bùto racionalus valstybinio oficialiojo ir kalendorinio įvenčio santykis, ypaè kai pirmojo tarsi beveik dar ir nepramokome deramai tautiðkai ir pilietiðkai įvæsti? Kaip turėtø bùti derinami vietinių tautinių (baltiðkøj) ir atneðtinio kosmopolitiniu (krikðeionidkøj) vertybų dëmenys atviros, vis labiau globalėjanèios visuomenės sâlygomis? Podþiu, mes turime aptarti ir tai, kas jau yra paskelbta valstybinėmis įventėmis, ir tai, kas galéto ir net turëto tokiomis tapti.

Pilvytis DAKNYS. Jau keleri metai analizuoju, kà dabartinis jaunimas iðsaugojo ið senojo tradicijø, tèvø ir seneliø palikimo. Galiu palyginti, kaip jaunuoliø įventės buvo įvæstos tarpukariu (ir dar anksèiau) ir mûsų dienomis. Dabartinis jaunimas, pagal etnografiniø klausimø lapø atsakymus, valstybinio įvenčių beveik neðvenèia. Tarpukariu jos įvæstos mokyklose, gimnazijose, aukðtosiose mokyklose (susirinkimai, mitingai), per ðauliø, pavaršininkø, jaunalietuviø susiejimus. Antra vertus, nebuvo, kad valstybinės įventės jaunimui eitø ið ðirdies. Iðskyrus, aiðku, okupuotas Lietuvos teritorijas. Sakysim, Vasario 16-oji buvo labai iðkili įventė Gedijos, Maþosios Lietuvos, Latvijos, Amerikos lietuviams. Jos siejosi, matyt, su savaip abstrahuotu lietuviokumu, patriotizmu... Rygoje, pavyzdþiu, masiðkai susiburdavo akademinis jaunimas ir nuoðirdþiai įvæsdavo.

Điai metais įvenčiø sàraðe jau buvo ir Polinë. Tarpukariu Polinë buvo įvenčiama kaip atlaidai, buvo iðlikę tam tikrø etniniø tikëjimø, paproëio. 1929 m. jà bandyta suvalstybinti kaip tautinë įventë, bet jau 1930 m., Vytauto Didþiojo metais, ji nebebuvo įvenčiama.

Kokios priepastys lémë, kad net oficialiai tarpukariu ávesta Polinio įventę neprigijo?

P. D. Polinë, matyt, buvo ávedinëjama todël, kad Vasario 16-oji įventimui buvo labai nepatogi. Paskaiëiavus paaiðkëja, kad net trejus metus ji pakliûdavo á gavénios laikotarpá, kai nebuvo galima rengti triukðmingø pasilinksminimø. Spaudoje buvo diskusijø, kaip tå valstybinë tautinë įventë reiktø keisti, kur nukelti...

Jei Polinë tada neprigijo, ar ji turi galimybø prigytí dabar?

P. D. Per Polinë orai bymiai tinkamesni įvæsti negu þiemà. Be to, tada tautinë įventë nukélus á Polinë, buvo iðvengiama gavénios, buvo galima linksmintis, bet dauguma þmoniø tarpukariu gyveno kaimuose, kuriuose tuo metu bûdavo pats darbymetis. Antra vertus, tarpukariu turéjome Klaipédos kraðto ir Maþosios Lietuvos problema. To kraðto gyventojø daugumà sudaré evangelikai liuteronai. Buvo svarbu maþlietuvius integruti á Lietuvos gyvenimà. Matyt todël Polinë, kaip liuteronams visiðkai nepriimtina įventë, neprigijo. Beje, Vasario 16-oji buvo susijusi ne tik su gavénia, bet ir su liûdnu visiems lietuviams ávykiu – tå dienà miré daktaras Jonas Basanavièius. Gana triukðmingai ji imta įvæsti tik po 1930 m., o 1924–1928 m. jà, kaip valstybinë įventë, buvo nustelbusi Geguþes 15-oji (Steigiamojo Seimo susirinkimo diena).

Dabar turime tris lygiavertes įventes (Vasarį 16-oji, Kovo 11-oji, Liepos 6-oji). Liepos 6-oji, Mindaugo karûnavimo diena, be viso istorinio tautos ávalstybinimo konteksto, matyt, buvo ávesta ir dël sezoniniø vasaros ypatumø. Akivaizdu, kad ji sunkiai prigyja.

Ar neatrodo per didelę prabanga turéti tris ið esmës panaðlai valstybingumà adoruanèias įventes? Ar subalansuoti oficialio valstybinio dato ir kalendorinio tautinio įvenčio blokai?

Libertas KLIMKA. Įventës, jø struktûra turi atspindëti ávairias ðiuolaikinio lietuviø savivokai svarbias istorines epochas. Pasirinkti jas reikia ið ávairiø laikmeèio. Þinoma, bùtina sugalvoti patrauklià įventimo formà. Svarbu, kad įventë bùto visaliaudinë, nes tik tada ji ágyja valstybinës svarbos rangà. Ji turi apimti visus, ir tautines maþumas. Skelbiant Polinë valstybine įvente tarpukariu buvo ási-vélæs ir politinis aspektas (be reikalo harmonizuoti santykius su maþlietuviais); tautininkai ir krikðeionys demokratai buvo oponicijoje vieni kitiem, ir jø tarpusavio santykio peripetijos lémë, kad Polinë netapo valstybine įvente. Vasarà, per patà atostogø sezónà

organizuoti didesnius renginius per ɬolinę sunku. Nors vasara atveria ir naujų galimybę. Pamenu, vienais metais ant piliakalnio per Valstybės dieną sukrovėme didelius laupus ir surengėme gražią piliakalnio sėdauką. Graži idėja, tik menkai iðsiplėtojo. Reikėtų þymiai daugiau pastango, kad Valstybės dienos ir kitos oficialiosios ðventės svarba būtų iðpopuliarinta.

Prieð populiðarinant ir dedant pastangas pirma reikėtø gerai diskutuoti, kurios oficialiosios ðventės turi ateitį, nebekelia abejoniu, nes trijø panaðio aðkiai per daug. Dvi ið jø ar net viena? Ar dar koká deðimtmetė brandinsime pilietinę savimorę? Ne argumentas, kad vasarą kapkam atostogos. Jei ðventė iðties svarbi, ji ðvenèiamama, ir ávairiai bûdais. O jei neðvenèiamama, reikia daryti atilinkamas iðvadas.

L. K. Geriausias visko vertintojas – istorija. Jei ðiandien þmonës, dalyvavæ labai svarbiuose ávykiuose, iðkelia kartu su jais ir save, tai nereikia, kad visos istorijos poþiuriu mûsø dienomis svarbus áykis nebekvestionuotinas.

Kokia bûtø Jûsø nuomonë dël oficialiojo ðvenèio gausos?

Daiva VAITKEVIÉIENË. Prasmës poþiuriu akivaizdu, kad yra du poliai: senoji ir naujoji istorija. Gal net ðventvagiðka bûtø jas jungti á vienà sistemà? Reikėtø labai aiðkio motyvacijø, kam skirti prioritetas. Dviejø naujosios istorijos datø turinys ið esmës identiðkas. Liepos 6-oji irgi gana keistai suformuluota. Mindaugo karùnavimo diena, filologiðkai þiùrint, turi siubetå. Karùnavimas yra tam tikra ceremonija, kuri papymi ir kaip valdovà klasifikuoja Mindaugà ir Lietuvos valstybæ – lygiavertæ kitoms valstybëms. Taèiau kaip mes ðvenèiamame? Nei apeliuojamé á valstybingumà, nei kokiu nors bûdu kartojamé svarbias ceremonijas. Tiesiog sugalvojame ir deginame laupus ant piliakalnio ir panaðiai. Tai istorijos refleksija, taèiau kyla klausimas, kodél tam pasirenkamas bûtent Mindaugas? Kodél, pavyzðbiui, ne Gediminas, kuris, kaip istorinis personapàs ir valdovas, yra aiðkesnis ir vientesnis. Mindaugas karùnà gavo ir jos atsisakë... Jo karùnavimo ðventumui tarsi trûktø valstybininkui svarbaus stabilumo. Gal todël tos ðventės turinys skirtinø visuomenës sluoksnio interpretuojamas ávairiai?

Ar esamas valstybinio kalendorinio ðvenèio blokas visiðkai nebekelia abejoniu? Ar já reikø plësti, ar siaurinti, gal kardinaliai keisti ar bent prasmingai tikslinti? Kas svarstant prioritetus visavertiðkai gravituotø artyn (ar tollyn?) prie jau átvirtintø Kalëdø, Velyko, Vélinio (Viso ðventojo dienos)?

D. V. Kalendoriniu poþiuriu, aiðkiai matyti, kad trûksta vieno svarbaus segmento. Yra iðkelti svarbûs pavasario, rudens, þiemos taðkai, bet nera vasarino...

Ar ɬoliné neatstoja Rasos (Kupolës, Joniniø) ðventės? Atrodo, kad, panaðio uþtuðavimo tikslo siekiant, Baþnyéios ir krikdemiðkøjo sluoksnio ji ir buvo prastumta?

P. D. Blogai, kai vasarà maþai ðvenèio. Be tik kà paskelbtos ɬolinës ir Liepos 6-osios, visai neturime kà valstybiniu mastu ðvæsti.

D. V. Kupolës tarsi paëios reikalauja jas ðvæsti...

L. K. Viso etniniø kalendorinio ðvenèio esmë – þmoniø bendravimas su gamta. Gamtos virsmai ir lùbiai bei ðvente paþymiai tå laikà. Be abejo, ávairùs darbai iki ðventės arba prasideda, arba pasibaigia, bet tai susijø su tam tikros vietovës gyvensena. Be abejo, kalendoriuose svarbûs dangaus ðviesulio judëjimo padiktuoti taðkai, o fenologiniai gamtos reiðkiniai bëga paskui juos, prisiriða prie jø. Dvi saulégràbos ir du lygiadieniai – aiðku, kad bet kuriøje kalendorinëje sistemoje turi bûti keturios svarbiausios ðventės. Tris ið jø savo tautine folklorine atmintimi puikiai atmename. Tai vasaros

saulégràba – Kupolës, Rasos ðventë, iðvirtusi á Jonines. Piemos saulégràba – Kùëios ir Kalëdos. Pavasario lygiadiená apytiksliai atliepia Velykos ir gretimai esanèios kai kurios maþesnës ðventës, pavyzðbiui, Pempës diena, Gandrinë (didþiosios pavasario ðventës paproëiai pabiræ per kelis kalendorinius taðkus). Labiausiai nulykusi ir iðblukusi yra didþioji rudens ðventë. Kuo ji pakeista vëliau? Lyg ir kaþkokia pabaigtuvio forma pasireiðkia, þinome rudens sambarius, ðv. Mato dienà, Mykolines...

Didþiosios rudens ðventës transformuota, kalendoriðkai pasislinkusia forma, matyt, laikytinos ir Vélinës?

L. K. Taip, bet labai pasislinkusia. Vélinës turbût turëjo bûti antroji rudens ðventës fazë, kai gamta galutinai ruoðiasi þiemos miegui, kai nebéra kada þiaugtis aruodais. Aiðku, kad rudens ðventë buvo kupina þiaugsmingos pilnatvës. Galbût tai Liudviko Juçevièiaus apraðytoji *Alutinio* ðventë, esanti þymiai arëiau rudens lygiadienio? O Vélinës – laikas, kai bendraujama su anapus iðþjuðais, kai gruodas sukausto þemæ.

Ar bûtinai kalendorinës sistemas pagrindà turi sudaryti minëti keturi virsminkai taðkai ir juos atilinkanèios ðventës? Kaip jie atspindëti dabar galiojanèio ðvenèio sàraðu?

D. V. Senojoje baltiðkojoje kultûroje rasime visà ðvenèio spektrà. Bus ten keturi poliai, bet ir jø tarpai bus uþpildyti. Galvojant apie þiuolaikinæ modernià visuomenæ, norëtosi, kad bûtø remiamasi ðvenèio semantine motyvacija. Parinktos ðventës turëtø sudaryti prasmingà pilnatvës kontûrø. Pateiktas kosmologinis modelis teoriðkai galëtø bûti priimtinas, taèiau man atrodytø, kad mode liuojant pagal tai, kokias nes turime iðlikusias tradicines ðventes, jis bûtø ðiek tiek kitoks. Jei Kalëdos ir Kupolës á ðituos rémus tilptø, tai nesu tikra, kad pavasario ir rudens ðventes bûtina sieti su lygiadieniais. Turime Velykas ir Vélinës su gana gerai iðlikusiomis tradicijomis.

Ar jos, bûdamos genetiðkai susijusios, kai kuriais elementais nera nudreifavusios nuo lygiadienio?

D. V. Nebûtinai. Tiesioginiø nediskutuotinø nuorodø á tai nera. Yra daug moksliniø teorijø, ir daþnai niekas negali árodyti, kad bûtinai yra taip ir niekaip kitaip. Kada Vélinës? Yra duomenø, kad jos buvo ðvenèiamos spalio mënésá, kad lapkritis – vëlîo mënuso... Tai – diskusijø objektas, kiekvienas mokslininkas turi savo poþiûrâ, ir tai normalu.

Man atrodo, kad toks keturiø pagrindiniø ðvenèio schemos panaudojimas valstybiniø etniniø ðvenèio kontûrui yra gana geras. Jos labai aiðkiai motyvuotos. Kalëdø ir Kupoliø aðis turi ávairø motyvacijø. Kaip mitologei, man rûpi mitinë motyvacija. Matau, kad ðios dvi ðventës susijusios su Perkûno mitologija. Perkûno ne kaip sudievinto meteorologinio reiðkinio, bet kaip tam tikrø reikðmiø, suteiktø Perkûnui, iðraiðka. Tai susijø su tam tikru þinojimu, þmogaus siekiu prasiskverbi á aukðtas þinojimo sferas. Ið mitiniø duomenø ðiame kontekste galëèiau pateikti paparéio þiedo simbolø. Manoma, kad paparéio þiedas per kiekvienas Kupoles nusileidþia ið dangaus, o ne pats prapysta. Jis suteikia þinojimà. Ávairiapusá Beje, netgi yra sakoma, kad jis kaip Perkûno ugnis nusileidþia ið dangaus. Tai mitologinis ðventës svarbos pagrindimas. Per Kalëdas irgi panaðio semantiniø duomenø yra: gyvuliø kalbøjimas ir galøjimas juos iðgirsti, stebuklingo vandens atsiradimas ðuliny. Daug stebuklingø ávykiø tomis dienomis. Dar vienas svarbus mitinis vaizdiny, siejantis ðias dvi ðventes, – atsivérusio dangaus mitas. Manoma, kad per abi ðventes dangus prasiveria ir kaþkokiui bûdu galima kontaktuoti su aukðtesnëmis sferomis. Ið tautosakos þinoma, kad þaibas yra prasivérusio

dangaus īviesa. Tai plyðys, per kurā matyti dangus. Kai prasiveria dangus, gali praðyti, kad iðsipildytø tavo norai. Iðlyga – dangus prasiveria ir per Grabnyéias, bùtø galima daug apie jas pasakyti, bet ðiu atveju jos iðkrenta ið gana apkarpotos keturiø pagrindiniø ðvenèio sistemos. Abejas ðventes dar sieja ritualinis apsivalymas, galbùt susijæs su regëjimu ar galëjimu þipnoti, kai þmogus tarsi nusimeta savo uþgyventà kiautà. Bùtø galima pateikti daug su ðiomis ðventëmis susijusiø ritualø. Pavyzdþui, blukio vilkimas per Kalëdas, Kupolës raganø deginimas.

Perejæ prie kitos kalendorinës aðies, matysime grapià koreliacijà opozicijos pagrindu. Velykos siejasu gyvybingumu, tai rodo viða ðventës atributika (marguèiø marginimas, jø ride nimas), kaþkada turëjusi daug iðraiðkø. Iki ðiø dienø iðlikæs bent jau marguèio

turëjimas ant stalo per Velykas. Bent minimaliai gyvybës raiðkos simbolika yra iðlikusi. Velykos susijusios su gyvybe, vaisingumu. Vélinës – tarsi Velykø prieðingybë, kai negalvojame apie save, bet prisimename iðeju siusius. Ir gamtiðkai tai riba, uþ kurios pereina ma á þiemà, á mirtá... Beje, Véliniø ðventë kadaise, kaip ir Velykos, buvo susijusi su namais. Bent dalis, be bendruomeniniø, apeigø buvo atliekamos namuose. Ruoðiami stalai, prie jø kvieëelamos miðusiojø vélës.

Pirmai kalendorinë aðis iðreikðta prieðinga krypèio saulégrápos, labiau susijusi su kosminiu aspektu, o antroji – su namais?

D. V. Kùëios – namø ðventë. Matyt visose ðventëse galétume þiùréti ávairaus laipsnio su namais susijusiø apeigø. Ir per Kupoles daug svarbiø burtø buvo daroma namuose.

Vasaros saulégrápos ðventë vadinate Kupolémis. Kodél ne Rasos, o Kupolës? Kokie motyvai?

Galbùt todël, kad Kupolës pavadinimà remia daugiau iðlikusiø duomenø. Be to, ðis pavadinimas etnografiniu pavidalu yra iðlikæs iki ðiø dienø.

Ar manytuméte, kad jà reikia keisti ne tik mokslinéje literatúroje, bet ir tautinës sàmonës lygmeniu?

D. V. Neabejoju, kad ðiø pavadinimà reikia atgaivinti, taëiau kaip ðventë vadinti valstybinø ðvenèio sàraðe – visuomenës diskusijø ir poþiuriø á tai reikalas. Visø kitø ðvenèio pavadinimai nekelia problemø, kadangi, pavyzdþui, Velykø, Kalëdø pavadinimai nusistovë krikðeioniðki. Kùëios semantika, turinti ir senàjà sluoksnà, egzistuoja ir krikðeioniðkame kalendoriuje. Kupolës ir Rasos áteisinimas, matyt, susidurø su stipresne opozicija. Ðios ðventës paskelbimas valstybine priklausytø nuo to, kas spræstø.

Þ. Ð. Man atrodo, kad svarbiausia ne pavadinimai, o ðventës turinys. Kupolës pavadinimas kiek trukdytø, nes Ignalinos ir ðveneionø rajonuose ir kai kuriose Gudijos srityse Sekminës bûdavo ávardijamos Kupolémis. Þmonës gali maiðyti.

L. K. Parugës vadinamos kupolémis.

Uþgavënës Alsédþiuose. Apie 1984 m. Ramùno Virkuëio nuotr.

Þ. Ð. Kaip pavadinsi, taip nepagadinsi, svarbu pati ðventë. Þiùrint ið ðiø dienø jaunimo pozicijø, ir Kalëdos, ir Joninës (nors ðiø metu ir darbo diena) yra ðventës. Kalëdø ir Naujøjø metø laikotarpis jaunimui yra laiko atskaitos taðkas. Paklausæs jauno þmogaus, kodél jam svarbios Kalëdos, iðgirstu: „Va, susimästau tada, kà per praeitus metus gero nuveikiau, kaip man sekasi, ir planuoju ateities metus“. Lygiai taip su Joninëmis, ypaë jei bùtø ámanoma ávesti ðventinæ nedarbo dienà, jaunimas galéto identifikuotis ir susimästyti, kas nuveikta ar atsitiko nuo Kalëdø iki Joninës ir kà nuveikti nuo Joninës iki kitø Kalëdø. ðventës, turinëios chronologinà atskaitos taðkà, yra labai svarbios ir lengvai suvokiamos.

Beje, tarpukariu Joninës turëjo atliki tam tikrà Didþiosios ir Maþiosios Lietuvos vienijimo funkcijà. Manyta, kad jos gali bùti valstybine ðvente. Dabartiniai laikais Joninës galéto uþpildyti þojinëias vasaros ðvenèio spragas. Be to, apie tå laikà baigiasi moksleiviø mokslo metai ir rengiami abiturientø iðleistuvio vakarai. Per juos neretai panaudojami ir Joninës paproèiø elementai: plukdomi vainikëliai, net paparèio þiedo ieðkoma (suradau viename dabartiniai me apraðe). Tai savotiðkos stichiðkos jaunuoliø Joninës.

Kaip atrodo ið pateikto pavyzdþio, jos savaip primena brandos iniciacijas.

Þ. Ð. Taip, tai savotiðka abiturientø iniciacija. Tarkim, Latvijoje yra *Pilngalibas svetki* – speciali jaunimo ðventë. Liuteroniðki Vakarø Europos kraðtai irgi turi panaðià jaunimo ðventë. Jaunimui bent vienà jiems skirta ðventë tikrai galëtume paðvæsti. Ir praktiniu poþiuriu patogu: jei iðleistuvio vakaras vyktø per Jonines, tèvams ir mokytojams nereikëtø turëti papildomø rùpesèio.

Kitas argumentas gal kiek á ðonà: jei Joninëmis tarpukariu bandyta vienyti didlietuvius su maplietuviais, tai valstybiðkai jas áteisindami dabar gal labiau suartëtume su latviais, suvedëtø prislopsi baltø vienybës idëja? Juk Joninës – viena svarbiausiø bendrabaltiðkø ðvenèio? Manau, kad lietuviø folkloro judëjimas ðioje srityje ið dalies jau yra apmaþinæs atsilikimà nuo latviø, kuriems

Lyguo yra esminė meto įventė. Atsimenu, kaip sovietmečiu eili-niai latviai įvæsdavo po dvi tris, net keturių dienas (galédavo at-dirbtį vëlau; viena įventinė diena ir tada buvo atveisinta).

Þ. D. Lyguo dabar apima dvi dienas, dar stengiamasi pritraukti ir treèiøjà. Dalyvaudamas Joninëse per ekspedicijas Latvijoje, Daugpilio apylinkëse (à ðiaurë nuo Rokiökio), maþiau, kad tai tikrai graþi įventę ir jaunimui, ir suaugusiems, ir vaikams. Visi linksmi-nasi kartu, suaugusieji – grupelémis ar ðeimomis (net didþiosiomis ðeimomis – su seneliais) susirinkë.

Kiek lietuvioðkos Kupolës ir latvioðkos Lyguo turi bendrybio ir ar tai galéto árodyti ðios įventës svarbà ir prieinamumà ávairiems vi-suomenës sluoksniams?

D. V. Klausimas, kiek latviöka medþiaga gali átakoti lietuvio ap-sisprendimus...

Kaip bendrabaltiökas paveldas?

D. V. Man regisi, neabejotina, jog ta įventë yra buvusi svarbi visam baltiökajam etnosui (tam árodyti pakanka ir lietuvioðkos me-dþiagos). Be abejo, latviöka medþiaga prasmio laukus prapleëia.

Baltiökasis (ir gyvasis, ir germano su slavais „suvalgytasis“) masyvas mûsø diskusijose daþnai iðleidþiamas ið akio.

D. V. Manau, esama ir bendresnës problemos – kaip modernus þmogus suvokia įventes, kiek sàmoningai vertina paproëius, kas jam atrodo prasminga ir kas ne.

Tam turëtume pajungti visà ámanomà istorinæ tradicijæ atmintá. Kuo galéture pasiremti, árodinëdamí tradiciniø óvenëio gajumà ir universalumà moderniaiš laikais?

L. K. Bandome pasiremti ir latviais, bet bükime dràsesni. Ir ve-dø himnuose yra saulégràpos mitas; kai kurie ir lietuvio, ir latviø paproëiai labai susijë su tuo mitu. Nuostabu (gal klimatas prisidëjo), kad tautos, gyvenanëios apie Baltijos jûrâ, gerai prisimena Ku-polinë įventë. Kiti indoeuropieëlai gal ne taip ryðkiai jà akcentuoja. Jø visai kitas dienos ir nakties ritmas. O pas mus deðimëia valan-dø pailgëjusi diena diktuoja gyvenimo ritmà.

Vis dëlto labai vertinëiau minëta kalendorinæ aða. Beje, atidþiai perskaileià istoriografinius ðaltlinius ir manau, kad Rasà reikia ávar-dinti vienaskaita (Rasos įventë). Ir – Kupoliø įventë (èia tinkame-në daugiskaita).

Ji labai panaði á þiemos saulégràpos įventë. Trys dalykai sieja: apeigos su ugnimi, vandeniu ir augalais. Bet yra vienas didelis skirtumas: Kupoliø įventë vyksta gamtoje, ant kalno, prie upelio. O Kùëios ir Kalëdos – labai iðdara namø įventë, ypaë pirmoji die-na, net ið namø negalima iðeiti, sveèio nevalia áleisti per slenkstá. Kodél? Todél, kad visose svarbiausiose kalendorinëse įventëse kartu su mumis dalyvauja vélës. Kur vélës, ten ir įventë vyksta. Vasarà vélës lauke globoja pasëlius, þiemà jos èia pat, namuose, aruoduose. Todél apeigos vyksta skirtingose vietose. Ðiaip abiejø saulégràpos óvenëio apeigos labai panaðios, tik Perkùnas þiemà negriaudþia. Iöties pirmà sykà jis prisimenamas per Grabnyëias. Kartais jau vasario pradþioje nugrumena netikëtas griaustinis (anot meteorologo, taip atsítinka kas antra treèià þiemà). Akcentuoëiau: su mumis daþnai prie óvenëio stalo bûna vélës. Per tai daugelio óvenëio paproëius galima geriau suvokti. Kodél elgiamasi taip, o ne kitaip? Manau, kad kalendorinës įventës ðiandieninà þmogø, net miesëionà, priverëia atsigræpti á gamtâ. Koká modernø gyvenimà begyventure, prie Rasos įventës laupo praleidë nakti pamatome, kad tai suteikia dþiaugsmo ir energijos. Tikrai áyksta apsivalymo apeiga ar ritualas. Net apie tai negalvojant. Miesto þmogui net bû-tina kartais pakeisti áprastinà gyvenimo ritmà.

Pagrindinës mûsø kalendorinës įventës iðsidësliusios kas 40 dienø. Remiantis kalendoriaus struktûra galima paaiðkinti, ið kur tokas tarpas atsiranda – ogi derinant Ménulio ir Saulës kalendorius. Be to, þmogui kaip biologinei esybei bûtent tokiai tarpais reikia daugiau poilsio, gyvenimo ritmo pakeitimø. Beveik kas mënuo rei-kalingas ypatingas ávykis, kitaip kasdiénybë ima gniupdyti asme-nybë. Nors daþniausiai įventë atitinka ir gamtos vyksmà. Graþus pavyzdys – Jurginës. Þolei suphaliaus, ganiavai prasidëjus, ateina viena ið graþiausio pavasario óvenëio. Gyvuliø augintojai tà áventë galéjo pavadinti ir Naujaisiais metais, viso sezono pradþia. Ir sam-dos metai tada prasidëdavo.

Per áventë turime suderinti kelis dalykus: kas vyksta gamtoje bei þmogaus viduje fiziðkai ir dvasiðkai. Ir kùnui, ir dvasiai tam tikrais tarpais reikalingas poilsis.

Tie kalendoriniai tarpsnai – savotiökos universalijos, atispindinëios ir krikðioniðkame kalendoriuje...

L. K. Taip, Kristus 40 dienø po dykumà vaikðeiojo, yra 40 kan-kiniø... 40 dienø tarpsnis eina per visà Europà. Sieju tai su buvusiu devyniø mënesio kalendoriumi; vëlau metus dalijant ið devyniø ir gaunamas tokas laikotarpis – 40 plus kelios dienos, reikalingos pri-siderinti prie fenologiniø gamtos reiðkiniø.

Ar tai reikðtø, kad galéjo egzistuoti devynios pagrindinës įventës?

L. K. Greièiau devyniø laiko tarpai, jø virðüné – įventë. Yra uþuo-minø, kad bûta devyniø Perkùno óvenëio. Be to, devyniø mënesiai pas mus yra intensyvaus darbo laikas, vidutiniø platumø þemës darbø ciklas. Panaðiai tokas yra ir ðiaurës elnio ciklas, kuriuo ir da-bar vadovaujas medþiotojai.

D. V. Galvoju, kiek mes galime turëti dràsos ir kiek eiti gilyn ásenuosius laikus. Visa atrodo gana sudëtinga. Darydamas mitologines rekonstrukcijas bandai ásigyventi á anuos laikus, kai apeigos buvo atliekamos kaip tikros apeigos, o ne þaidybinis įventen-is akcentas... Jos buvo skirtos konkretiems dalykams, sukosi konkrebëjo religinëje terpëje. Sunku suderinti ðias motyvacijas. Pavyzdþiui, taip yra ir su minëta latviø medþiaga. Jø Lyguo labai ryðkus Janio kultas. Labai daþnai dainose minimas Janis, jis kvie-ëiamas ateiti, jis stovi ant vartø stalpo ir muða bûgnà, neða par-parëiams þiedus, turi þmonà, kuri tà nakti pasiklysta, o jis jà randa, tà dienà jis mirðta ir vël atgimsta... Norëdamì suvokti ðiø dalykø prasmë, turime daryti mitologines rekonstrukcijas. Jei pa-aiðkëja, kad esama tam tikros dievybës, kaip galime tai taikyti per dabartines lietuvioðkas įventes? Suvokdamì, kad senieji pa-proëiai turi religinæ prasmë, ar galime taikyti juos masinëse įven-tëse, rengdamì ávairius scenarijus ir panaðiai? Sudëtinga. Yra kaþ-kokios ribos.

Gal tam reikðtø platesnio kultûros istorijos ir mitinës atminties kontekstø paþinimo ir laikymosi. Manau, kad nustatant ðiuolaikinà óvenëio statusà remtis, pavyzdþiui, vien krikðioniðkaja doktrina yra pasaulépiðkai tendencingas nukrypimas nuo ávairialaikiø mitopoetiniø, religiniø, kultûriniø formø visavertiðkumo principo. Tar-kiim, Baþnyëia nutaria, kad óvesti reikia ðolinë, bet, etnokultûriniu poþiûriu, ji aiðkiai antro ar treèio ryðkio įventë, be to, lokalinë, su-sijusi su konkrebëjo vietoviø tituliniais atlaidais. Tai, kaip praeitais metais buvo ávedinëjama ðolinë (ne be dividendø prasisiekëliams) – akivaizdus konjunktûrinës pasaulépiðrinës akcijos pavyzdys. Manau, bûtina palaikyti per visà mûsø kultûros istorijà gludintus iðties tradicinius aðinius, simboliðkai motyvuotus elementus, dar pulsuo-janëius kai kuriose kalendorinëse įventëse.

L. K. Pavyzdþiui, visi þinome, kad per slenkstá sveikintis ne-galima. Ar pagalvojame, kodél? Juk kiekvienas paproty, kiek-vienas veiksmas turi mitologinæ religinæ prasmæ. Ar mes aiðkinsi-me tà paprotâ, ar ne... Galime aiðkinti, ir tai bus visiems ádomu. Savo studentams paaiðkinu, ir jiems pasidaro ádomu, jie susido-mi senâja lietuvio religija ir mitologija. Ir ne tik – ir indoeuropie-ëi, ir viso pasaulio. Todél man atrodo, kad jei mes senuosius ritualus rekonstruotume ir gràþintume á kalendorines ðventes, kad ir valstybines, atkreiptume á juos dëmesá. Galø gale giliau paþin-tume savo istorijà, sustiprintume lietuvioðkajà savimonæ. Manau, tai bùtina pabrëpti, tik nebijkime, kad bûsime kaltinami, jog at-statome kapkokia pagoniðkajà religija. Taip interpretuoti bùtø juo-kinga, nes tie paproëiai, kuriuos dar esame iðlaikæ, jau yra nete-kæ sakralumo. Iðtiesdamai rankà per slenkstá, mes juk nebeatlie-kame religinio ritualo, negalvojame apie tai, nors senovëje tai buvo apeigos dalis.

D. V. Daþnai nesuvokiam, kad senieji mûsø paproëiai yra ly-giaveréiai kitø tautø paproëiams. Daug perimame ið tø paëiø indo-europietiðkø kitø Europos tautø kultûro. Arba – nauju pavidalu tuos paëius senus dalykus. Daþnai nesuvokiam, kad mûsø simboliai, pavyzdþiui, geleþinis Gedimino vilkas yra ið indoeuropietiðkøjø gel-mio iðgriebtas. Tà indoeuropietiðkajà simbolikà naudodami, jos prasmæ aiðkindamai nesame provincialûs.

L. K. Kapkodél mes savo kalba, iðlaikiusia senas formas, lytis, archajïökumà, didþiuojamës, o paproëiais – ne, kartais jø net gö-dijamës. Keista.

D. V. Kapkoks paradoksa.

L. K. Reiktø tik dþiaugtis, kad mes dar daug jø atsimename, kad tautos atmintyje paproëiai neiðblësæ. Ir aiðkinti, kokià jie tu-rejo prasmæ. Todél, kad tik paþinus esmæ dabartiniam, visokiom naujovem imliam jaunimui pasidaro ádomu. Jei paproty at-siejamas nuo semantikos, þin-geidþiam jaunimui jis papras-éiauslai neádomus.

D. V. Matyt provincialumo sindromas susidarë dël istoriniø aplinkybiø. Visa etninë medþia-ga juk buvo iðlaikyta valstieëiø terpëje. Kai kam dabar tai ir at-rodo valstietiðka, prasta, nors paprotinë simbolika yra atëjusi ið visø visuomenës sluoksnio.

Ir, matyt, tam darë átakâ do-minuojanti konfesija, socialinë aplinka. Jei remsimës vien krikð-éioniðkuoju ðvenèiø sluoksniu, savo dvasinës kultûros paveldo né ið tolo neapimsim. Ar tikslin-dami valstybinø ðvenèiø sàraða turime kreipti dëmesá tik á virðu-tini oficioziniá jø sluoksnia?

P. D. Þinoma, turëtume þvelgti ir á kultûros gelmes. Tik

aiðku, kad lengviau átvirtinti tas ðventes, kuriø ðaknys yra bent kiek gyvos. Pavyzdþiui, naujosios ðventës (Liepos 6-oji) ásitvirtina ne-þmoniðkai sunkiai. Kas treeias apklausiamas jaunuolis nesugeba paaiðkinti, kas tai per ðventë. Prisako tiek versijø, kad aiðku, jog ji visiðkai nesuvokta.

Dël minëtø devyniø ðvenèiø, lygiai iðsidësëiusiø kalendoriuje. Pritareià tokiam principui, nors, aiðku, 40 dienø intervalo praktiðkai pritaikyti nepasisektø. Reiktø, kad iðeiginës dienos metø cikle pasiskirstyø tolygiai. Tai bùtø naudinga ir relaksacine prasme, nes dabar daugumà ðvenèiø turime þiemà. Permästydamai valstybinø ðvenèiø struktûra ir á ðá balansà turëtume atkreipti dëmesá. Kad visais metø laikais bùtø ðvenèiø. Beje, kas yra þolinë, neþino ne tik jaunimas, bet ir dalis vyresniojo amþiaus þmoniø.

Man irgi atrodo, kad þolinë yra gerokai dirbtinai áterpta á valsty-biniø ðvenèiø tarpà. Be to, juk jei turime nedarbo dienà, reikia bent jau per þiniasklaidà intensyviau ir motyuotai aiðkinti, kodél taip padaryta.

Ir turëtø bùti aiðkinama ne siaurai konfesiðkai, pasaulëþiuriðkai, bet ið universalio tautinio pozicijo.

P. D. Taip, nes, pavyzdþiui, toms religijoms, kurios nepripaþsta Marijos kulto (tarkim, liuteronai maþlietuviai), þolinë – ne ðven-të. Jà tada reiktø grâsti kitaip. Sakysim, Gegubës 1-àjà irgi reikëtø atitinkamai pagrâsti. Þmonëms tai sovietinë ðventë; mapai kas þi-nu, jog ji ið Amerikos darbininkø atëjusi. Maþojoje Lietuvoje tai –

Marguëiø rideñimas per Joræ. Folkloro ansamblis „Intakas”, Vilniaus r. Apie 1990 m. Ramûno Virkuëio nuotr.

Hitlerio įventė, nes, kai vokiečiai okupavo Mažąją Lietuvą, vietiniai gyventojai buvo priversti išeiti į miestų gatves ir vos ne dokti apie gegupės stulpą, nes bijojo represijos upė nelojalumą. Jiems čia naujai atėsta įventė siejasi ne su darbininko solidarumu, ne su popiežiaus palaiminta dėv. Juozapo darbininko diena, bet su Hitleriu ar rusų sovietmečiu brukta „majovka“. Motyvuoti tuo, kad vos ne visos pasaulio tautos jà įvenčia, negalima, nes taip nėra, nors ir daug kam per čia laisvadieną paranku atliki laukę darbus. Tiesa, kai kurios tautos, ypač germanų kilmės, įventė gegupės įventė – pavyzdžiu, Vokietijoje buvo jaunimo įventė, Valpurgijos naktis. Gal Lietuvoje jà atitinko Liudviko Jucevičiaus minėta Gegutės įventė? Gal ji labiau sietina su Velykų treečiaja diena?

L. K. Kai kas mano taip: su gegute, jos kukavimu yra išlikę daug paprėi.

B. D. Per visą Lietuvą bandžiai seniausių pmonių apie tai klaušinėti. Gal kas atminti kokius analogus, būtent tuose kraštose, kuriuose Liudvikas Jucevičius tai uþraðė. Deja, atrodo, pmonių neiðlaikė nė menkiausio atsiminimo apie tokią įventę.

Kaip vertintumėte Baþnyeiøs praktikà kai kurias tradicines, kai lendoriuje fiksuoþas įventes nukelti į sekmadienius? Pavyzdžiu, ypač þemaièiamas aktualias Devintines. Man regis, kad tradicijos iðlaikymo popiùriu tai itin neigiamas reiðkinys.

B. D. Prieð karà nedarbo dienos buvo per Šeštines, Devintines ir Tris karalius. Aiðku, liuteronai nepripaþino nei Šeštiniø, nei Devintiniø, – tokios nedarbo dienos jiems buvo nepriimtinios. Aiðku, minėtose dienose paprėi nėra labai daug išlikę, bet nukélus jas į sekmadienius, pmonių atmintyje saugomi likuèiai gali būti visiðkai sunaikinti. Aiðku, kad mûsø iðeiginės dienos neturi būti vien katalikiðkos.

Manau, kad sekmadienių þemaièiø moterys jau nebesineð įventinti Devintiniø vainikø...

P. D. Suvedþiau duomenis apie tarpukario (1920–1940 m.) jaunimo labiausiai įvenčiamas įventes. Iðskiria vadinamosios metinės įventės (Kalėdos, Velykos, Sekminės įvæstos nuo dviejø iki keturių dienø). Sekminės dabar beveik visiðkai nebeïvenčiamos. Nors oficialiai Uþgavénës, Jurginës ir Joninës nebuvu ïvenčiamos, bet, pavyzdžiu, Uþgavénës įvæsdavo 76 nuoðimëių pmonių, nors ir bûdavo darbo diena. Jurgines įventę 21 nuoðimtis (daugiausia Rytø Lietuvoje) pmoniø, Jonines – 39 nuoðimëių pmoniø. Nuo 1920 m. iki 1940 m. Joniniø įventimas buvo pastebimai atgaivintas, tai buvo pagrindinė įventė, kurią stengtasi prikelti per ðaulius, jaunalietyvius. Tose vietovëse, kur įventė neiðliko, buvo raðomi scenarijai, papunkëiui nurodoma, kà, kada reikia daryti. Scenarijai buvo siuntinéjami į to vietoviø kuopas, kurioms tai buvo aktualu. Tokiu bûdu daugelyje vietoviø Joninës buvo atgaivintos, net āugø į pmoniø sàmona. Jonines ir dabar vertëtø kuo aktyviau suvalstybinti, juolab kad dauguma jaunimo jas pripaþsta ir kaip mokëdami įvenčia.

Dël Joniniø iðtraukimo į valstybinę įvenčiø sistemą, regis, nė vienas neturime abejonio...

D. V. Savo balsà joms jau atidaviau...

L. K. Joninës – labai svarbus kalendorinës sistemos atskaitos taðkas. Jos bûtinai turėtø ágyti valstybiná statusà – vien dël sistemos. Pagal paprœiø jas – vienos iðkiliausio.

D. V. Diskutuojant ne kartà uþsiminta, kaip įvenčia jaunimas. Regis, su ðia įvente jaunimui bûtø lengvaiusia sutapti. Bûtø galima pagalvoti ir dël modernesnës įventimo formos. Dabar ekspansyviai skverbiasi Valentino diena ir Haloweenas, jos turi

labai aiðkias ir paprastas, jaunimui priimtinias formas. Tradiciónes įventës turi ágauti jaunimui suvokiamas ðiuolaikines iðraiðkas. Ankséiau vasarà buvo rengiami vakarëliai ar gegupinës, o dabar terpë tam nebepalanki. Reikia ieðkoti akcentø, kurie palengvintø jaunø þmoniø bendravimà. Tai galëtø bûti ir subtilus, ne vien banalus aktai.

B. D. Domëausi Valentino diena. Jà propaguojant, didþiausia „meðkos paslaugà“ atlieka dienraðèiai. Kà „Lietuvos rytas“ ar „Respublika“ pasakys, tå jaunimas nesvarstydamas akli ir darys. Haloweenas jau treèius metus ið Vilniaus persikelia į didesnius rajoninius miestus, po keleriø metø jau vyks ir kaimo vietovëse. O prieð Jonines etnologai paprastai jau bûna ekspedicijose... Ir jiems reikëtø raðyti į populiarjà spaudà.

Tam turëtø bûti skiriama ir kryptinga paprintinë valstybës kulturos institucijø veikla – ir vertybiniu, ir finansiniu popiùriais. Jei bulvariniø spaudos rykliø vien praðysime, galim nieko neiðpraðyti.

B. D. Dienraðèiuose per metus rasime apie ðeðlis deðimt straipsniø apie Valentino dienà, Haloweenà, o apie Jonines – nėra visai.

L. K. Yra dar vienas pavoju – Valentino dienà reklamuojava dinamieji jaunimo „dievaièiai“. Dirdeles iðsipaðio ant skruostø, ant maðinø, net ant uþpakaliø... Jaunimeliui norisi juos mëgdžioti. Etnologo straipsniø apie seniausius, nuo ariø laikø einanëius paprœius beveik niekas neskaitys, nes jaunimas jo nepaprästa. Esà tie paprœiai tokie senovïðki, taip sunku juos pakartoti, reikia iðetí daug pastangø. Gal iðties pradþiai reikëtø parengti lengvai prieinamø scenarijø – nenorëkime, kad jaunimas iðkart susidomëtø giliausiuoju paprœio sluoksniu. Ið pradþio pateikim prieinamus, þaismës turinëius paprœius. Tegu Joninës ið pradþio bûna ðokinëjimas per laupà, ðokiai, linksmybës, laiko praleidimas. Ið to kai kam rasis ir gilesniø dalykø poreikis. Daþnai akcentuojamas paparëio þiedo ieðkojimas, bet ne toks, koks sutinkamas etnografiniuose apraðuose. Paparëio þiedas mûsø laikais tapo net kapkokas dviprasmiðkas, ypač lëkotai pateikiamas þurnalistø. Kas dabar ðermukðninæ lazdà ir ðilkinæ skepetaitæ pasièmæs vienas eis į miðkà ieðkoti paparëio þiedo?

Jaunimui pavasarà net kokias tris įventes, atstojanëias Valentinià, galëtume pasirinkti.

D. V. Jos galëtø bûti ir atmintinos dienos.

L. K. Tegu kas ið praktikø – įvenčiø rengëjø paraðo ádomø scenarijø. Arba nuþilmuoja, parodo, kiek jose dþiaugsmo ir þaismës esama. Siûlyèiau ir Liudviko Jucevièiaus apraðytà Gegutës įventë atgaivinti. Be to, yra graþus paprotys, kai kiekviena mergina pasirenka sau brolelius, jie paskui jà turi saugoti, globoti ir t.t. – prasideda graþus bendravimas. Antrajà Sekminio dienà yra buvës rytagoniø paprotys, þaidþiamos netikros vedybøs. Kiek progø iðsakyti ðvelnius jausmus, iðsirinkti simpatijà! Visa gali vykti gamtoje, su dainom, muzika. Pempës įventë, atrodo, buvusi merginø diena. Podþiu, pavasarà su Valentino diena gali konkuruoti bent trys minëtos lietuviø etninës įventës. Niekas nepaprotina jaunimo, kad Valentino diena – senojo Europos universitetø studentø įventë. Tokia ir gali iðlikti.

B. D. Prieð karà tik Kauno universitete ji buvo įvenčiama.

L. K. Normalu, jei ji bûtø studentø įventë, bet kodèl jà reikia skleisti ir brukti visai visuomenei? Net ā vaikø darþelius ji persimeta...

Norëèiau, kad appvelgtume potencialias įventes, galinèias tapti, matyt, greitai persvarstysono valstybinio įvenčiø sàraðo dalimi. Manýéiau, kad jis turëtø bûti nuodugniai ir kompleksiðkai perkratytas.

Ar kaip őventė Küėios galėtė įgyti valstybinį statusą? Ar būtų raičios prie dviejų Kalėdų dienų jungtį dar ir Küėias?

D. V. Manyėiau, kad keturios pagrindinės ađinės kalendorinės őventės yra lygiavertės. Kiekvienai nebūtų gaila skirti po dvi őventines dienas. Trečios Küėio dienos nesiūlyėiau įvedinėti, gal tik įmanomas perstumimas – ővæsti Küėias ir vienā Kalėdų dienā. Reikėtų svarstyti.

L. K. Prie Küėio stalo sėdma, kai þvaigbdės supimba. Gal to őventinio vakaro ir uþtenka. Küėios gali būti darbo diena su őventiniu vakaru, kaip ir bûdavo senajame Lietuvos kaime. Namø ruoðos darbai dirbami ið anksto... Taip gal ir geriau pavyksta susi-kaupti. O Kalėdos – bendruomeninė őventė.

Küėio őventinio statuso, matyt, pageidauja dirbanèios emancipuotos moterys, kurios sako: „O kada mums pasiruoðti maistà, sutvarkyti namus?”

L. K. Yra ir kitas motyvas. Küėios – viena ið nedaugelio etniø ővenèio, kurias visi ővenèia. Ið studentø atsakymø susidaria nuomonæ, kad tokios tik vienos Küėios bei Kalėdos ir beliko. Visi stengiasi suskubti parvaþiuoti namo. Kaip ir Véliniø dienà nuvaþiuoti į kapines. Antra vertus, dabar transportas labai pagreitëjæs. O pasiruoðti őventei lengva – kùèiukø ir kitko galima nusipirkti parduotuvëse.

P. D. Aiðku, bûtø graþu ővæsti tris dienas, bet tai bûtø per didlę prabanga, ővenèio dienø skaièius limituotas.

Manau, kad koreguojant esamà ővenèio sistemà įmanoma keisti dvi dienas. Besàlygiðkai mesti Gegupbës 1-àjà ir kaip lokalaus ir menko masto ðalinti ið sàraðo Polinë. Jei toks limitas ăsiteisëja, nusistovi, tai kitoms lleka dvi laisvos pozicijos. Vienà tvirtai pasiùléme – Jonines. Kà dar? Slyskime kalendoriumi þemyn. Ar Vélinës bûtø vertos ir antros nedarbo dienos?

D. V. Jau sakiau, kad pagrindinės ađinės őventės galėtø turëti dvi laisvas dienas, reiðkia, ir Vélinës.

L. K. Mano nuomonë prieðinga. Manyėiau, kad reikia atsiremti įsenuosisus paproèius. Seniau nebuvo taip akcentuojama kapø prieþiura, tvarkymas. Atmintis turi bûti labiau dvasinë. Nereikia jos per daug manifestuoti. Kartais net pasibaisiu, kà kapinëse þmonës pri-daro – gëlio darþelius ant kapo. Persistengia, nes su mirtimi reikia elgtis labai santuriai. Dviejø dienø Véliniø minëjimas neskaitintinas. Atmintà nebûtina rodyti iðorinémis formomis.

P. D. Jei Vélinëms skirsimė dvi dienas, nuskriausime kitas őventes, kurios irgi turëtø teisë gyvuoti kaip iðeiginës. Gal tik reikia pa-linkti galimybë esant reikalui atidirbtø tiems, kuriø laukia tolima kelionë. Beje, paradoksalu, ið apklausø paaïökéjo, kad latviams Lietuvøje grapiausias reiðkinys – kapø tvarkymas.

D. V. Véliniø őventë susijusi su őeimø susiejimu ta proga, tè-viðkiø lankymu.

Vainikeliø plukdymas per Rasos őventæ. Ignalinos r. 1989 m. Ramuno Virkuèio nuotr.

Kartais tai gal bûna ir ne pats tinkamiausias laikas őeimoms, giminëms susieiti?

P. D. Kita vertus, galiu sau prieðtarauti – rudenà turime tik Vélinës. Maþai ővenèio.

Diuo metu ant vasaros ir rudens ribos iðsiðoko Polinë.

L. K. Kai kuriose apylinkëse tada po atlaidø vykdavo giminiø susibûrimai. Kokià tai turëjo prasmë? Matosi, koks kam derlius buvo, kam nepasisekë, kam reikës padëti, kam kokia nelaimë. Susi-rinkë giminës pasitaria.

Ðiaip apibendrintai panaðus susibûrimai vadintini derliaus őventemis, kurios labiau į rudenà pasistumusios. Sambariai, alaus koðtuvës, kermoðiai...

L. K. Taip, nes dar daug rudens darbø laukdavo – linarûtë, bulviakasis, ropes nurauti. Nusitæsdavo iki rugsëjo galo ir ilgiau – iki Mykolo, iki Martyno.

Ðilinæ tarpukariu, regis, irgi bandyta labiau sureikðmanti.

P. D. Ji buvo akcentuojama kaip atmintina diena, taèiau didþio-jø katalikø atlaidø pradþios dienos iðkëlimas buvo neprimitinas Maþajai Lietuvai.

L. K. Tai þiemkenèio sëjos laikas. Tik þemaitijoje jà Ðiline vadina, kitur tai Sëmenë, kuri yra svarbus fenologinis gamtos taðkas.

Jà turbüt galime traktuoti kaip vienà ið maþesniajø tarpiniø agrarinio ővenèio.

L. K. Ji daugiau þymédavo darbø terminà.

Visuotinesň valstybinà turinà joje sunkiau þvelgti?

D. V. Yra joje ir fenologiniø rodikliø, signalizuojanèio, kad per Ðilinæ senojoje kultûroje galéjo bûti ir specifinø ritualø.

L. K. Tuo metu gervës iðskrenda.

D. V. Pavyzdþiui, ăsitikinimas, kad tå dienà visos gyvatës len-da į þemæ ir gyvaèiø karalius nepriima tø, kurios yra nusikaltæ. Tai nurodo kapkokiai apeiginiæ motyvacijà. Ðilinë (Sëmenë) nebuvo tik agrarinë ir visai eilinë őventë.

P. D. Gal jà bûtø galima ővæsti artimiausią sekmadieną?

Regis, kad ji ðuo metu ir taip yra tarp atmintinø dienø. To gal ir pakaktø, ar ne?

Þ. Ð. Ar nebûtø galima ið skiriamo limito kiekvienam regionui ar net rajonui turëti bent vienà savà vietinæ (lokalinæ) ðventë?

Taip, galëtø bûti tokia valstybinio ðvenèio gradacija: bendratautinës ir vietinës. Bet tai, matyt, galëtø ávykti tada, kai etniniai regionai ágis realia kultûrinæ savivaldà.

L. K. Ðiemet tam geras pavyzdys jau parodytas – Ðiauliai ðvenëia Saulës mûðio metines. Atrodo, iðëjo graþi regioninë ðventë. Linkiu, kad ji taptø tradicine, nes upsimota plæiai. O, pavyzðpiui, Skuodas galëtø papymeti þemaièio kunigaikðeio Vykinto pergalæ Kulø kaimo laukuose, netoli Skuodo. Ðventës su istorine refleksija, turinëios vietinà etninà koloritâ, labai skatintinos.

Skuode, beje, spalio pradþioje vyksta „Skouda boubës“ (bezmenø) mugë, faktiðkai rudeninë derliaus ðventë. Palaikytinos ir regioninës kalendorinës bei kitos tradicinës ðventës.

L. K. Kai kur bûdavo labai ádomùs tradicinių turgûs, garsëdavað plaðiame areale. Bûtø graþi regioninë ðventë su atgaivintu tradicienu turgumi. Norëtøsi, kad tokiose ðventëse atgimtø amatai. Mielai nuvykëiau á kokiam Lietuvos pakraðtyje vykstant, tarkim, salda-turgá. Ypaè ðiauriniame Lietuvos pakraðtyje ádomiø turgø bûta. Tiesa, garsiausias pietuose Simajudo turgus – Merkinëje.

P. Ð. Seniau neretai ðvæsdavo parapijomis pagal atlaidus: viena parapija dirba, kita – baliavoja.

L. K. Per upelâ – vienam krante taip, antrame – kitaip.

Ka manytumét dël Sekminio ðventimo statuso? Pasigirsta balso, kad joms reikëtø pridëti vienà nedarbo dienà.

Þ. Ð. Pritarëiau tam. Ir pasiûlytoji meilës diena tada galëtø bûti. Seniau bûdavo priimta, kad mergina ar vaikinas meilë gali prisipabinti per Sekmines ir Jonines. Ir vainikëlio pynimu, ir iðskirtinio dëmesio rodymu. Be to, Sekminës – bendrakrikðeioniðka ðventë, priimtina ir katalikams, ir liuteronams, ir pravoslavams, ji laikoma metine ir privaloma ðvæsti. Daugiausia Sekminio bûna gegupð – graþiausia metø mënés, kai skleidþiasi gamta. Gal iðties meilës dienos akcentais per Sekmines jaunimà bûtø ámanoma atitrauki nuo Valentino dienos?

L. K. Sekminës ádomios iðlikusiais senaisiais paproëiais. Nors jas yra katalikams privaloma ðventë, bet kiek per Sekmines tradiciø dalykø! Pirmoji diena – piemenëlio, kiek vaikams dþiaugsmo, þaidimø, muzikavimo ámanoma pritaikyti. Nuo Sekminio ir vanduo nepavojingas, galima maudytis. Daug jose gavintinø paproëio, ið kuriø galima pasidaryti prasmingø pramogø. Pirma tikros vasaros ðventë – visa suveða, supaliuoja. Manau, ji pasiduoda iðplétojama, todël galëtø tapti ir nûdienos ðvente.

D. V. Nebûtø abejonës, kad Sekminës turi bûti atmintina diena.

O ar pridëti Sekminëms dar laisvadieni pirmadieni? Seniau ðvæsta iki keturiø dienø (ledø diena ir kt.).

D. V. Laisvos dienos nesiûlyèiau, nes kiltø lygiavertiðkumo klau-simas. Velykos turi sekmodiená ir pirmadiená. Kodël tada neáver-tinamos Uþgavénës? Pasisakyèiau, kad bûtent atmintinø kalendoriniø ðvenèio bûtø kuo daugiau, kad jos neiðnyktø ið mûsø sàmonës. Atmintinos dienos niekam netrukdo – áraðas kalendoriuje. Tarkim, nedidelë pavasario ðventë, pavyzðpiui, Motiejaus. Kuo ji prastesnë uþ kitas?

L. K. Maþiau paproëio iðlikæ.

Þ. Ð. Sekminës Ðiaurës Lietuvoje – samboriai, kupolës, paru-

gës, kiauðinienë, bandininkø pautienë... Þemaièio ir aukðtaièio ber-peliai, pirma gegupinë...

D. V. Plæiai iðlikæ Sekminio paproëiai, nesiginëju, bet ne maþiau svarbios ir Uþgavénës, manau, joms irgi derët reikðminges-nis ðventës rangas.

Vél atsiremiam á prioritetus, nes visø ðvenèio neiðkelsim. Tik pritarëiau, kad Uþgavénës nusipelno þymiai didesnio valstybinio ávertinimo.

L. K. Dëliokim, kurios ðventës ryðkiau skiriasi, kad nesupanaðë-to ir neatsibostø. Kad bûtø visai kita nuotaika, akcentai. Uþgavénës – vienintelë ðventë, kuriuo labai ryðkus karnavalas, vaidybiniu momentai. Tiesa, anksëiau þiemos ðvenèio ciklo ðventëse bûta ir dau-giau karnavalø elementø. Pavyzðpiui, Trijø karaliø eisena. Arba ðv. Andrejaus diena, kai meðka uþmiega. Tada rengiama ðventë tuo pagrindu gali bûti sukarnavalinta. Bûëiau uþ tai, kad panaðûs þaidimai vyktø mokyklose. Arba pavasarinë Gandrinë – kodël ji negali bûti sukarnavalinta? Kodël gandras negali atþirkliuoti á mokyklâ ar kitâ ðvietimo ástaigâ ir paskelbtø pavasario pradþia? Visuomeniniams poreikiams turëtume parinkti ðventes, lengvau pasiduodanëias re-pisûrai. Tokias þymiai efektингiau galima pateikti. Turëtume ádëti daug pastangø, kad etninës ðventës pasidarytø popularios ir ádomios. Gaila, kad kartais karnavalø elementai panaudojamî ne vietoje. Per Uþgavénës dauguma éigoniai, þýdais rengiasi, bet jei mokyklose pa-aiðkintume, kad bûtent þvériø kaukës mus sieja su proistore, tada ir vaikai gal palaipsniu susidomëtø kitu þaidimo lygmeniu.

Nuo Kalëdø iki Trijø karaliø, ypaè Aukðtaiðijoje, irgi neprasëiau uþ Uþgavénës siausdavo persirengëliai...

L. K. Be abejo, tada ir Suvalkijoje vedþiotas ðyvis, Þemaitijoje vaikðeiojo vadiniamejî berneliai...

Aukðtaiðio kalmuose ðurmuliudavo varmasa, primenant di-dpiulæ gyvatæ, þaltâ ar slibinâ...

L. K. Be to, þiemâ bûdavo daugiau laiko pasidaryti kaukes, pasigaminti ypatingesniø valgiø.

Kaip Uþgavénës tilptø á kalendoriniø virsminio taðkø sistemâ? Kokie bûtø argumentai jas iðkelti á valstybinio ðvenèio lygâ?

L. K. Uþgavénës turi pavasario nuojauto, jos baigia þiemos ðvenèio ciklą. Þiemos ðventëse dalyvauju vélës – ir prie stalo atsi-sëda. Matyt, tai bûdavo atsiðveikinimas su protëviø vélëmis, jos kartais ágaudavo ir toteminio þvériø ávaizdâ. Turbût ið ten jos ir at-éjusios, ið totemø atminties kloðo.

Kilmës popiðriu, kaip þinome, kaukës yra keliø prasminio sluoksnio, tipø...

L. K. Netgi galima atsekti, kaip vienas tipas ið kito rutuliojosi. Manau, kad ið meðkos véliau atsirado juodas kudlotas, gal ir raganos, ir þydai, ir éigoniai. Ðia sekâ galima nustatyti, þvërys ilgainiui tampa svetimaisiai.

Prieð tai klausdamas provokavau kitâ dalykâ – galimà Uþgavénio ryði su pavasario lygiadieniu, atsidurianélu tarp Velykø ir Uþgavénio.

L. K. Lygiadienis – kovo dvideðimt pirmajà. Sniegas jau bûna nutirpæs, paukðtukai atskridæ. Uþgavénës – dar snieguj esant, tie-sa, jos kaitaliojasi pagal Velykø datâ, kuriâ átakoja Ménulis.

Manau, ir per Uþgavénës, ir per Velykas esama kai kuriø ge-netiðkai artimø paproëio. Kai kurie tyrinëtojai mano, kad dël paly-ginti neseniai ávestos gavénios átakos jie nuo lygiadienio (senojo Uþgavénio analogo, senosios fiksujotos pavasario ðventës?) iðsi-sejo á prieðingas kalendoriaus puses.

L. K. Matyt senosios Uþgavénés buvo tada, kai sniegas pradeða tirpti. Ne veltui Moré ant pavaþos ir ant rato klibikðeiuoja. Simboliðkai rodo þiemos virsmà – sniegas tirpsa.

Ar senosios Velykos ir Uþgavénés galéjo iðriedéti ið hipotetið vienos pagrindinés senosios pavasario ðventés, turéjusios pastovið datà?

L. K. Abejoëiau. Mano galva, pavasará tiek daug pokyèiø gamtoje, pavasaris þingsniuoja mapais þingsniukais. Kas kelios dienos – vis kaþkas naujo atsitinka, ir þmoniø sàmonëje tie þingsniukai buvo labai laukiami ir fiksuojamí.

Tuo metu stebimið ir mapi paukðtukø pëdsakai, ir didþiulís ámy nimas – ðiuo atveju, dienos ir nakties susilyginimas.

L. K. Didþiuliai ámynimai gal ir iðlaiko ankséiau minëta 40 dieno tarpsná. Uþgavénés savo pobûðpiu, nuotaika labai atskiria nuo tikrojo pavasario ðventés, kurià jau ðvæsdavo laukuose. Gal ant kalniuko, saulës atokaitoje. O Uþgavénés – kaimo gatvës (üly-éios) ðventë. Einama per kaimynus, ir vis dëltø ji ið esmës dar vyksta po stogu.

Kokià matote jos ateitá tarp valstybinio ðvenèio?

L. K. Kaip minëtinà – bùtinai.

Tik? O kaip bùtinai ðvæstinà?

L. K. Dél nedarbo dienos dar pagalvoëiau. Lyg taip, lyg ne – vis tik antradienis.

Bet juk realiai nuo pietø tada jau niekas nedirba.

L. K. Gyvenimas savaip sutvarko, ne visada taip, kaip valdþia nori. Pavyzðþiui, man labai priimtina, kai paskaitos metu atsiveria durys ir á vidø suvirsta persirengëliø bûrys. Kartu pasidþiaugiam, ratuku apeinam apie auditorijà... Padarom pertraukà, pasiaðkinam, kà kiekviena kaukë reiðkia, kokia jos kilmë. Gal ir toks kompromisas gali bùti, gal tegu tie persirengëllai pereina per ástaigas, par duotuves, gatvëje pasirodo.

Manot, kad kitaip jieims nebus kur nueiti?

L. K. Gal ir taip, nes miestuose á butus retas beþileidþia.

P. D. Uþgavénés dabar ðvenèiamos visoje Lietuvoje. Pagal dabantinius jaunimo pasilinksminimø tyrimus, jos net, pavyzðþiui, per Ðiaurës ryþ Lietuvà verþiasi á Latvijà. (Subatë, Aluðta, Daugpilio rajonas).

Importuojamos kaip vertybë?

P. D. Galima sakyti, importuojamos ið Lietuvos, nes seni þmonës apie jas nieko nepino. Jaunimui tai – kaukiø diena, ðvenèiamos visoje Lietuvoje pagal þemaitiðkà scenarijø.

Arba uþmirðtà bendralietuviðkà, baltiðkà? Netgi bendraeuropini?

P. D. Galbüt.

D. V. Sutinku, kad Uþgavénés turi bùti atmintina diena. Ar valstybinë? Kaip graþiai buvo pasakyta – darbe labai smagu ðvæsti Uþgavénës...

Bet jei Uþgavénés negauna valstybinio statuso, tarsi kiek ir abejotume jø reikðmingumu. Savo ryðkiu turiniu jos vis dëltø labai iðsiskiria.

D. V. Bet jos nëra tokios gleþnos, kaip dapna kita. Uþgavénés ir taip ekspansyvios, patrauklios savo ðurmuliui.

Manote, kad joms iðlikti ir taip upþteks jégo?

D. V. Manau, kad jos pajëgios ilgai iðlikti, nes yra labai visuomeniðka, ne namø ðventë.

L. K. Uþgavénés reikia rengti mokyklose, vaikø darþeliuose – tai ðventë, kuriai visi amþiai tinka, visi gali bùti „aktoriais“.

P. D. Joms gali imti kenkti Valentino diena. Þinoma, kad jau vyksta Valentino dienos karnavalai su kai kuriais Uþgavénio elementais...

L. K. Ið Uþgavénio mokosi ir lietuviðkasis Haloweenas, tarp jo vyksta tam tikra konkurencija.

Uþgavénés kaip pavasario Haloweenas?

L. K. Taip, savotiðkai, nes per Haloweenà irgi veikia keltiðkos kilmës kaukëtieji persirengëliai. Mano galva, todél reikia diegti kuo daugiau lietuviðkø karnavaliniø persirengëliø ðvenèio. Tegu per tin-kamas tam ðventes po mokyklas vaikðo gandrai, meðkos su paly-domis... Tai prieðnuodis prieð svetimà mums Haloweenà.

Manau, ið mûsø diskusijos paaiðkéjo, kad ðiuo metu egzistuo-jantis valstybinio kalendorinio ðvenèio sàraðas reikalauja kai kuriø korektyvo. Nors ir nepinome, kà Seimui teiks Etninës kultûros glo-bos tarybos tam metø pradþioje sudaryta komisija (jos veikla, re-gis, visiðkai paralipiuota), bet ið mûsø pokalbio iðryðkéjo, kad ap-skritai visà valstybinio ðvenèio struktûrâ bei jos motyvacijà bùtina ið esmës perþiûréti ir nagrinëti kompleksiðkai. Tai darant bùtina remtis tradicinio tautinio vertybø perimamumo, tåsos ir visuomeninës socialinës aktualizacijos principais. Ir linkéture valdþiai bei prie jos besigreitinanèioms organizacijoms, kad prieð priimant spren-dimus bùto plaðiai diskutuojama su tradicijø iðmanytojais, kultûro-logais, istorikais.

L. K. Be to, reikþ labiau stengtis, kad specialistai nevengþ bendrauti su ðvenèio rengëjais praktikais. Po kiekvienos miestie ar rajone ávykusios didesnës ðventés turëtò vykti renginiø aptarimai, kuriuose bùtø panagrinëjama, kas pavyko ir kas ne, teikiami siúly-mai bûsimoms ðventëms. Juk ðventëse susipina ir sakralumo, ir pramogø elementai, jø apgalvotas balansas paprastai lemia sëkmæ. Apskritai ðvenèio rengëjams linkëiau kûrybingumo, nes tradi-cijos neturi sustingti, jos turi bùti plëtojamos ir transformuojamos.

Bet svarbu nuo esminio dalyko nenuelti á lankas.

L. K. Kûrybiðkumas tuo ir turi remtis – esmæ atskleisti vis nauja forma.

State calendar festivals

In the conversation conducted by the journalist Juozas Ðorys with the mythologist dr. Daiva Vaitkevièienë, the ethnologist and historian of science dr. Libertas Klimka and the ethnologist Pilvytis Ðaknys on present and future state calendar festivals in the context of all the state festivals the present situation in this field was revealed. Presently the system of official state festivals and state calendar festivals make up ten days off. They include such festivals: February Sixteenth, the March 11th and the July 6th holidays, Christmas (two days), New Year and Easter festivals, the May First holiday, feast of Assumption and All Saints' Day. Taking into consideration the fact that the feast of Assumption and the May 1st Day were inserted into the list of the holidays with no dispute among the specialists in this field there was a suggestion to make appropriate corrections. The initiative of reviewing the list was supported by the members of the discussion and thereby the proposal to replace the feast of Assumption and the May 1st Day by the Kupolës (Midsummer festival or also called the feast of *Rasa*) by granting the state status to them was accepted. Shrovetide, Whitsunday and the day for commemorating the dead might also be ascribed to the same range of festivals (though followed by diverse motivations) and, besides, there was also a suggestion to insert into the calendar the days which ought to be commemorated, though with no days off.

Vardynos – krikštyno pakaitalas ar jø perdirbinys?

Rasa PAUKŠTYTĖ-DAKNIENĖ

Tyrimo objektas – tradicinės krikštynos ir sukurtos vardynos. Tikslas – iðsiaiðkinti, kuo tapo vardynos – krikštynas iðstumianèiu pakaitalu ar jø perdirbiniu. Metodas – integralus. Iðvados. Siekdama iðstumti senàsias krikštyno tradicijas, sovietinë valdþia émësi kurti krikštyno pakaitalà – vardynas. Taèiau bùdamos prievartinës, jos patyrë nesékmæ: nei tapo nauja tradicija, nei modifikavo krikštynas. Kai vardynos buvo ðvenèiamos be valdþios ásikiðimo, jos virto krikštyno savarankiðka dalimi.¹

Tradiciðkai krikštynos, vardo suteikimo ðventë, yra kùdiko áteisinimas religinéje ir pasaulietinéje bendruomenéje. Gavës vardà, þmogus tampa visuomenës nariu. XIX a. pab. – XX a. I pusëje baþnytinis krikštatas turéjo juridinà galià, buvo krikštyno ciklo apeigø dalis. Baþnyèioje suteikiant krikštoto sakramentà, kùdikis tampa krikðeioniø bendruomenës nariu, o apeigø parengiant kùdiká krikštui, iðleidþiant kartu su krikðtatetëviais á baþnyèià, sutinkant po krikštoto metu jis ávedamas á ðeimà, kaimynø bei giminio tarpà.

Áteisinus civilinæ þmogaus gimimo registracijà, buvo ámanoma apsieiti be krikštynø. Bet tokiu atveju kùdikis, kaip buvusiø tradiciniø krikštyno objektas, ið apeigø iðstumiamas, nes vardo áteisinimas atliekamas jam nedalyvaujant. Taèiau baþnytiniam krikštui praradus juridinà galià, krikštynos su tradiciniais jø elementais iðliko. Þmogaus gimimas ir jo áteisinimas pasiliiko ið esmës krikðeioniðkø tradicijø sferoje.

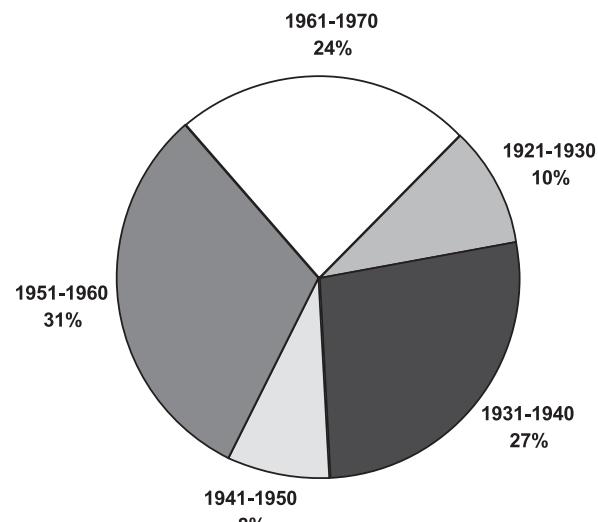
Tai rodytø, jog visuomenës sàmonëje pats juridinio faktø fiksavimas nebuvo esminis. Pagrindà sudarë baþnytinis palaiminimas ir kùdikio ávedimas á krikðeioniø bendruomenæ. Krikštynos, be namuose atliekamø liaudiðkø apeigø, buvo suvokiamos kaip krikðeioniðkos. Sovietø valdþios popiùriu, svarbiausias yra civilinis aspektas. Civilinio akto suraðymu kùdikis ávedamas á visuomenæ, tampa jos pilieèiu. Taip kùdikis áteisinamas ir be baþnyèios. Taèiau tai þmonëms buvo nepriimtina, tad suteikiant vardà, krikðeioniðkasis pradas iðliko vyraujantis.

Ðiame darbe nagrinësime þmogaus socializacijos problema per tradicines krikštynas ir sukurtàsias sovietines vardynos, siekdam iðsiaiðkinti, kuo tapo vardynos – krikštynas iðstumianèiu pakaitalu ar jø perdirbiniu. Straipsnyje akcentuojamas oficialus, valdþios institucijos inspiruotas vardynø ðventës rengimas.

Tyrimui panaudota Vilniaus pedagoginio universiteto studentø surinkta lauko tyrinëjimø medþiaga pagal A. Ëepaitienës, D. Svidinskaitës, R. Paukštytës klausimø lapà „Individu-

ali religinë patirtis“. Apklausta 115 respondentø (37 gyvena Vilniuje, 12 Kaune, kitø atsakymai tolygiai atspindi regioninæ Lietuvos situaciją). Gimusiøjø 1921-1970 m. atsakymai: vai-kai krikštysti 1947-1998 m., vardynos rengtos 1962 –1980 m. Darbe nuðvieèiama situacija iki 1991 metø.

Respondentø amþius (n=115).

7 deðimtmeèio pradþijoje buvo sukurtas pasaulietinis vardo suteikimo ceremonialas. Kokios prieþastys lémë naujos tradicijos kùrimà? Manyèiau, svarbiausioji buvo ta, jog vardynos turéjo tapti sudëtine kovos su religija dalimi. Iki 1940 metø juridiðkai galiojo baþnytinis krikštatas. Be to, tradiciðkai buvo atliekamos krikštyno apeigos namuose. Taigi, struktûriniu popiùriu, egzistavo krikštatas, baþnyèioje bei namuose atliekamos krikštyno apeigos, kaip krikštyno sudedamoji dalis. Áteisinus civilinæ vardo registracijà pakito krikštyno struktûra. Ðalia civilinës vardo registracijos norëta áteisinti ir vardynas, stengiantis iðstumti krikštà bei krikštynas. Kuriant oficialø vardynø ðventës scenarijø buvo panaudoti kai kurie tradiciniø krikštyno elementai, taèiau, ágavæ naujà formà, paþroëiai praktiðkai ágavo ir kità prasmæ.

Pirmosios vardynos buvo surengtos 1962 m. Kauno raj. „Auðros“ kolukio kultûros namuose. LTSR kultûros ministerijos Respublikinis kultûros ðvietimo darbo metodinis kabinetas parengë ir iðleido ðiø pirmøjø vardynø apraðymà – metodinæ priemonæ kultûros ðvietimo darbuotojams. Kaip paþymi A. Vyð-

niauskaitė, tyrinėjusi vardyno papročius, jau 1963 metais daugelyje vietų vardynos pradėtos organizuoti apylinkiø tarybø iniciatyva, o 1965 metais ásigaléjo visuotinai.² Iðkilminges vardyno apeigos sovietmeèiu buvo rengiamos miestø civilinës metrikacijos ástaigose bei kaimo apylinkiø vykdomøj komitetø ar net kultûros namø patalpose. Vardyno tikslas – alternatyva krikûtynoms. Buvo iðleista nemaþai metodiniø priemoniø su vardyno rengimo terminais, pasiruoðimo tvarka, ceremonialo eiga bei kitomis rekomendacijomis. 1964 metais iðleistas Telšiø rajono Vieðvénø apylinkéje surengtø vardynø apraðymas, kurá parengë I. Ëepiené ir D. Gudelis.³ Nuspræsta, kad apylinkéje vardynos bus organizuojamos reguliariai kartà per mënésá. Ðventës organizatoriai (apylinkës taryba, kultûros bei ðvietimo darbuotojai) iðanksto sudarë labai iðkilminges ðventës planà. Manyma, jog vardynose turëtø dalyvauti apylinkës tarybos deputatas, mokytojai, mokiniai, pakviesti tèvø bendradarbiai, kaimynai, kurie sveikintø ir teiktø dovanas. Straipsnio „Sutuoktuvës, vardynos“ autorai pateikia ir metodiná nurodymà – vengti per didelio teatraliðkumo.⁴ Taip buvo stengiamasi suburti kuo daugia þmoniø, ðventë padarant patrauklià.

Vëliau pasirodë Respublikinio kultûros ðvietimo darbo mokslinio metodinio kabineto parengtø rekomendacijø, kuriø tikslas – padëti organizuoti vardynø ðventes. Tuo paëiu siekta atkreipti dëmesá á ðios ðventës tikslinguimà bei svarbà sovietinio þmogaus gyvenime. 1969 metais pasirodë I. Ëepienës ir R. Giedriënës parengta knyga „Civilinës apeigos“. Svarbiausiais vardyno apeigø momentais siûlyta laikyti vardo paskelbimà ir priesako vardatéviams skaitymà.⁵ 1976 metais buvo parengtas iðsamus „Civiliniø apeigø“ projektas, kurio dalis skirta vardynoms.⁶ Vadovaujantis ðiuo projektu, 1979 metais parengta knyga „Civilinës apeigos“ (I. Ëepiené – Gimimo registravimas).⁷ Ðiamo apeigyne teigama, kad vaiko gimimo liudijimas iðkilmingai áteikiamas per vardynas, kurios rengiamos tinkamu tèvams metu, bet ne vëliau kaip ðeði mënésiai nuo kûdikio gimimo dienos. Tiksliai nurodoma ceremonialo eiga, dalyviai, simboliai bei atrubutika.⁸ Vilniaus civilinës metrikacijos skyriaus darbuotojø teigimu, ðiuo apeigynu buvo vadovaujamas ir po 1991 m. Apie ðeimos apeigas, tradicijas ir ðventes metodinæ medþiagà yra parengusi B. Imbrasienè. Autorë teigia, jog svarbiausia vardynø ðventës dalis paprastai yra vaiðës, kurios beveik nesiskiria nuo eiliniø vaiðiø. Tuo tarpu vardynos turëtø bùti reikðminga, kartu ir linksma ðeimos ðventë su ávairiomis pramogomis.⁹ B. Imbrasienës teigimu, oficialiosios iðkilmës yra ne vienintelë, o tik viena ið ðventës dalio ðalia pasirengimo ðventei ir paëio vaiðiø.¹⁰ Autorë, gana iðsamiai apþvelgusi tradicinius krikûtynø papročius, pasiûlé, kà galima bùtø panaudoti rengiant vardynas, pavyzdþiui, – „netikriems kùmams“ uþsësti stalà, kurá turi „iðpirkti“ vardatéviai,¹¹ prisiminti ir bobutës pribuvéjos atliekamus apeiginius veiksmus, tarkim, „bobutës koðës“ dalijimà.¹² Pateikti pavyzdþiai rodo, jog panaudojant tradiciniø krikûtynø svarbiausius elementus norëta, kad vardynos civilinës metrikacijos skyriuje ar kultûros namuose bùtø krikûto atitikmuo, o vaiðës ágautø apeigø prasmæ.

Civiliniø apeigø þinynuose bei rekomendacijose ðalia naujø, pasaulietinio turinio, randame ir tradiciniø krikûtynø elementø, siûlomø panaudoti rengiant vardynas. Taèiau, taikomi

Krikûtijamø vaikø amþiaus vidurkis (mënésiai)

Gimimo metai	Amþiaus vidurkis	Gimimo metai	Amþiaus vidurkis
1950	7	1975	7
1951	1	1976	6
1952	24	1977	10
1953	1	1978	12
1954	1	1979	-
1955	10	1980	8
1956	2	1981	9,5
1957	3	1982	5,5
1958	15	1983	37
1959	1	1984	5,5
1960	3	1985	37
1961	11	1986	31
1962	4	1987	1,5
1963	2	1988	6
1964	6	1989	62
1965	8	1990	16,5
1966	1,5	1991	4,5
1967	4	1992	42
1968	4	1993	3
1969	6	1994	2
1970	5	1995	2,5
1971	4	1996	2,5
1972	2,5	1997	7
1973	24	1998	12
1974	7		

mechanïökai, jie daþniasiai ágaudavo pramoginæ prasmæ arba tapdavo tik forma be tradiciniø krikûtynø turinio. Pavyzdþiui, vardynø metu pasirodanti „bobutë“, kuriai ðventëje kartais siûlomas net pagrindinis vaidmuo, neturëjo nieko bendra su XIX a. pab. – XX a. I pusës kaimo pribuvëja, buvusia viena svarbiausiø veikëjø, kurios dalyvavimas „sugauto“ kûdikio krikûtynose buvo pagrastas ir tradicijë motyvuotas. Neaiðkus ir vardatéviø vaidmuo, daþnai siejamas su krikûtatéviø parreigomis.¹³ Vardatéviø, kaip krikûtatéviø pakaitalo, pareigos juridiðkai nemotyvuotos. Pagal tradicijà krikûtatéviai pasiraðo baþnytinëse knygose kaip juridiniai asmenys. O vardatéviø paraðas turi tik kultûrinæ prasmæ, nes vaiko gimimo faktà ir vardà tèvai upregistruoja dar prieð vardynas.

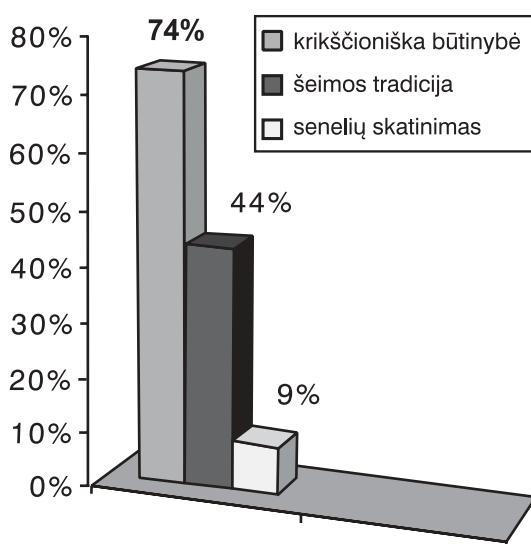
Galime pastebeti ir tai, jog pateiktos rekomendacijos bei metodiniai nurodymai gana sekmingai prigijo. Tà rodo Vilniaus universiteto kraðtotyros klubo dalyviø surinkta medþiaga, saugoma Istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraðyne.¹⁴ Pateiktuose apraðuose randame vardynø ðventimo scenarijø, kuriuos parengë ðventës organizatoriai (kultûros namø darbuotojai ar pan.) ið ávairiø Lietuvos rajonø. Tiesa, konkreti medþiaga parodo daugiausia tai, kà rengë valdþios institucijos, neatspindi konkretaus þmogaus popiûrio á vardynas, jø reika-

lingumà jam bei santykio su ðia ðvente. Apklausa liudija, kad vardynas þmonës rengë labai retai. Ið 115 apklaustojø respondentø tik 8 vaikams vardà suteikë iðkilmingø vardynø metu. Bet oficialiosios informacijos priemonëmis teigta, jog vardynø ðventimas nebubo retas reiðkinys. Taigi, nepiûrint visø sovietinës valdþios pastangø, naujos apeigos, atrodo, neiðplito.

Ar gyvenime masiniu reiðkiniu netapusias vardynas sugerbëta paversti krikötynø pakaitalu, ar tai buvo tik jø modifikacija, pritaikyta prie tuometinës ideologijos? Tradicinës krikötynos buvo vieðos, jos vienijo bendruomenës narius, atitiko jø bendrus poreikius ir jausmus. Ðiuo aspektu panaðios ir vardynos, nes kùdikis vieðai buvo pristatomas þmonëms, t.y. bandyta ðia ðvente paversti visuomenine. Vardynø metu buvo kvieëiami kùdikio seneliai, jiems rodyta tam tikra pagarba, ypaè jei susilaukta pirmojo anuko. Sveikinant senelius buvo siûloma juos perriðti tautine juosta ar dekoratyviu rankðluosëiu su specialiu uþraðu. Dalyvaudavo ir bendradarbiai, draugai, visuomeninio organizacijø atstovai. Kadangi vardynos buvo laikomos vaikø ðvente, jø metu programëlæ rengdavo ir vaikai. Ði vardynø dalis ið esmës prieðtarauja tradicinëms krikötynoms, kurios yra suaugusiøjø ðventë. Taigi buvo sukeisti krikötynø ir vardynø ðventës akcentai.

Kaimo vietovëse vardai vienu metu buvo suteikiami net keliems vaikams. Ðis apeigø momentas, vieðas kùdikio pristatymas kaimo bendruomenei, – tradicinis. Taèiau ið 8 minëtø respondentø, dalyvavusiø iðkilmingose vardynose, 7 vaikà vis tiek krikötijo. Taigi vardynos þmonëms negaléjo pakeisti nei baþnytinio kriköto, nei to, kas buvo susiję su tradicinëmis krikötynø apeigomis.

Respondentø pateikta labiausiai paplitusi kriköto motyvacija (procentais)*. n=146.

* Respondentai pateikë ir po kelias motyvacijas, todël bendras atskymà nuoðimtis virðija 100 proc.

Krikötas tenkino þmoniø religinius jausmus, tai – kriköeioniðka tradicinë ðeimos ðventë. Kaip rodo minëta lauko tyrimø medþiaga, 73,9 proc. tèvø krikötijo vaikus todël, jog, jø manymu, tai yra kriköeioniðka bùtinybë; 44,3 proc. krikötà laiko tik ðeimos tradicija (dalis respondentø prisilaiko abiejø teiginiø). Dauguma tèvø teigia: „Kaip radom, taip ir paliksim“. Kriköto reikðmæ þmogaus gyvenime rodo ir þmoniø pobûris á tèvus, kurie nekrikötija vaiko. Tik nedaugelis apklaustøjø mano, jog krikötysi ar ne, – privatus tèvø reikalas. Daþniau teigiamą, jog vaikai neturëtø kentëti dël tèvø aplaidumo negavæ kriköto sakramento.¹⁵ Á tokius tèvus piûrima kaip á neatsakingus þmones, kuriais nelabai galima pasikliauti.¹⁶ Kartais pasakoma, jog tokius tèvus nelabasis apsëdo.¹⁷ Vyraujant tokioms nuostatoms, krikötas tampa ne tik privatius, bet ir visuomeniðkas, nors sovietmeëiu neretai tapdavo tik privaëiu, kartais – slaptu reikalui.

Kriköto svarbà liudija ir tai, kaip kruopðeiai buvo parenkami krikötatëviai. Dauguma tèvø kvietë gimines bei artimus þmones, galvodami apie tai, ar jie galës tinkamai rùpintis krikötavaikiai. Iki ðiol manoma, jog krikötatëviai turëtø rùpintis savo krikötavaikiai, prieikus atstoti tikruosius tèvus. Rinktasi þmonës, su kuriais tèvai daugiau bendrauja, kuriuos geriau paþsta – dori, pareigingi, tikintys, ið darnios ðeimos. Ëia svarbu buvo ir þmogaus religiniai ásitikinimai. Tai atspindi tradicinius krikötatëviø parinkimo kriterijus, bûdingus XIX a. pab. – XX a. pr. Be to, daugelius apklaustojø labai svarbi tradicinë nuostata, jog negalima atsisakyti, jei esi kvieëiamas á krikötatëvius, tam turëtø bûti rimta prieþastis. Pastebima ir nauja nuostata: nesmerktina atsisakyti, jei manai negalësiås tinkamai rùpintis krikötavaikiu. Tai dar kartà patvirtina, jog, þmoniø suvokimu, krikötatëviø pareiga labai atsakinga. Pastebétina, kad tais atvejais, kai buvo rengiamos vardynos, krikötatëviai ir varðatëviai daþniausiai buvo tie patys asmenys. Tad nebubo atskirai ávardijami varðatëviø parinkimo kriterijai ar jø pareigos. Taigi ten, kur nesikiðdavo valdþios institucija, iðlikdavo tradiciniø krikötynø turinys.

Remdamiesi apklausos duomenimis, galime teigti, kad dauguma tèvø pasitenkino vaikø krikötynomis. Manyëiu, jog sumanytose vardynose nebubo svarbiausio aspekto, kuris galëjo pakeisti krikötynas, – idëjos, kuri tenkintø þmogø. Vaiko ávedimo á sovietiniø þmoniø visuomenæ idëja buvo pernelyg abstrakti ir politizuota. Be to, vardynos, kaip liudija etnografinë medþiaga, þmoniø buvo suvoktos kaip kovos su religijos ir Baþnyeiø átaka ðeimyniniams gyvenimui priemonë. Todël tèvams bei kitiams ðeimos nariams, iðlaikiusiems ryðius su tradicija, nors vieðai popiûrio ir nedeklaravusiems, vardynos nebubo priimtinos. Negalime nepastebëti ir seneliø átakos. Kaip rodo apklausos duomenys, 8,7 proc. tèvø vaikus pakrikötijo seneliø paskatinti. Taigi tèvai galbùt galëjo pasitenkinti tik vardynomis, kas visuomenës sekularizavimosi sàlygomis buvo ámanoma, taèiau sunku nepaisyti tradicijos, perduodamos ið kartos á kartà. Dalá þmoniø galëjo tenkinti ir vardynos, jø rengimas bûtø buvæs logiðkas. Taèiau kitai þmoniø daliai jos buvo suprantamos kaip prieþartinë akcija, tad gyvavo tol, kol oficialios valdþios reikalauta.

Taigi vieðas pasaulietinis vardo suteikimas ir kūdikio pristatymas, atsiradës ne paèio þmonio iniciatyva, nebuvo natûralus iðreiðkiantis jø jausmus veiksmas. Vardynas tik formaliai sugebëta padaryti krikötynø pakaitalu, nes tradiciniø krikötynø idëjos taip ir nesugebëta pritaikyti vardynoms. Tai dar kartà liudija faktà, kad prievertiniai sprendimais „ið virðaus“ neamanoma sukurti naujos apeigos ar tradicijos. Tëvai naujos socialinës, politinës situacijos sàlygomis sugebëjo prisiderinti prie pakitusiø reikalavimø, krikötynas papildydami vardynomis. Galime pastebëti ir tai, jog nepaisant tuometinës politinës situacijos, tik 13 proc. apklaustojø tèvø krikötijo vaikus slaptai, t.y., veþdami á kità parapijà ar pakviesdami kunigà á namus. Dauguma teigë, jog kùdikio krikötas yra ðeimos, o ne valðpios institucijø reikalas.

Iðvados. Ideologizavusi babnytiná krikötà, siekdama iðstumti senàsias krikötynø tradicijas, valðþia èmësi kurti alternatyvà krikötynoms. Taèiau vardynos bùtent dèl prievertinio jø diegi-mo patyrë nesékmæ. Jos gyvavo tol, kol to reikalavo valðþia. Þinoma nemabai atvejø (ið 8-ojo deðimtmeèio), kai vaiko registracijos dokumentai tèvams nebuvo iðduodami be iðkilmingø vardynø. Iðnykus prievertai, iðnyko ir vardynos, kaip dirbtinë apeiga netapusios nauja tradicija. Vardynos netapo nei krikötynø pakaitalu, nei jø perdirbiniu. Tais atvejais, kai vardynos buvo ðvenèiamos prieð naujøjø tradicijø kûrëjø valià, jos virto savarankiðka modifikuotø krikötynø dalimi.

Atkûrus Neprilausomybæ vardynos iðnyko. Taèiau ðian-dieniniame „individualëjanèiame“ gyvenime daþnai néra gal-mybës vieðai kùdiká pristatyti visuomenei. Keletas ið apklaustojø tèvø ir dabar neprieðtarautø, jei jø vaikams bütø surengtos vardynos. Vilniaus civilinës metrikacijos skyriaus duome-nimis, iki 1997 m. (kartà ar dukart per metus) buvo rengiamos vardynø ðventës kaip savotiðkos tèvø pageidaujamos iðkilmës.

NUORODOS:

1. Straipsnis parengtas pagal autorës to paties pavadinimo praneðimà, skaityta Vilniuje 1999 m. geguþës 12–13 d. vykusioje konfereñcijoje „Etninës kultûros paveldas ir dabarties kultûra“. – Vilnius, 1999.
2. Vyðniauskaitë A. Vardynos. Lietuviø ðeimos tradicijos. – Vilnius, 1967. – P. 57.
3. Sutuoktuvës, vardynos. Parengë I. Ëepienë, D. Gudelis. – Vilnius, 1964.
4. Sutuoktuvës, vardynos. Parengë I. Ëepienë, D. Gudelis. – Vilnius, 1964. – P. 21.
5. Ëepienë I., Giedrienë R. // Civilinës apeigos. – Vilnius, 1969. – P. 7.
6. Ëepienë I. Vardynos // Civiliniø apeigø projektas. – Vilnius, 1976.
7. Ëepienë I. Gimimo registravimas // Civilinës apeigos. – Vilnius, 1979.
8. Ibid. – P. 8–15.
9. Imbrasienë B. Vardynø pramogos // Mûsø apeigos ir ðventës. – Kaunas, 1981. – P. 64.
10. Imbrasienë B. Vardynos // ðeimos tradicijos apeigos ir ðventës. – Vilnius, 1987. – P. 3.
11. Imbrasienë B. Vardynos // ðeimos tradicijos, apeigos ir ðventës. – Vilnius, 1987. – P. 55–64.
12. Imbrasienë B. Vardynø pramogos // Mûsø apeigos ir ðventës. – Kaunas, 1981. – P. 65–69.
13. Paukùtytë R. Vardynos – alternatyva krikötynoms ar krikötynø mo-difikacija // Etninës kultûros paveldas ir dabarties kultûra. – Vilnius, 1999. – P. 30.
14. Vardynø ir krikötynø paproëiai. Pakruojo r., Paðvitinio apyl. Uþr. E. Venskauskaitë. VU kraðtotyrininkø ekspedicija 1982 m. ES, b. 1107, 43 l., 22 apr. Vardynos ir jø paproëiai. Tauragës r., Lauksargio apyl. Uþr. E. Venskauskaitë. VU kraðtotyrininkø ekspedi-cija 1983 m. ES, b. 1138, 40 l., 20 apr., 20 nuotr.
15. Vardynø paproëiai. Lazdijø r., Seirijai. Uþr. E. Venskauskaitë. VU kraðtotyrininkø ekspedicija 1984 m. ES, b. 1216, 35 l., 10 apr.
16. Individuali religinë patirtis (medþiaga surinkta pagal A. Èepai-tienës, D. Svidinskaitës, R. Paukùtytës klausimø lapà). Inf. Ge-nutë, g. 1946 m., Telòi. Uþr. VPU studentë D. Daugèlaitë, 1998. ES, b. 2093, l. 198.
17. Ibid. Inf. Ona, g. 1938 m., Alytaus r. Uþr. VPU studentë R. Kviet-kienë, 1998 m. ES, b. 2093, l. 239.
18. Ibid. Inf. Jonas, g. 1934 m., Lazdijø r. Uþr. VPU studentë D. Dobilaitë, 1998. ES, b. 2093, l. 342.

Is the festival of giving a name an alternative for baptism or is it a modification of baptism?

Rasa PAUKŪTYTË–DAKNIENË

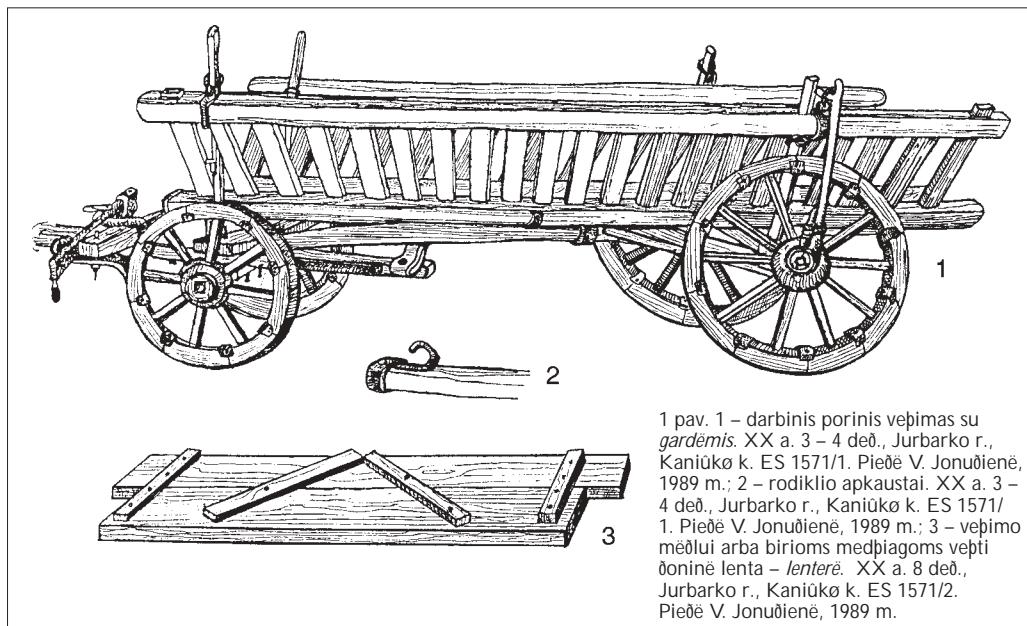
The article provides the analysis on the interrelation between traditional christening and a festival on the occasion of giving a name, which occurred as a result of political situation and was artificially stimulated during the Soviet period. The article aims to ascertain whether this festival has become an alternative for christening or it is a modification of it. The aspect of the official arrangement of this festival is emphasized in the article, for the festival was inspired through the enthusiasm of the Soviet authorities rather than the instance of the registration of the name as a legal act by which the birth of a person is fixed.

After the authorities ideologized baptism they became very active in search for the alternative for it with the purpose to exclude the old traditions of christening altogether. However, the festival failed to be excepted because of its exceptionally forcible stimulation. The festival was introduced by force and it was in operation only due to the demand of the authorities. The occasions are not rare when the documents of the registration on the birth of the child were handed over to the parents in case they kept a promise to give a festive party on the occasion of giving their new-born a name. With the extinction of the compulsion the festival died out. It had existed only as an artificial rite that failed to become a tradition. The festival thereby became neither the substitute for christening nor its modification. With the celebration of the festival on the occasion of giving a name with no interruption from the part of the authorities, it turned into an independent portion of baptism.

Jurbarkiečių transportas:

retrospekcija, savitumai, panaudojimas

Janina MORKŪNIENĖ

Objektas – Jurbarko rajono vals tiečių kinkomasis transportas. Tikslas – iðryðkinti būdingiausius lokali nius darbinio bei iðeiginių transpor to priemonių konstrukcijos bruþus, gamybos pobûdą, kaustymo dinami ką, naudotus pakinktus bei kinkymo bûdus XIX–XX a. bei ðiø realiø sâsajus su kitomis Lietuvos etnografi némis sritimi. Metodai – istorinis lyginamasis, apraðomasis analitinis. Iðvados – jurbarkiečiø valstiečiø naudotos kinkomojo transporto priemonių konstrukcijos ir formos buvo panaðesnës į Suvalkijoje nei Maþojoje Lietuvoje ir dalyje Pemaitijos naudotàsias (bûta virðutinës dalies ãengimo, rodiklio arba ienø atalsymo skirtumø, priklausiusiø nuo nau doto pakinkto kompleksø ir kinkymo bûdo).

Iki XX a. antrosios pusës Lietuvos valstiečiø úkuose kinkomojo transporto priemonës – vieni pagrindiniø úkyje naudojamø padar gø. Todël vaþiavimo priemonëms buvo skiriamas nemaþas démesys ir prieþiura – dalis ið úkio gaunamo pajamø tek davø joms ásigty ir taisity. Kinkomojo darbinio ir ðventadieninio transpor to priemoniø kokybë, iðorinë iðvaizda rodë valstiečiø tvarkingumà ir jo úkio ekonominæ padëtâ. Turëtos geros ir tvarkingos vaþiavimo priemonës, ypaè iðeiginës, buvo valstiečiø pasididþiavimo objektas, kélæs aplinkiniø pagarbà. Turtingesniø valstiečiø transpor to priemonës buvo patvaresnës – geriau apkaustytos, neretai daþyto, iðteptos degutu (saugota nuo drëgmës, kirvarpo), maþapemiø – paprastesnës. Taèiau pa sitaikë ir prieðingø atvejø. Kiekviename Lietuvos etnografiniame re-

2 pav. Darbinis vienkinkis vežimas. XX a. 2 – 3 deđ., Jurbarko r., Vajotø k. ES, neg. 37086. 1969 m. J. Morkùniënës nuotr.

gione bûta maþaþemio, kuriø úkeliuose buvo rûpestingai priþiûrimi brikelis ir valþelis. Ir pasitaikë vidutiniø valstieëiø, turinèiø tik darbines vaþiavimo priemones. Taigi valstieëiø transportas rodë ne tik kaimo þmogaus turtinæ padëtâ, bet neretai buvo ir popiûrio á ðeimos garbæ ir prestijþà, sugebëjimo tvarkytis úkyje esa-momis sâlygomis popymis.

Dël Vakarø ir Rytø kultûro átakos, ekologiniø, úkiniø, socialiniø ir istoriniø sâlygo, etnokultûriniø tradicijø Lietuvuje susiformavo gana ryðkûs kinkomojo transporto priemoniø etnografiniai skirtumai. Jurbarko rajono transporto priemoniø konstrukcijai ir formoms didþiausià poveikâ turéjo Vakarø kultûra, nors iki XIX a. pabaigos pastebima ir Rytø kultûrai bûdingø bruopø.

Kinkomojo transporto priemoniø konstrukcijà, tipus, jø paplitimo arealus Lietuvos etnografiniuose regionuose autorë jau yra nagrinëjusi.¹ Papildomai surinkta ir iðanalizuota medþiaga leido paryðkinti ðio rajono transporto priemoniø sâsajas su gretutinémis etnografinémis sritimis.

Ðiame straipsnyje panaudota Lietuvos istorijos instituto 1969, 1970, 1982, 1985, 1987, 1989 metais etnografinëse ekspedicijose pagal autorës parengtas anketas surinkta raðytinë ir iliustracine medþiaga ið Jurbarko rajono Armeniðkiø, Juodaiðiø, Jurbarkø, Erþvilko, Raudonës, Rutkiðkiø, Skirsnemunës, Vadþgirio, Varlaukio, Veliuonos ir Pindaiðiø apylinkiø. Baciø, Balandþiø, Dainaviðkiø, Dainiø, Girvalakiø, Erþvilko, Juodaiðiø, Kaniükø, Kartupénø, Lenkéiø, Naukaimio, Panemunës, Paskynø, Peluëiø, Raudonës, Rauktiðkiø, Tadauðavos, Vadþgirio, Vencloviðkiø, Vosbutø, Pindaiðiø, Þvyriø kaimuose bei miesteliuose apklausti 28 respondentai, gimæ 1878 m., 1884 m., 1885 m., 1891 m., 1892 m. (du), 1893 m. (du), 1897 m. (du), 1898 m. (du), 1899 m., 1900 m., 1901 m. (du), 1904 m., 1907 m., 1908 m. (du), 1917 m., 1918 m., 1919 m. (du), 1928 m. (du), 1931 m., vienas metø nenurodë. Ðis straipsnis skirtas pasakojuisiø ir rodþiusiø jiems brangius iðlikusiø úkio ir buities reikmenis þmoniø atminimui. Kai kurie ið jø jau iðéjo ið gyvenimo, taëiau jø pateiktos þinios kaip dalis kultûros paveldo lieka etnologijos mokslui. Raðytinë, pieðta, fotografuota medþiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraðtyne (B. 279, 280, 281, 282, 283, 368, 798, 984, 1174, 1571). Kai kurie teiginiai paremti archyvine medþiaga ið Vilniaus universiteto bibliotekos ir Lietuvos mokslø akademijos bibliotekos Rankraðeiø skyriø.

Ið respondentø pateikto þinio apie transportà, rastø ir uþfiksuotø realijø iðaiðkéjo, kad jurbarkieëiø naudotø transporto priemoniø konstrukcijos ir formos buvo daugiau panaðios á Suvalkijoje nei Maþojoje Lietuvuje bei didesnëje ðemaitijos dalyje naudotâsias. Ëia buvo naudojami gan ilgi (iki 4 m) veþimai (dar ilgesni buvo dvaruose), dar ir *brikais* vadinami. Jø priekinæ ir uþpakalinæ dalis jungë viena kartis – *pertrauktis* (juo reguliavo veþimo ilga), uþpakalinëje dalyje sutvirtinamas *traininiu* (kai kuriø valstieëiø vadintu *uþpakalinëmis ðlaunimis*), priekyje

3 pav. Veþimas su *lenterëmis*. Jurbarko r., Girvalakiø k. ES, neg. 85611. 1989 m. J. Morkünienës nuotr.

4 pav. Raëius Mykolas Vitkauskas, g. 1907 m. Jurbarko r., Panemunës k. ES, neg. 81142. 1985 m. J. Morkünienës nuotr.

5 pav. Račius ir stalius Jonas Armonas, g. 1919 m. Jurbarko r., Pvyriø k. ES, neg. 85540. 1989 m. J. Morkūnienės nuotr.

– *ðlaunimis* ir per *gyvrungą* perkiotu geležiniu kaiðeiu (*ðerdeðninku*).² Tokia apatinės dalies konstrukcija buvo bûdinga ir medinaðiams, ir geleþinaðiams ðiø apylinkio veþimams. Daugelis apklausoto vyresnio amþiaus respondentø ūkininkø gerai atsiminé medinaðius veþimus lenktais ratlankiais, vieni jais (tik jau apkaustytais) naudojosi iki Pirmojo pasaulinio karo, kiti ir po jo. Kai kurie tikino, kad sunkias Pirmojo pasaulinio karo metais medin-

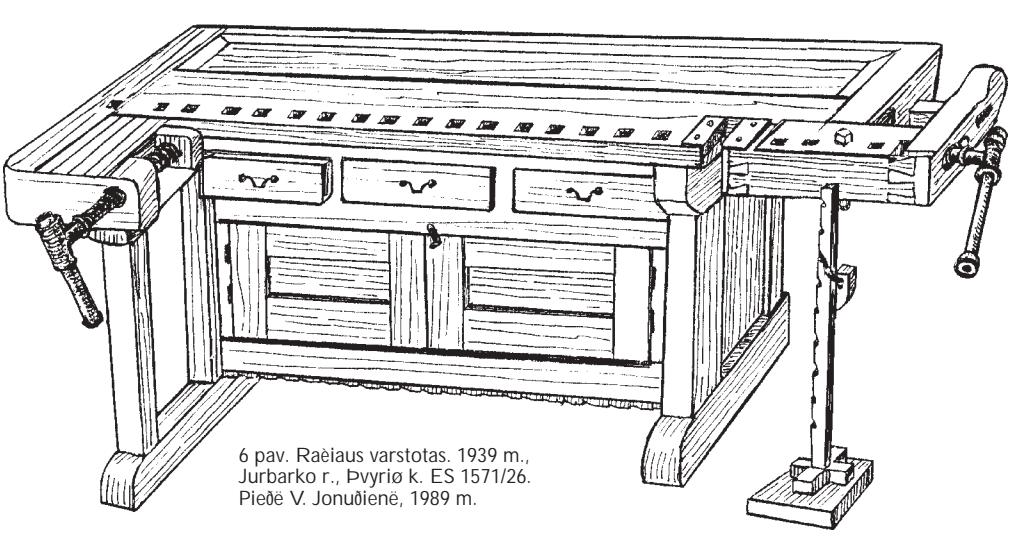
aðius dar neretai patys valstieëiai gaminosi sau ir kitiems. Simonas Dirginèius ið Balandþio k. (g. 1892 m.) teigé, kad medinaðiu, jo têvo padirbtu veþimu vaþinéjo iki 1941 m.,³ o Jonas Jokubaitis ið Vadþgirio (g. 1884 m.) medinaðio veþimo aðis tepé paëiø vals tieëiø ið berþo toðiø ir puðø kelmø bei sakø pagamintu degutu („á jà kai kas dar pridëdavo iðgaiðusio bekono laðiniø“).⁴

Geleþinaðiai su sudurtiniai (ið 6 gabalø) ratlankiais veþmai ðiose vietovëse pradëti naudoti dar prieð Pirmâjâ pasaulinâ karâ. Ilgai naudojæs úkio darbams medinaðius Kazys Baltruðaitis ið Raudonës k. (g. 1893 m.) geleþinaði veþimâ ásigijo tik 1923 m. „Geleþinaðiai patogesni, nepritraukdavo purvo, ant jø uþdëdavo 4 m. ilgio gardes (*krypes, drobynas*)“,⁵ kurias su uþpakanliniais rungais sutvirtindavo *luðnimis* ir *luðnapanèiai*s (1 pav.). Jurbarkieëiø veþimams bûdinga, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradþioje jø ir priekiniai rungai su gardëmis bûdavo tvirtinami *luðnimis* ir *luðnapanèiai*.⁶ Tà dar gerai prisiminé Pranciðkus Bosas ið Dainiø k. (g. 1899 m.).⁷ XX a. treëiuoju – ketvirtuoju deðimtmeëiai priekinius rungus su gardëmis sukabindavo tik *luðnapanèiai* (2 pav.), o dar vëliau priekiniai rungai prie skersp lautës tvirtinti geleþinëmis atramomis.

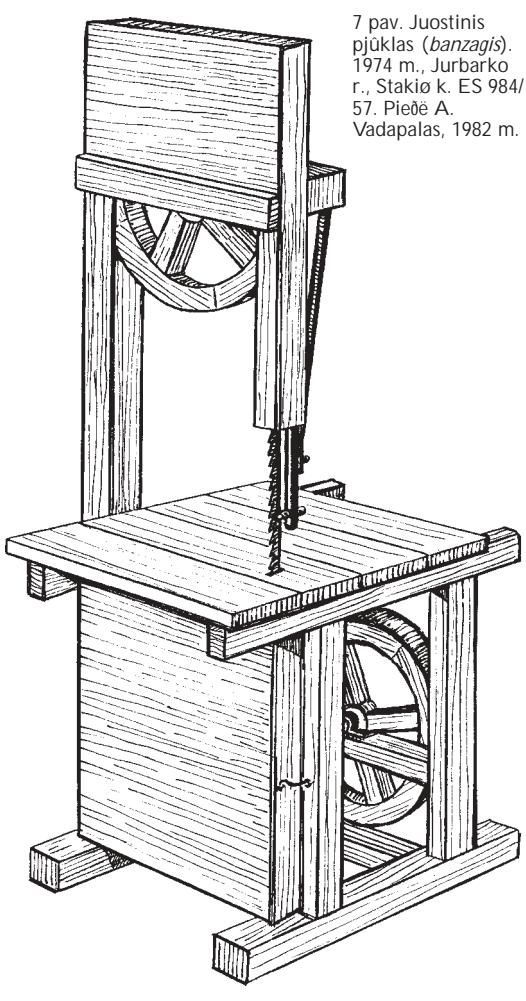
Archyviniai duomenimis, apkaustytos susisiekimo priemonës Jurbarko apylinkëse naudotos jau XIX a. pirmaisiais deðimtmeëiais. S. Cvirkos ið Veliuonos parapijos Papiðkio kaimo turto padalijimo po mirties 1820 m. gruodþio 26 d. akte paminiðti du veþimai ir dvejos ðlajos, be to, geleþinës akëeios (neaiðku, ar veþimai ir ðlajos kaustyt – J. M.).⁸ Tuo tarpu XIX a. pirmaisiais deðimtmeëiais ðiø vietovø dvaruose naudotos susisiekimo priemonës jau buvo kaustomos. Antai 1825 m. ponios Barbora Buiuenovos ið varþytiniø parduoto turto rejestre, be kitø úkio ir buities rakandø, iðvardinta ir viena gerai apkausta brika (*bryka gospodarska w calku okuta*), viena kaustyt sena briëka (*bryczka kuta stara*), dveji nekaustyti veþimai (*kolasy niekute*). Varþytinës buvo paskelbtos ið Vilkijos, Ëekiðkës, Seredþiaus ir Veliuonos baþnyeïø sakyklø.⁹

Kadangi geleþis buvo labai brangi, valstieëiai jà taušojo ir naudojo tik bûtiniausiem poreikiams. Rusijos geografø draugijos ðiaurës Vakarø skyriaus surinktais duomenimis, 1874 m. Eleonoravo valsëiaus pasiturstintis valstietis, turintis 20 deðimtiniø þemës (1 deðimtinë – 1,0925 ha), 4 arklius ir 2 kaustytus veþimus bei kitokiø úkio padargo, vien tik jø remontui ir tepalamis per metus iðleisdavo 15 rubliø.¹⁰ Ten taip pat paþymëta, kad veþimas kainavæs nuo 6 iki 35 rubliø.¹¹ Ðio valstieëlio ðeimyna kartu su samdomais bernu ir tarnaite – 12 asmenø.¹² To paties valsëiaus vidutinis valstietis, turintis 8 deðimtines þemës, 2 arklius (jo ðeimyna – 7 asmenys), transporto priemoniø ir kitø þemës úkio padargø turëjo perpus maþiau ir prastesnës kokybës.¹³

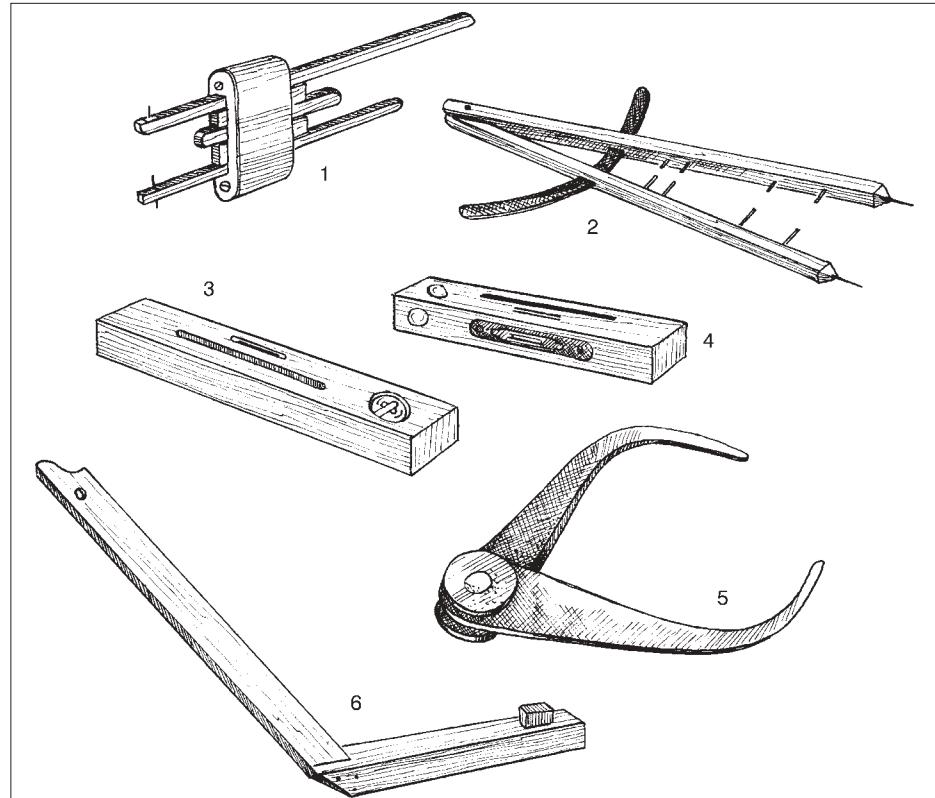
XX a. treëiuoju – ketvirtuoju deðimtmeëiai veþimø apkaustymas vals tieëiams taip pat brangiai kainavo, kadangi geleþies reikéjo ne tik aðims, ratlankiams, stebulëems, bet ir *rungininkui* (*gyvrungiu*), t. y. veþimo priekinei

6 pav. Račiaus varstotas. 1939 m., Jurbarko r., Pvyriø k. ES 1571/26. Piedë V. Jonuðienë, 1989 m.

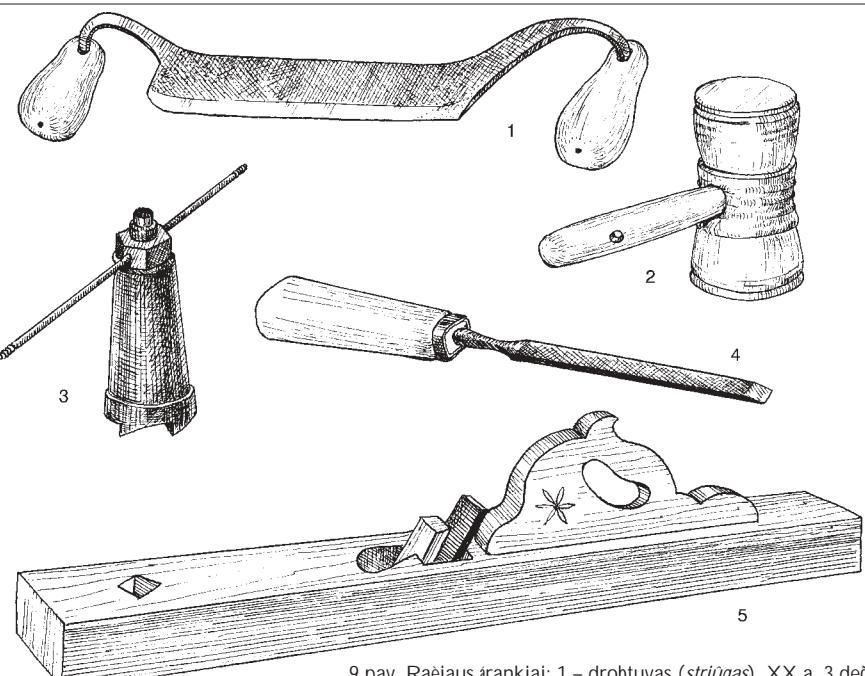
7 pav. Juostinis pjūklas (*banzagis*). 1974 m., Jurbarko r., Stakio k. ES 984/57. Pieðe A. Vadapalas, 1982 m.

8 pav. Raëlaus ãrankiai: 1 – brëptukas (*streikmuðas*). XX a. 4 deð., Jurbarko r., Stakio k. ES 984/2. Pieðe D. Petronytë, 1982 m.; 2 – skriestuvas (*cirkelis*). XX a. 3 deð., Jurbarko r., Panemunës k. ES 1571/16. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 3–4 – liüté. XX a. 3 deð., Jurbarko r., Panemunës k. ES 1571/22. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 5 – skriestuvas (*cirkelis*). XX a. pr., Jurbarko r., Panemunës k. ES 1571/13. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 6 – kampainis. 1970 m., Jurbarko r., Stakio k. ES 984/1. Pieðe D. Petronytë, 1982 m.

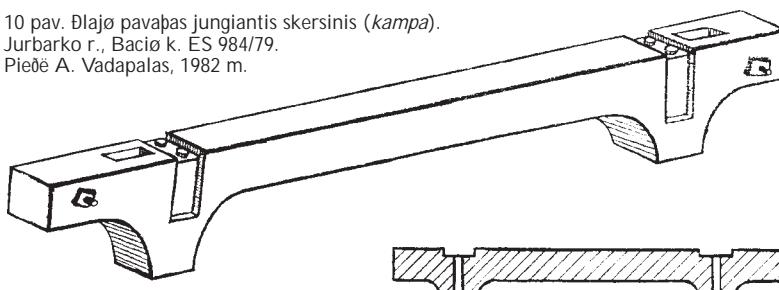
daliai – skersplautei, skietui, rungams, ðlaunims, be to, veþimo uþpakalinei daliai – *traininiui*, uþpakalinei skersplautei (*poduðka*), pertraukëio galui apkaustyti. Brangiausios buvo geleþinës aðys, kurias pagal uþsakymus nukaldavo vietiniai kalviai, fabrikinës gamybos buvo perkamos krautuvëse. XX a. treèiuoju ir ketvirtuoju deðimtmeðiais darbinis veþimas kainavæs 100 – 150 Lt.¹⁴ arba 250 – 300 Lt.¹⁵ Vien tik geleþis brikui, anot Martyno Kemzüros ið Vosbutø k. (g. 1891 m.), kainavusi 90 Lt.¹⁶ Geleþinëms aðilims tepti krautuvëse pirkdavo tepalà (*ðmierio, ðmira*). Aðis teþe daþnai. „Neteptas veþimas baisiai verkë, taip plonai, kad nervus veikë,“ – aiðkino Jonas Lendraitis ið Kaniükø k. (g. 1928 m.).¹⁷

Pinoma, brangiai kainuojantys veþimai laikydavo gana ilgai (10–12 m.), aiðku, tai priklausydavo ir nuo to, kaip jie bûdavo saugomi nuo daranganø ir saulës. Daþno respondentu teigimu, darbinius veþimus po Pirmojo pasaulinio karo daþe. Anot Simono Dirginëiaus (g. 1892 m.) ið Balandø k., jo jaunystëje „apskrities virðininkas neleido vaþinëti nedalytais veþimais“.¹⁸ Ypaè saugojo

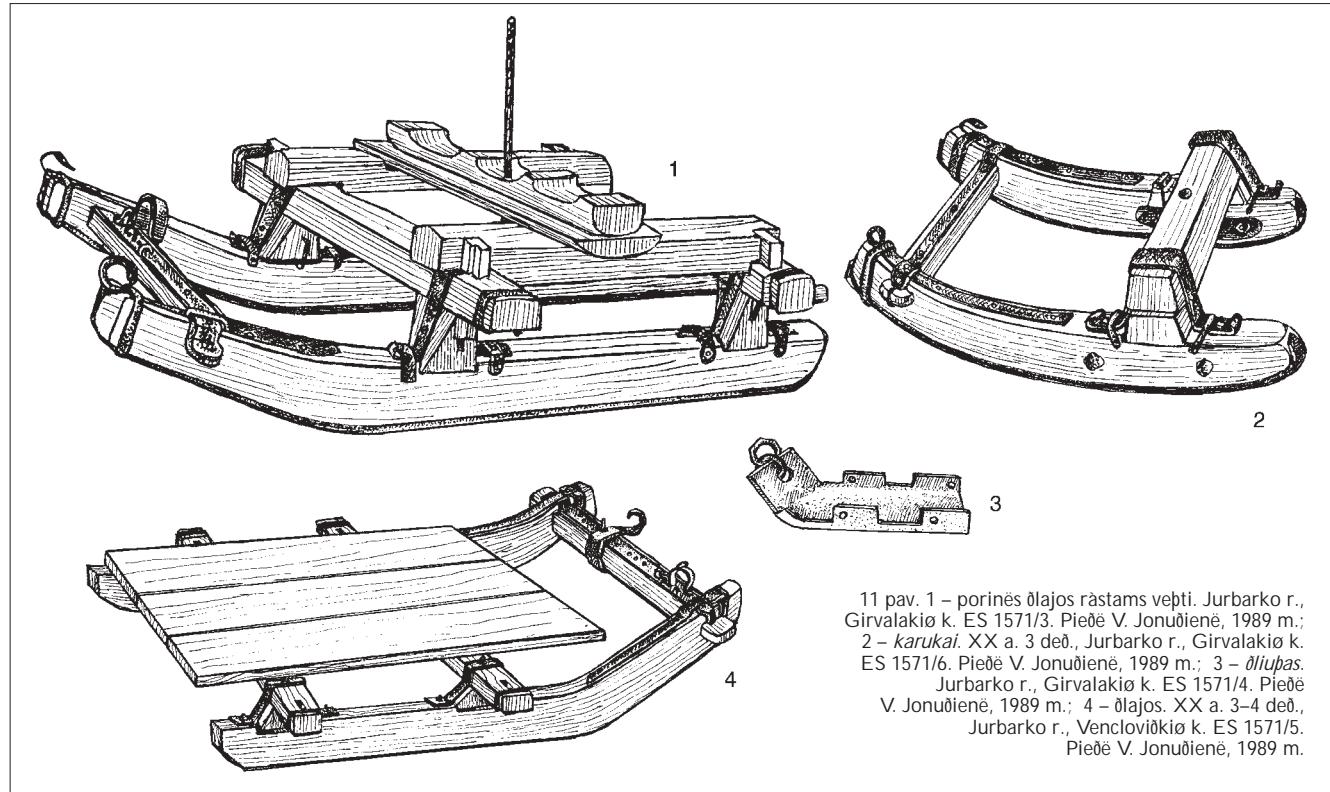

9 pav. Raëlaus ãrankiai: 1 – droþtuvas (*striûgas*). XX a. 3 deð., Jurbarko r., Panemunës k. ES 1571/19. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 2 – medinis kûjelis (*kûgutis*). XIX a. 2 deð., Jurbarko r., Girvalakiø k. ES 1571/25. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 3 – prietaisas veþimo ratø stipinams (*ðpykiams*) uþdroþti. 1979 m., Jurbarko r., Stakio k. ES 984/3. Pieðe D. Petronytë, 1982 m.; 4 – kaltas. XX a. 3 deð., Jurbarko r., Panemunës k. ES 1571/21. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 5 – leistuvas. XX a. 3 deð., Jurbarko r., Panemunës k. ES 1571/12. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.

10 pav. Ūlajø pavapøas jungiantis skersinis (*kampa*).
Jurbarko r., Bacio k. ES 984/79.
Pieðe A. Vadapalas, 1982 m.

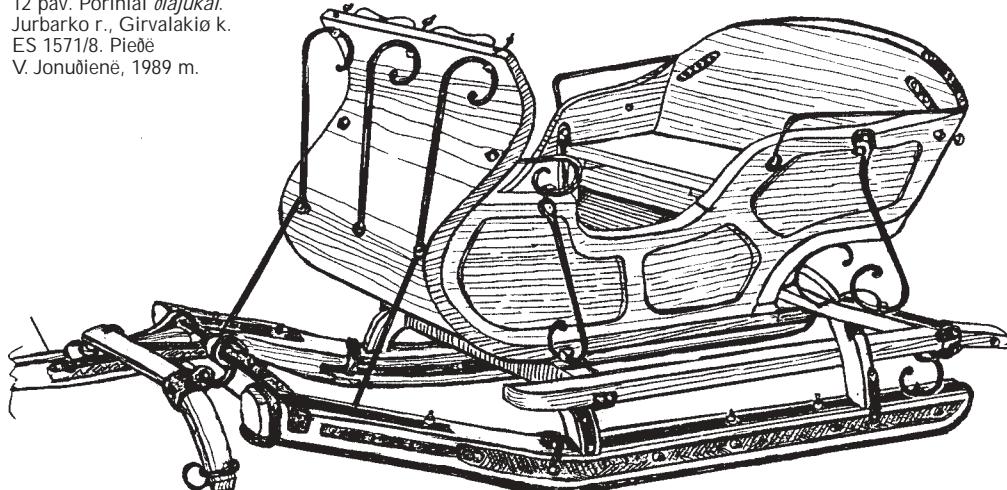

ratus – juos daþë daþais arba tepë derva (*smala*). Geleþines dalis taip pat iðtepdavo derva, kad nerûdytø.¹⁹ Po darbo lietingà dienà veþimo ratus ir apaèià nuvalydavo nuo purvo ir veþimà ávarydavo ã darþinæ. Turtingesni valstieëiai savo úkuose paprastai turëjo po 2 ir 3 darbinius veþimus, poriná ir paþiená brikelius. Maþaþemai valstieëiai daþnaušiai tenkinosi vienu poriniu veþimu, pritaikytu vienam arba porai arkliø kinkyti. Esant reikalui nuo jo nuimdavo gardes ir vietoj jø uþdëdavo *kryputes*, t. y. dailesnes gardeles su uþgaliðis. Pasidirbdavo pasostæ su spryuoklémis, aptraukdavo oda arba storu audeklu, uþtiesdavo vilnoniais uþtiesalais (*dekiais, gùniomis*).

11 pav. 1 – porinës ūlajos rästams veþti. Jurbarko r., Girvalakiø k. ES 1571/3. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.;
2 – karukai. XX a. 3 deð., Jurbarko r., Girvalakiø k. ES 1571/6. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 3 – ūlujøas.
Jurbarko r., Girvalakiø k. ES 1571/4. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.; 4 – ūlajos. XX a. 3-4 deð.,
Jurbarko r., Venclovìðkiø k. ES 1571/5. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.

12 pav. Poriniai ūlajukai.
Jurbarko r., Girvalakiø k.
ES 1571/8. Pieðe
V. Jonuðienë, 1989 m.

Ūiø apylinkio valstieëio úkuose brikeliø (*veþimëlio*) su lingëmis (*risorais, plunksnomis*) bütä ir prieð Pirmàjá pasauliná karà. Jonas Jokùbaitis ið Vadþgirio (g. 1884 m.) atminë medinadøius brikelius su uþdaraïs lenteliø ðonais.²⁰ Ðventinial veþimai – *ðpacirveþimai, brikeliai, kryputës* – daugiau paplito po Pirmojo pasaulinio karo. XX a. treëiuoju ir ketvirtuoju deðimtmeeëiais kai kurie valstieëiai nusipirkо vadinaðuosius *kurliandskus veþimëlius* Skaudvilës turguje,²¹ kur juos parduoðti atveþdavë ið Varnio.

Turtingi úkininkai turëjo „*karietas su bùdomis*“.²² Tai buvo *fajetonai*, kartais turëjë atlenkiamà odiná virðø. Jie daugiau buvo paplitæ kitoje Nemuno pusëje, dabartiniame ðakiø, kiek ma-

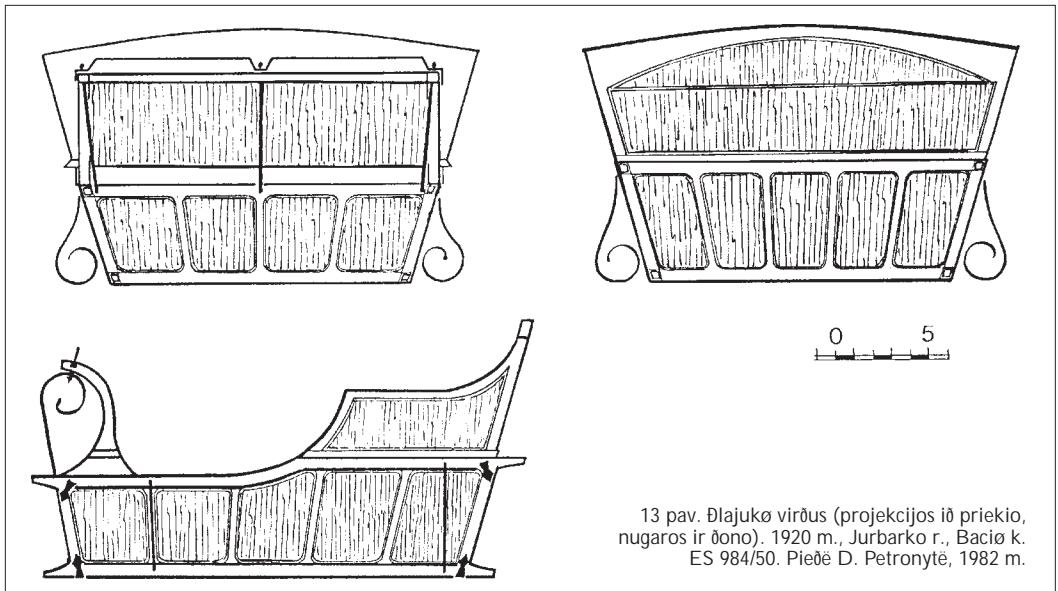
þiau – Vilkaviškio, Marijampolės rajonuose, kur buvo daugiau stambio ūkio, vadinamø „ðimtamargais“. Tai buvo puoðniausi ðventiniai veþimai, dalyti juoda arba tamsiai ruda spalvomis, su dviem pasostëmis, lipynëmis ðonuose, naudoti tik stambiuose Suvalkijos ir Jurbarko rajono ūkuose. Ąjuos kinkytą porą, kartais dvaruose ir ketvertas arkliø. Jurbarkieëių fajetonus dar vadino *dronëkomis*.²³ Jø minkëtas pasostes uþtiesdavo austais *deklais*, o vaþiuojanèiøjø kojas dengdavo odiniai (vasarà) arba vilnoniai, kailiai pamuðtais *fildekliai* (þiemà). Dvarø urëdai vaþinëjo keturraðiu veþimu, vadinamu *lineika*. Joje sëdëjo apsiþergæ oda aptrauktà lentà, kojas ðonuose pasidëjë ant lipyniø.

Vaþiavimo priemones padirbtø daþniausiai bûdavo uþsakoma raëiams. Reëiau *ðlajas*, daþnai *lenteres* (ant veþimø uþdedamas ðonines lentas), *gardes* (1 pav. 1, 3; 2–3 pav.) valstieëių ir patys pasigamindavo. Gatavø turguje nemëgo pirkis. Uþsakyti darbiniai ir iðelginių veþimai, vaþeliai buvo patikimesni – patvaresni, ilgiau naudojami be remonto. „Geroms vaþiavimo priemonëms netaupë, nes kaipgi pasirodysi þmonëse ið 80 ha úkio,“ – tvirtino Viktoras Lazdauskas (g. 1897 m.) ið Naukaimio k.²⁴ Skirsnemunës parapijoje garsëjo raëiai broliai Mykolas ir Zigmantas Vitkauskai, Jonas Armonas, Kazimieras Sedeika (4–5 pav.).

Raëiai amato mokësi apie trejetà metø, kartais, norëdami gauti kuo daugiau þiniø, keisdavo meistrus. Pradëjæ savaran-kiðkà darbà vienus árankius ir priemones pirkosi, kitus patys pasigamindavo (6, 7, 8, 9 pav.). Gaminiamas naudojo ið anksto paruoðtå (iðdþiovintà) medienà. Tiki stebulø tekino ið þalio áþuolo, skirpstø, apie valandà jà virino karotame vandenye ir po to tuo pat à jà sukaldavo iðdþiovintus stipinus. Dþiûnant stebulei stipinai bûdavo tvirtai suspaudþiami. Raëiai pagamindavo veþimø, brikelio, ðlajukø dalis, o kalviai, jas apkaustæ, sujungdavo à visumà. Raëius Kazimieras Sedeika ið Kartupënø k. (1901 – 1989) turëjo net ir savo *parnæ* – árenginà ðutinti pavabas (po to jas iðriesdavo) vaþeliams.

Meistrai vertino ir brangino savo vardà ir reputacijà. Anot raëiaus ir staliaus Jono Armono ið Pvyriø k. (g. 1919 m.), „meistro tokia filosofija: jei nori prasigyventi, – galvoji apie ateitâ; norint ásigyti klientø reikia gerai ir pradþioje pigiau gaminti. Vëliau kainos sakyti nereikia“. Tokios nuostatos laikësi, ir uþsakovø neutrûko.

Piemà vaþinëta vienkinkëmis arba daþniau porinëmis *ðlajomis*, kuriø pavabos buvo iðtaðmos ið atitinkamo kreivumo medþio (áþuolo, uosio) kamieno. Pavabas jungë dvi iðtisinës (10 pav.) arba ant stipinø uþdëtos berþinës *kampos*. Ilgus rastus veþe prie ðlajo virvëmis arba grandinëmis pririðæ *karukus* – beveik perpus trumpesnius negu ðlajos, su viena pavabas jungianëia *kampa* (11 pav., 2). Rastus guldydavo ant ðlajose ir karukuose átaisytyø *kruþo*, *krupkaladþio* (9 pav., 1). Vaþiuodami nuo kalno ant pavabø pritaisydavo *ðliubes* (pristabdymui) (11 pav., 3).

13 pav. ðlajukø virðus (projekcijos ið priekio, nugaro ir ðono). 1920 m., Jurbarko r., Baciø k. ES 984/50. Pieð D. Petronytë, 1982 m.

Dvaruose kaustytos ðlajos þinomos nuo XIX a. pradþios. Miñetame 1825 m. ponios Barboros Buivenovos sudarytame kilnojamomo turto rejestre iðvardintos vienerios geltonai dalytos, padoriai apkaustytos rogës (*sanie þulty malowane porzàdnie okute*),

14 pav. Darbinës odinës pléðkés. XX a. 3 deð., Jurbarko r., Lenkëiø k. ES, neg. 70276. 1979 m. J. Morkùniënës nuotr.

15 pav. Porinis pakinkymas darbinėmis plėškėmis. Jurbarko r., Eržvilkas. ES, neg. 77405. 1982 m. J. Morkūnienės nuotr.

16 pav. Iðeiginės plėškės. XX a. 3 deð., Jurbarko r., Lenkëiø k. ES, neg. 70280. 1979 m. J. Morkūnienės nuotr.

trejos darbinės, gerai apkaustytos ðlajos (*szlaie gospodarskie w calku okute dobre*), vienerios senos, geros, neapkaustytos ðlajos (*szlaie stare niekute dobre*).²⁶ Ið Rusijos geografø draugijos 1874 m. surinktos medþiagos matyti, kad Eleonoravo valsèiaus pasiturintys ir vidutiniai valstieèiai vaþinéjo apkaustytomis ðlajomis (pasituriðiø ðlajos kainavo nuo 4 iki 10 rubliø, vidutiniø – perþus pigiau).²⁷ Anot Jono Jokubaièio (g. 1884 m.) ið Vadþigirio k., XIX a. pabaigoje – XX a. pradþioje kai kurie ükininkai turéjo apkaustytø ir neapkaustytø ðlajø. Neapkaustytomis vaþiuodavo à laukus, po úká, apkaustytomis – à miðkà.²⁸

XIX a. pabaigoje – XX a. pradþioje ir XX a. treèiuoju ir ketvirtuoju deðimtmeeðiais Jurbarko apylinkio valstieèiai þiemà uþdarbiaudavo prie Nemuno, à ðilinæ, Skirsnemunæ, Raudonæ ir kt. veþdami valdiðkame miðke iðkirstà medienà. Ten ràstai buvo riðami à sielius ir plukdomi Klaipèdos link. Kai kurie valstieèiai pakraudavo apie 2 m³ ràstø. Ðis darbas sunkus tiek þmonëms, tiek arkliams. Anot raéiaus Jono Armono ið Þvyriø k., toks darbas dar ir trukdë, ypaè maþaþemiams vals tieeiam, kaupti tvartuose mëðlå, nes arkliai þiemos metu bûdavo vis miðke ir kelyje. Pavasarà jo ir pritrûkdavo.²⁹ Taèiau valstieèiam vis dëltø svarbiau buvo uþdarbis. Pinigai papildydavo gana varganà maþaþemiø valstieèiø biudþetà, kurio dalá iðleisdavo transporto priemonëms ir pakinktams remontuoti bei naujiems ásigty.

Piemà progenëms kelionëms valstieèiai arklius kinkë à ðlajukus (12, 13 pav.) arba à vaelius. XX a. treèiuoju ir ketvirtuoju deðimtmeeðiais kai kurie ási-gijo vaelius su aukòtai iðriestomis geleþinëmis pavàjomis. ðlajukø ir vaeliø virðø vadino *gurbuèiu*, *gurbeliu*, *lubnia*, *fudla*. Jø uþpakalinà dalá (nugarà) graþino augaliniu ornamentu (daþniausiai gélëmis), nudaþydyavo juoda, ruda, geltona spalvomis, kartais jas tarpu savës derindami. Kalviai pagràbindavo ðlajukø ir vaeliø nugarà, pasostës atkaltæ, prieká, ðonus, sparnelius apkaustydamis ávairiai iðraitytais apkaustais. ðlajukai kainavo apie 100 – 150 Lt.,³⁰ taèiau dauguma stengësi juos savus turëti. Kurie neturéjo – skolinosi, o ðiaip à miestà, turgø, baþnyèià nuvaþiuodavo ir ant ðlajø uþsidëjæ ið karteliø sukaltas *drogas* (*drogus*).

Ir zanavykø, ir jurbarkieèiø valstieèiø veþimai bei ðlajos buvo panaðios à gretimuose Lietuvos regionuose naudotas tø paèiø tipø transporto priemonës. Jos áejo à arealà, kuris XIX a. pabaigoje – XX a. pradþioje ir XX a. treèiuoju ir ketvirtuoju deðimtmeeðiais apëmë dalies Vakarø, Pietvakariø, Vidurio ir Pietryèiø Lietuvos vakarinà pakraðtà palei Nemunà. Tame areale naudoti veþimai ir ðlajos skyrési savo dydþiu, rodiklio arba ienø átaisy-mu, priklausanèiu nuo pakinktø ir kinkimo bûdø (kiek arkliø kinkoma). Büta kinkomojo transporto priemoniø virðutinës dalies árengimo ávai-riems kroviniams veþti neesminio skirtumø. Kai kuriø specifiniø bruopø iðeiginio transporto pri-

moniø formai (virðutinei daliai) suteikdavo vietos meistrai – raèiai. Kartais ir patys uþsakovai bûdavo nusiþiùrëjæ à kitus jiems patikusius gaminius ir praðydavo pagaminti bûtent taip. Taèiau kinkomojo transporto priemoniø pagrindinë (apatinës dalies) konstrukcija minëtame areale buvo identiðka.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradþioje ir vëlesniais deðimtmeeðiais, kaip ir zanavykai kitapus Nemuno, jurbarkieèiai vasarà ir þiemà dirbo (arè, akéjo, veþe krovinius), plèškémis pakinkæ porà arkliø (14, 15 pav.), iðkilmingomis progomis – *ðorais* prie rodiklio (*dyselio*) (16, 17 pav., 1). Piemà à baþnyèià, à miestà su

reikalaus važiavo į ūlajukus ar važelā pakinkę vienā arkli prie *dyseliuko*, ataisyto transporto priemonės dešinėje pusėje. Jā riðo prie *plėdkės* balnelio. Čitoks vieninio kinkymo į piemos transportą būdas naudotas Suvalkijoje ir Šemaitijoje. Ą vieninką darbinį vežimą kinkę prie rodiklio, kurā prie arklio jungė kaklininku (18 pav.). Šis savitas, senas tradicijas turintis vieninis pakinkymo būdas naudotas ir Suvalkijoje.

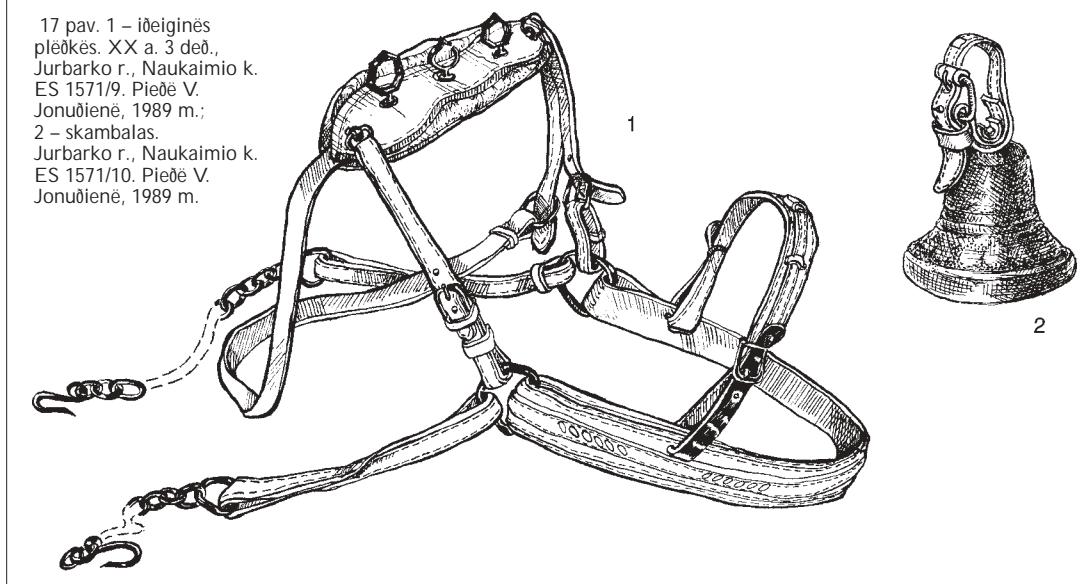
XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje darbui valstiečiai naudojo ið linų ir kanapiø austas *plėdkės*, rečiau vadintas *đleikomis*. Jas ið plonø virveliø, suvytø *vindeliais* (20 pav.), audë vyrai paèiø pagamintomis staklelémis (19 pav.). Rusijos geografo draugijos sruinktoje medþiagoje ið Eleonoravo valsëiaus taip pat paþymëta, kad 1874 m. pasiturinėjo valstiečio úkyje naudotos namø darbo storø verpalø *plėdkės* (*đleikos*) arkliaiams kinkytı.³¹ XIX a. pirmojoje pusėje Jurbarko apylinkëse ardavo jauèiai. Tai patvirtinta 1820 m. S. Cvirkos ið Veliuonos parapijos Paþiokiø k. turto padalijimo akte, kuriame, be 5 arkliø, 3 melpiamø karviø, 1 telyeøios, áraðtyti ir 3 jauèiai, kuriuø arë.³² XIX a. pabaigoje gimë respondentai arimui naudotø jauèiø jau nebeminëjo.

Dar ir po Pirmojo pasaulinio karo kai kurie þiniø pateikëjai patys naudojo austus apynasrius (*brzgilus*) bei kaklininkus, kartais arkliaus kinkydavo austomis *plédkémis*. Seni þmonës sakë, kad austos *plédkės* ðvelnesnës, netrynë, nespaudë arklio krütinës bei nugaras. Ið kanapiø padaryti virþiai buvo vartojami (arimui, akëjimui) dar ir XX a. treèiuoju – penktuoju deðimtméeais. Taèiau, pasak Juozo Lupðaièio (g. 1892 m.) ið Rauktiðkiø k., ðienà, dobilus į darþines veþæ odinëmis *plédkémispakinkytais* arkliais ir prieð Pirmàjá pasauliná karà,³³ o dvaruose jomis kinkyta ir XIX a. pirmuoju ketviriu (nors vartoti ir kanapiniø pakinktai). Ponios Barborkos Buivenovos judamojo turto rejestre, sudarytame 1825 m., áraðytos trejos geros kokybës paprasatos odinës *đleikos* (*szlejek rzemiennych dobrych ordynarnych* – 3), ketverios pintos kanapinës *đleikos* (*szlejek plecionych konopianych* – 4), dvejos senos kanapinës vadelës (*leycow konopianych starych* – 2), vienerios pintos odinës vadelës vietnam arkliui (*leycow plecionych rze-miennych poiedynczych* – 1), vienerios odinës kamanos su þaslais (*trz-zelka rzemienna z cuglam* – 1).³⁴

Po Pirmojo pasaulinio karo ir valstiečiø úkuose paplito odinës *plédkės* su balneliais, taèiau su kanapiniiais arba grandiniø virþiais, kaklininkø saitais (21 pav.).

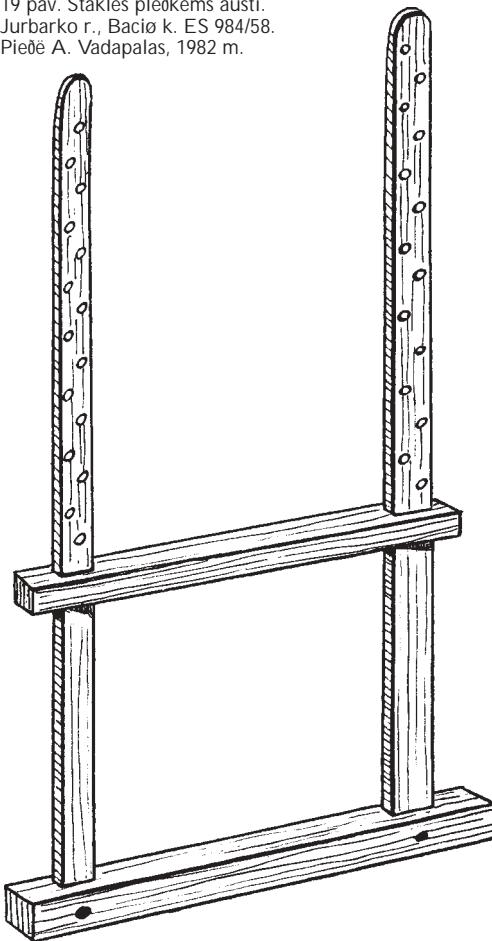
Iðeiginës *plédkės* (*đora*) (16 pav.) buvo su odiniais virþiais, nikelinëmis sagtimis ir þiedais, dirþai ties arklio strënomis paþuoþti spalvotø siûlo kuteliais. Puoðniausia *đorø* dalis – kamanos su nikeliniais þaslais, nikeline grandinële ant kaktos dirþo. Kamanø dirþeliai taip pat sujungti nikeliniais þiedais ir sagtimis. XX a. treèiuoju ir ketvirtuoju deðimtméeais retas úkininkas teðtengdavo ásigytì tuoðnius *đorus* (daþnas turëjo geras odines iðeigines *plédkës*). Vienas tokio buvo Viktoras Lazdauskas ið Naukaimio k. (g. 1897 m.), turëjës 80 ha úká. Jam porinius *đorus* pasiuvo į namus ið Raseiniø pakviestas (atsiveþtas) pa-

17 pav. 1 – iðeiginës *plédkės*. XX a. 3 deð., Jurbarko r., Naukaimio k. ES 1571/9. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.;
2 – skambalas. Jurbarko r., Naukaimio k. ES 1571/10. Pieðe V. Jonuðienë, 1989 m.

18 pav. Vieninis pakinkumas *plédkémis* į rodiklå, ataisytà deðinëje veþimo pusëje. Jurbarko r., Vadþgirio apyl. ES, neg. 77440. 1982 m. J. Morkùniënës nuotr.

19 pav. Staklės plėökėms austi.
Jurbarko r., Baciø k. ES 984/58.
Pieðe A. Vadapalas, 1982 m.

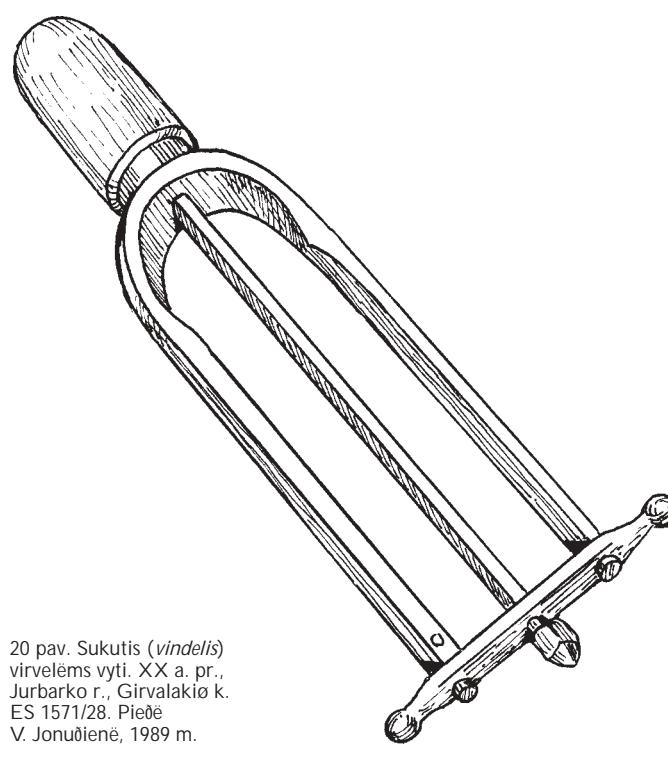
21 pav. Porinis pakinkymas plėökemis. Jurbarko r., Vosbutø k. ES, neg. 37332. 1970 m. J. Morkünienės nuotr.

kinktininkas (*rimorius*), su kuriuo ten ir odà (juchtà) bei sagtis nupirkæs.³⁵ *Rimorai* veþdavosi skrynelëse sudëtus árankius (22 pav.) ir *spaustuvus* (23, 24 pav.). Dventines *plėökës* (*ðorus*) turëjo ir Jono Sabo ið Naukaimio k. (g. 1918 m.) tèvas, dirbæs 15 ha þemës. Anot sùnaus, tèvas buvës tvarkingas úkininkas, turëjæs poriná veþimà, *brikutì su kryputémis*, òlajas, òlajukus, *ðorus* ir odines darbines *pléökës* porai arkliø (nors arë ir akéjo kanapinémis *pléökemis* – sveikiau arkliams).³⁶

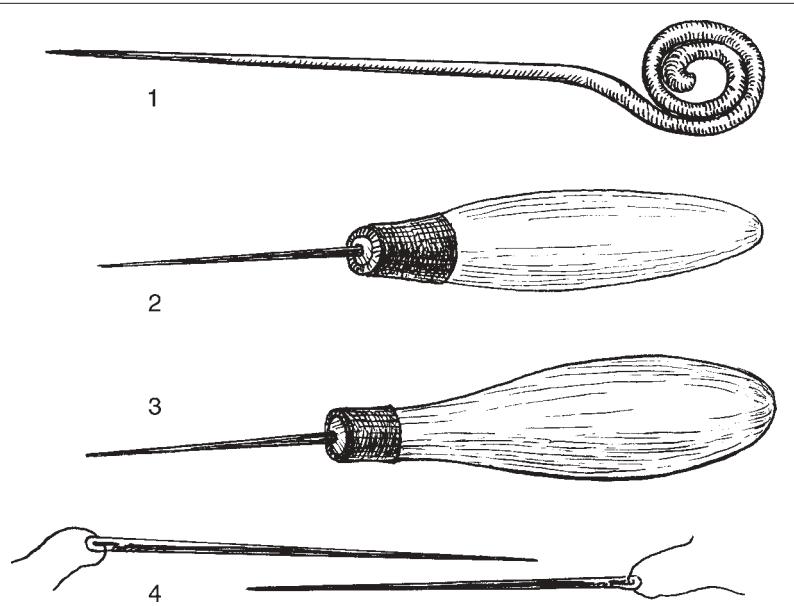
Kaip vienas pagrindinio susisiekimo ir darbo priemoniø bei úkinio inventoriaus daliø kinkomasis transportas uþmë svarbià vietà ne tik kasdieninëje valstieëio úki-
nëje veikloje. Dventadienis kinkomasis transportas atliko tam tikrà vaidmená valstieëio gyvenimo ypatingais atvejais – ðeimos ðven-
eïo metu jis tapdavo vienu ið iðkilmingumo raiðkos atributø.

Ypaë tuoðnai jurbarkieëiarklius kinkë brikeliais ar vaþe-
liais vaþiuodami á pirðlius, jungtuves (*ðliúbå*) bei krikðynas. Tais
atvejais daþniausiai kinkë porà arkliø. Prie *ðoroties* balneliu abiems
arkliams riðo po skambala (15 pav., 2) arba abiems arkliams ant
kaklø uþkabindavo *þvanguèius* (*perpetus*). Jie ne tik buvo iðkilmingo
þenklas, bet ir saugumo priemonë, perspëjanti pësèluosisus.
Vestuvëms pamergës papuoðdavo vaþelius ir arklius: sëdynes
uþtiesdavo austais margintais uþtiesalaís (*dekiáls*) (jei snigdavo, ar-
kliams uþdengti paimdavo ir *gùniás*), jaunøjø vaþeliø pasostes ap-
juosdavo vainikais, prie arkliø kamano ar iðeiginio *brizgilø* pririð-
davo ið spalvoto popieriaus (daþniausiai balto) iðkirptus kaspinus
arba popieriniø gëliø *kokardas* (vasarà kamanas tuoðe gyvomis
gëlémis). Vyresnio amþiaus besituokiantieji tokio papuoðimø ven-
gë.³⁷ Á jungtuves atskiruose vaþeliuose jaunoji vaþiuodavo su svo-
ëia, jaunasis su pirðliu (vaþnyèijojo *furmóna*), o atgal jaunieji su-
grëdavo susëðæ kartu. Visos vestuvës stengdavosi vaþiuoti vieno-
dai – su pora arkliø ir jaunieji, ir pabroliai su pamergëmis. Netu-
rëjæ savø poriniø vaþeliø ar òlajukø – skolinosi.

Per laidotuves porà arkliø taip pat kinkë iðeiginëmis *pléökë-
mis* (*ðoraíls*) arba geromis odinëmis *pléökemis*. Atitinkamai pa-
ruoðdavo veþimà arba òlajas – ant dugno padëdavo gardes ar len-
tas, jas uþtiesdavo gedulingais raðtais ir spalvomis iðaustais *divo-*

20 pav. Sukutis (*vindelis*)
virvelëms vytì. XX a. pr.,
Jurbarko r., Girvalakiø k.
ES 1571/28. Pieðe
V. Jonuðienë, 1989 m.

22 pav. Pakintininko (*rimoriaus*) ārankiai: 1 – prietasas skylutei odoje padidinti (*durðliokas*). XX a. 7 deđ., Jurbarko r., Panemunės k. ES 1571/32. Pieđe V. Jonuđienę, 1989 m.; 2–3 – ylos. XX a. 6 deđ., Jurbarko r., Panemunės k. ES 1571/31. Pieđe V. Jonuđienę, 1989 m.; 4 – adatos. XX a. pr., Jurbarko r., Panemunės k. ES 1571/30. Pieđe V. Jonuđienę, 1989 m.

Taigi iki XIX a. pabaigos dabartiniame Jurbarko rajone kinkyta plėökémis, pavalkais su virþiais ir galbüt reëiau – pavalkais su lanku, t. y. vartoti visi kinkymo bûdai, priklausë nuo pakinktø paskirties ir pakinktø kompleksø paplitimo laipsnio dvaruose ir valstiešiø ūkuose. Kultûros ir ekonomikos sâlygos lêmë, kad XIX a. pabaigoje ðiose apylinkëse ásivyraivo *pléökës*, todël Jurbarko rajonà galima priskirti kinkymo vien *pléökëmis* arealui, kuris XIX a. pabaigoje – XX a. pradþioje apëmë ir Maþajà Lietuvà bei Suvalkijà, vëliau plëtesi ir á kitus Lietuvos regionus.

Iðvados

Dël Vakarø ir Rytø kultûrø átakø, ekologiø, úkiniø, ekonominiø, socialiniø ir istoriniø sâlygø, etniniø tradicijø Lietuvoje susiformavo gana ryðkûs kinkomojo transporto priemoniø regioniniai ypatumai. Jurbarkieši vasaros ir þiemos darbinø bei iðeiginiø transporto priemoniø konstrukcijai ir formoms didþiausia poveiká turéjo Vakarø kultûra., nors iki XIX a. pabaigos pastebima ir Rytø kultûrai bûdingø bruopø, paþireiðkusiø pakinktø kompleksø ir kinkymo bûdø

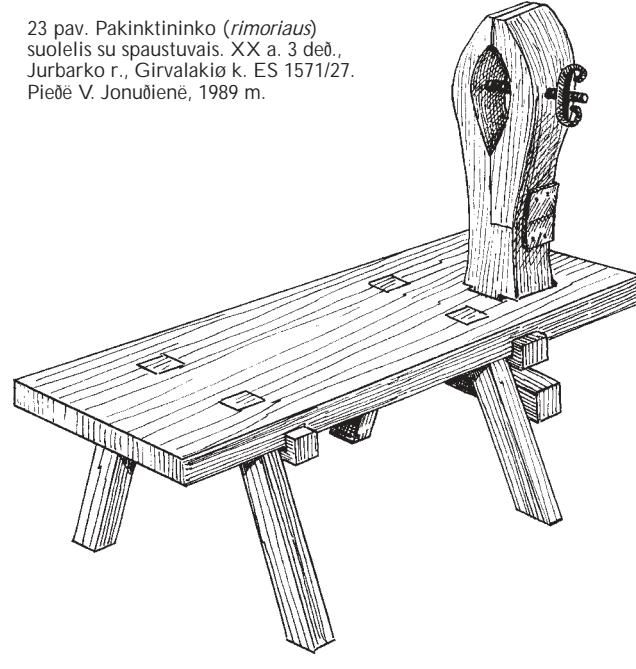
nais, karstà dengdavo ið puðø (þiemà) arba gëlio (vasarà) pintu vainiku. Laidodami jaunus, veþimo arba rogiø kampuose statë eglaites ar berbelius,³⁸ prie karsto stovëjo 4 vyrai (taip iðreiðkë pagarbà ir kartu prilaiké karstà, kad nenuslystø). „Bagotus á kapines veþe su 4 prategiui pakinkytais arkliais, apdengtais *þelaunom gûniom*.³⁹ Mirusá jaunà þmogø lydëdavo raiti vaikinai.⁴⁰

Á atlaidus vaþiuoti taip pat pakinkydavo gerus arklius iðeiginiai odiniai pakinktais. „Kai kas arkliams kirpo karëius, kad geriau atrodyto“.⁴¹ Jono Lendraiëio (g. 1928 m.) ið Kaniükø k. tèvas bûtinai porà Ardénø veislës erþilø kinkydavo (þabojo laupþukais). Norejo juos parodyti ir pritraukti kuo daugiau kliento (veisliniø arkliø kergimas anuomet kainavo daug). Ir pats kaimo pavadinimas – Kaniükai – susijës su veisliniø arkliø augini-mu. Ið èia gyvenanèiø úkininkø net dvarai pirkdavæ arklius.⁴²

Èia, kaip ir kitur Lietuvoje, bûta ir kitø tautybiø dvarininkø, amatininkø (rusø, lenkø, vokiešiø), jø átaka matyti ir pakinktø bei kinkymo bûdø ávairovës plëtotei. Archyvø ir ekspedicijø duomenimis, Jurbarko rajono ribose XIX ampiaus kinkymo bûdai – vieninis ir porinis pléökémis – nebuvo vienintelias. 1825 m. sudarytame ponios Barboros Buivenovos kilnojamojo turto rejestre, skyrelje „Ávairùs pakinktai“, be jau minëtø ðeikø, pirmiausia áraðyti 5 odiniai pavalkai (*chomátow rzemiennych* – 5).⁴³ Pardavinejnamø daiktø sâraðe dar paþymëti 4 ratai ir lankas (4 *kola y duha*) uþ 2 zlotus 15 graðiø, pora pavalkø uþ 3 rublius arba 3 zlotus 10 graðiø, kita pora pavalkø uþ 3 rublius arba 3 zlotus 10 graðiø, vienkinkiai pavalkai uþ 4 rublius.⁴⁴

1969 m. ekspedicijos metu Kazys Baltruðaitis ið Raudonës k. (g. 1893 m.) pasakojo, kad „vietinis dvarininkas kinkë pavalkais pagal rusø paproti“.⁴⁵ 1979 m. ekspedicijos metu pavalkø buvimo pëdsakø aptikta ir Juodaiëiø apylinkëje,⁴⁶ o Pranas Mic-kûnas ið Pindaiëiø k. (g. 1898 m. ir iki 1965 m. gyvenæs Pauliø k.) teigë, kad „kartais á ðlajos kinkë su *kamontais*“.⁴⁷

23 pav. Pakintininko (*rimoriaus*) suolelis su spaustuva. XX a. 3 deđ., Jurbarko r., Girvalakiø k. ES 1571/27. Pieđe V. Jonuđienę, 1989 m.

naudojimu. Ðiose vietovëse naudoti veþimai ir ðlajos buvo daugiau panaðûs á naudotas Suvalkijoje, Maþojoje Lietuvoje bei dalyje Þemaitijos. Archyvø duomenimis, ðio rajono dvaruose kaustyti veþimai ir ðlajos naudoti jau XIX a. pradþioje, o valstiešiø ūkuose – XIX a. aðtuntuoju deðimtmeëiu. Geleþinaðiai veþimai valstiešiø ūkuose pasirodë dar prieð Pirmajà pasaulinà karà, plaëiai iðplito XX a. treëiuoju deðimtmeëiu. Tuo laiku kylant ekonomikos lygiui padidëjo ir ðventiniø veþimø – *brike- lio* (daugiausia), *fajetonø* (maþiau), *ðlajukø* bei *vapeliø* gamyba.

24 pav. Stalius ir *rimorius* Kazimieras Kasparaitis, g. 1901 m. Jurbarko r., Panemunės k. ES, neg. 85569. 1989 m. J. Morkūnienės nuotr.

Archyvø duomenimis, XIX a. dabartinio Jurbarko rajono te-
ritoriuje naudoti trys pakinktø kompleksai – plëökës, paval-
kai su virþiais ir pavalkai su lanku. Nuo XIX a. pabaigos –
XX a. pradþios ükuose iðplito vieninis ir porinis kinkymo bû-
dai plëökëmis.

NUORODOS:

1. Laniauskaité J. Lietuvos valstieeiø kinkomasis vasaros transportas // Vyðniauskaite A., Laniauskaité J. Linininkystë ir transportas. Ið lietuviø kultûros istorijos. – T. 9. – Vilnius, 1977. – P. 139–230; Morkùnienė J. Valstieeiø roges, pakintai ir jo gamyba. – Vilnius, 1994.
2. Smulkiau transporto priemoniø konstrukciniø detaliø, jø gamybos ir panau-
dojimo nenagrinëslime, tiki skaitlytojams, ypaè jaunesnio amþiaus, pateikia-
me tuos senojo ðokininkø pasakojimus ir autorës uþfiksuoþtus pastebëjimus,
kurie bûdingesni Jurbarko kraþtu. Pateikiami ir dalà pieðiniø bei nuotrau-
ko, kuriuos spaudai parengë Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus
daillinknë Rita Butvilienë ir fotografas Romualdas Mièiunas.
3. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraðtynas (toliau ES) . B.
279. L. 21 (pasakojimas uþraðytas 1969 m.).
4. Ten pat. L. 17.
5. Ten pat. L. 23.
6. Ten pat. L. 20, 21, 25.
7. Ten pat. L.20 (pasakojimas uþraðytas 1969 m.).
8. Lietuvos mokslo akademijos bibliotekos Rankraðeiø skyrius (toliau MAB).
F. 126. KN – 210.
9. MAB . F. 126. KN – 186. L. 11 (raðyba pagal dokumentà).
10. Vilnius universiteto bibliotekos Rankraðeiø skyrius (toliau VUB). F. 34. B.
102. L. 7–9.
11. Ten pat. L. 8.
12. Ten pat. L. 7.

13. Ten pat. L. 9.
14. ES B. 279. L. 22; B. 1174. L. 108.
15. ES B. 279. L. 24; B. 368. L. 12.
16. ES B. 368. L. 12.
17. ES B. 1174. L. 125.
18. ES B. 279. L. 22.
19. ES B. 368. L. 11.
20. ES B. 280. L. 7.
21. ES B. 280. L. 10; B. 1174. L. 15.
22. ES B. 280. L. 8.
23. ES B. 1174. L. 109, 115, 117, 120, 132.
24. Ten pat. L. 117 (uþraðyta 1989 m.).
25. ES B. 1174. L. 105.
26. MA B. F. 126. KN – 186. L. 11.
27. VUB. F. 34. B. 102. L. 7 - 9.
28. ES B. 281. L. 7.
29. ES B. 1174. L. 112.
30. ES B. 282. L. 5, 6, 7.
31. VUB. F. 34. B. 102. L. 7.
32. MAB. F. 126. KN – 210. L. 11.
33. ES. B. 283. L. 14.
34. MAB. F. 126. KN – 186. L. 11.
35. ES B. 1174. L. 118.
36. Ten pat. L. 115.
37. ES B. 1174. L. 120.
38. Ten pat. L. 115.
39. Ten pat. L. 120.
40. Ten pat. L. 114.
41. Ten pat. L. 119.
42. Ten pat. L. 123.
43. MAB. F. 126. KN – 186. L. 11.
44. Ten pat. L.2.
45. ES B. 183. L.13.
46. ES B. 797/23.
47. ES B. 798/4.

Transport of the inhabitants of the Jurbarkas' region: retrospection, peculiarities and usage

Janina MORKÙNIENË

In ethnic Lithuania because of the influence of Western and Eastern culture, historical, ecological, rural, social and economic conditions distinct ethnographic peculiarities with regard to the means of carting were formed. The article provides the material on the most characteristic features of the construction and the way of production of working and holiday carts and sledges, including the information on the development of shoeing, the harness, the ways of harnessing in the nineteenth and twentieth – century Jurbarkas region, which occupies the locality bordering upon the adjacent ethnographic Lithuanian regions – Suvalkija known as Uþnemune or Sùduva, Þemaitija (Western Lithuania) and Aukðtaitija (Central and Eastern Lithuania). On the basis of archival sources and the data from ethnographic field work researches it is ascertained that working one-horse cart and a carriage and pair called the *brikas*, and festival carriages (*the brikeliai*, *the fajetonas*, *the ðlajos*, *the ðlajukës* and *the vaperiai*) used by peasants were more similar to those used in Suvalkija, though they had an abundance of features in common with the means of carting used by peasants in Lithuania Minor and in a part of Þemaitija.

In the 19th century in this region the breastband was used for harnessing with a rare use of the collar with traces or a shaft bow. Due to close cultural and economic ties with western neighbours as well as favourable farming conditions the way of harnessing featuring the breastband (at work) and the breeching with the absense of a shaft bow or a collar (at festivals or on festival occasions) for one or two horses became widespread there in the late 19th and the early 20th centuries.

Kapø tvorelës

Lietuvos miesteliø kapinëse

XIX a. pabaigoje – XX a.

Þivilë JONAITYTE

Objektas – XIX a. pab. – XX a pr. Lietuvos miesteliø kapinës kapø tvorelës. Tikslas – nustatyti, ið ko daugiausia gaminatos kapø tvorelës, kokios formos, konstrukcijos, kaip keitësi puoðbos elementai, atskleisti etnografinio regiono ypatumus. Metodas – istorinis lyginamasis. Iðvados: XIX a. pab. – XX a. tvorelës þemëja, jo konstrukcijos bei formos paprastëja; puoðbos elementai liudija senojo kalvystës tradicijø tåsä. Iki XX a. vidurio metaliniø tvoreliø reta, pastaraisiais deðimtmeèiais jos tapo bûdingos Lietuvos kapinëms.

Straipsnyje remiamasi 1998–1999 m. ekspedicijø metu autorës surinkta medþiaga.

Tvorelë – viena ið kapavietës sudëtiniø daliø, apibrëþianëiø jos erdvæ, skirianëiø kapo ar keliø kapø ploto ribas. Tvorelës tradiciokai daromos ið metalo, reèiau – ið medþio. Metalinës tvorelës – bûdingas pastarojoj deðimtmeèio Lietuvos kapiniø akcentas. Taèiau iki XX a. vidurio jø pasitaikyavo retokai (1, 46).

XIX a. pab. – XX a. pr. puoðnios geleþinës kapo tvorelës neretai buvo pasiturinëiøjø privilegija. Miesteliø kapinëse tokios iðliko iki ðiø dienø ant kunigø, dvarininkø bei kitø turtingojø kapø. Kartais tokia tvorele buvo apjuosiami ðeimos kapai. Daþnai geleþinë tvorelë su tokios pat medþiagos antkapiniu kryþiumi sudaro vientisà meninæ kompozicijà.

Tvorelës paskirtis utilitarinë. Aptveriamas, kad praeivias („svetimi þmonës“) nemindþiotø kapø, nedrumstø mirusiøjø ramybës. Tvorele atskiriama ir paþymima „savø“ kapø teþitorijos ribos. Miesteliø kapinëse sparëiai maþejant laisvos vïetas, pastaruoju metu kartais patys þmonës imasi iniciatyvos pakoreguoti seno kapavieèiø ribas. Tarkim, Raudonënø kapinëse, nupjaunant „galus tvorø“, buvo savarankiokai sumaiþinta èia palaidoto Raudonës pilies ir ðiø þemiø savininko J. K. Kastro kapavietë. Bet kartu tvorelë yra kapavietës dekorø elementas. Daugelyje pastarojoj deðimtmeèio kapavieèiø tvorelë apskritai téra dekorø elementas, sudaranties vienigà meninæ visumà su bendru kapavietës iðplanavimu.

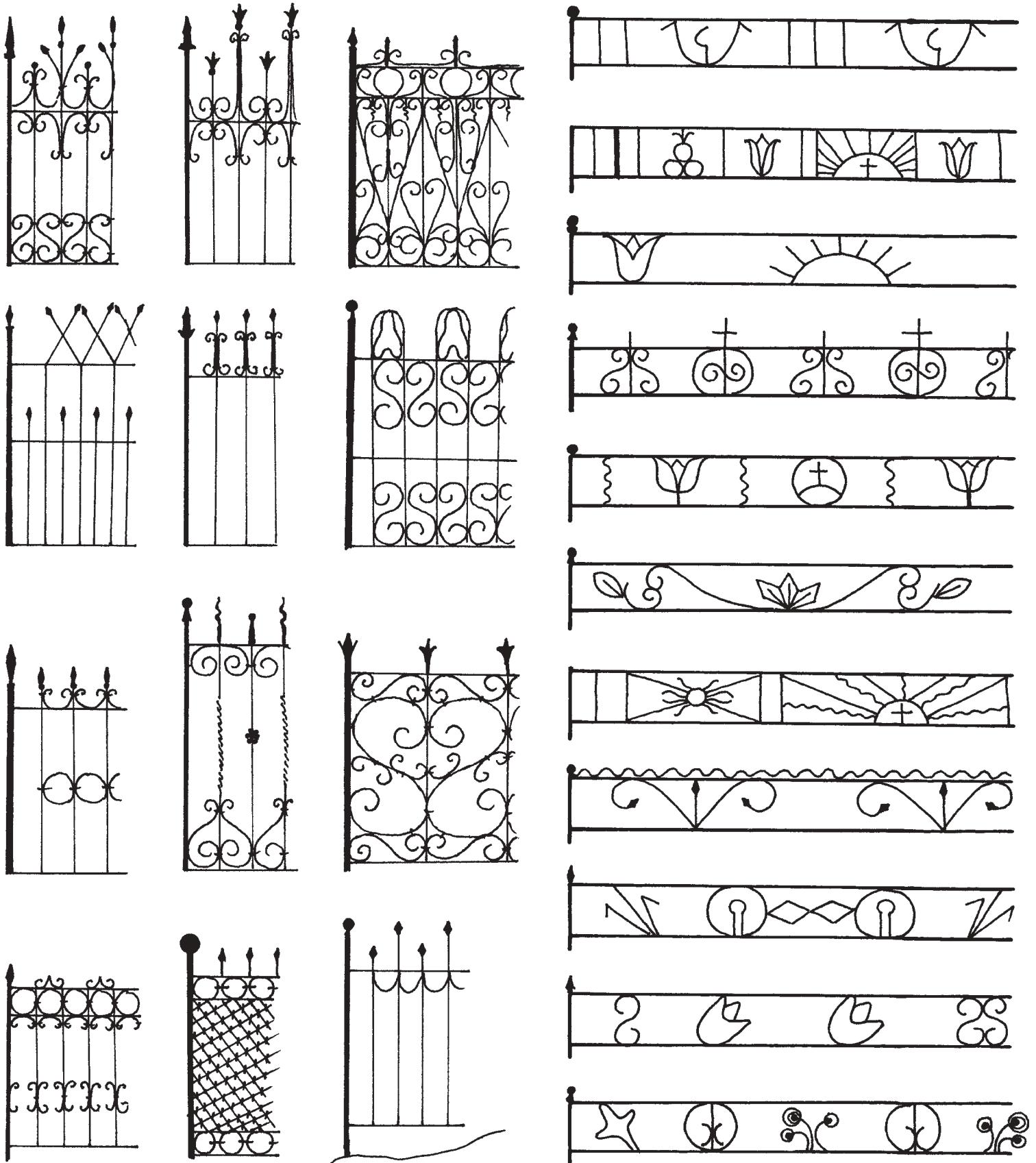
Kapai, turintys lieto ketaus kryþius, daþnai apjuosti tokios pat medþiagos maþdaug 1 m aukðeio kalta arba fabrikinës gamybos lieta tvorele. XIX a. pab. – XX a. pradþios bûdingais kalvystës meno pavyzdþiais laikytinos apie 1 m aukðeio kapø tvorelës (2; 5). Iki XX a. vid. nukaltos tvorelës susideda ið dviejø ar trijø horizontaliø kartelio, á kurias tvirtinami vertikalùs strypai. Jie neretai esti dvejopo aukðeio. Kartais á metaliná rëmá átaisyti sukryþiuoti strypai sudaro tinklą. Ðiø tvoreliø juostø ir strypø susidûrimo vïetas daþnai puoðtos spiralës ar S tipo ornamentalais, reèiau C, apskritimo, X

pavidalo motyvais, sujungtais þiedais ar kniedëmis. Klaipëdos kraðte labiau nei likusioje Lietuvos dalyje, puoðiant kapø tvoreles bei vartus, buvo mëgstami augaliniai – stilizuotø lelialjø þiedø, aguonø galvuèiø – motyvai (3; 515).

Kalitinës tvorelës ir antkapiniai kryþiai paplito maþdaug nuo XIX a. vid. kartu su lietiniais paminklais. Spëjama, kad Klaipëdos kraðte kaltiniai paminklai buvo gaminami Klaipëdoje, galbüt ir Ðilutëje (3; 507). Klaipëdos mieste XIX a. pabaigoje, be kitø metalo dirbtuvio, buvo ir tokiø, kurios gaminio pagal pateiktus pavyzdþius uþsakovo pasirinktas kapø tvoreles ir kryþius. Tokio faktø randame XIX a. pab. ir XX a. pradþios lietuvio spaudoje (3; 507). Vieni tvoreliø dirbëjai mëgo nusistovëjusias formas, kiti ieðkojo ávairesniø, dar nematyto formø, puoðbos elementø. Taèiau tvoreliø bei jø varteliø kompozicijø, atspindinëioje ávairias epochas ir ávaiarius meno stilius, pastebima panaðumø.

Daþnai tvoreliø puoðyboje pasitaikantys S, C, spiralës pavidalo motyvai dëstomi eilëmis simetriokai vienas prieðais kità tarp strypeliø. Jie koncentruojami tvorelës apaèioje ar virðuje; kartais iðdëstomi visame plote. Reèiau tvorelës puoðiamos apskritimais. Kartais imituojamos girliandos, puoðiamos stilizuotu augalø, þvaigþdës motyvu. Kaltø tvoreliø kampiniai stulpeliai daþnai uþbaigiami rombo, reèiau þiedlapio ir rutulio, lelijos ar tulpës, bumbulo, stilizuoto pum-puro motyvu. Kartais stulpelio papuoðimas primena vazà ar dubenëlã. Virðünës puoðiamos iðlankstytais spiralës pavidalo galais. Retai stulpelio virðus uþbaigiamas gilës ar spylgiuotos kuokos motyvais. Tvoreliø strypø galai iðplojami, uþbaigiami rombo, karklo lapo ar kryþiaus formos motyvu. Kartais virðünës smailëjanëios, profiliuotos, primena liepsnà, puoðiamos apversto kûgio, keliø geometrinio figûro motyvu. Daþnai tvorelës puoðiamos fabrikinës gamybos lietais puoðimais. Retais atvejais aukðta metalinë tvorelë sutvirtinama iðlenktø strypø atramomis. Varteliø puoðbos elementai atkartoja tvoreliø puoðmenis bei jø iðdëstymo ritmkà.

Skirtingai nei kitø regionø kapinëse, Klaipëdos kraðte kalviø darbo kapø tvoreliø pasitaiko daþniau. Rusnës kapinëse tokiomis tvorelémis aptvertos XIX a. pab. – XX a. pradþios kapavietës sudaro savotiðka aléjà. Ypaè puoðnüs ðio regiono tvoreliø varteliai. Jie dvivëriai arba vienvëriai. Dvivëriai daþnaujasai turi nuo kraðtø á centrâ kylanëias grakðejas puoðnai iðlenktas barokines juostas, kurios bai-giamos gotiðkomis smailëmis arba stilizuotomis ávairio þiedø bei lapø kompozicijomis, kryþeliais. Pasak A. Stravinsko, lietinës ketaus smailës liudija viduramþio meno tradijis, o gamtos imitacijos yra daug vëlesnës, XVIII–XIX

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kapo tvorelės.

Kapo tvorelės. Suvalkija, XX a. II pusė.

amžiaus. Tokio varteliø rëmo aukëtis siekia iki 1,90 m (3; 513). Dvivériø varteliø strypai tarp apatinio ir virðutiniø skersinio sutvirtinami ir puoðiami apskritimais, rombais ir kitomis geometrinëmis figûromis. Vienvëriai varteliai sutvirtinami ástriþai einanèiais skersiniai, kurie kartais sukryþiuojami (3; 513). Kai kuriø turtingøjø kapø tvoreliø bei varteliø puoðyba panaði á kapiniø ar ðventoriø vartø papuoðimus. Ypaë retai ant tvorelës bûna áraðas. Gruzdþio kapinëse ant XX a. pradþios kaltos tvorelës skersinio úþraðyta: „tie + ktorai + ir + krizius + pranciskaus + weliëkas + zokona + karmalitiu + 1902 +”. Tvoreles puoðæ ornamental, stulpeliø uþbaigimo motyvai daþni ir to meto miestø namø balkono, tvorø, vartø puoðyboje. Akivaizdu, kad to meto mados, stililiai ið didþiojø miestø skverbësi á miestelius bei kaimus.

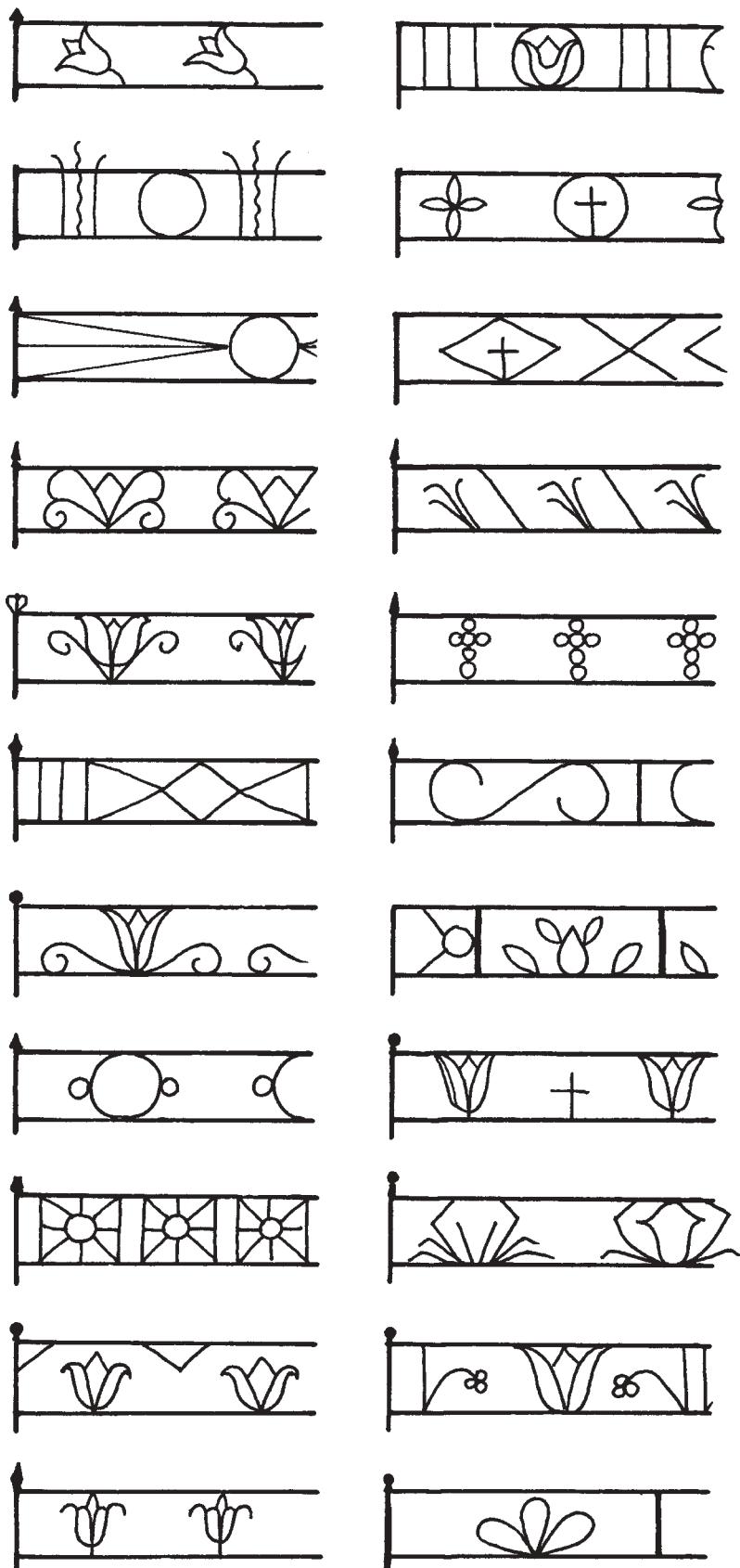
Miestelio kapinëse ant kai kuriø kapø iðliko masyvios metalinës grandinës, juosianèios turtingøjø kapus. Grandinës piedais pritvirtintos prie keturiø ðeðio akmeniniø, apvalio, daþnai á virðø siauréjanèio stulpelio. Stulpelai kartais uþbaigiamai tulpës, lelijos piedeo, ið strypo iðlankstyto kryþiaus, stilizuotu augaliniu motyvu. Kartais stulpelai metaliniai, profiliuoti, virðuje uþbaigtai stilizuotu bokðteliu, augaliniu ar kryþiaus motyvu. Ðiø tvoreliø grandys profiliuotos, reëiau – kryþiaus formos. Tarp grandþio kartais pritvirtinami metaliniai rutulio ar ovalo formos papuoðimai.

Ant XX a. pirmosios pusës kapø bûna ir betono tvoreliø, sujungtø su tokios pat medþiagos antkapiniu paminklu. Nevarënø kapinëse tokia tvorelæ sudaro virðuje ir apaëioje betono juosta sujungti keturkampiai stulpelai. Raudondvario kapinëse XX a. ketvirtojo deðimtmeeðio betono tvorelæ puoðia kryþiaus formos kiaurymës. Kartais tokios tvorelës turëjo metaliniø strypø vartelius.

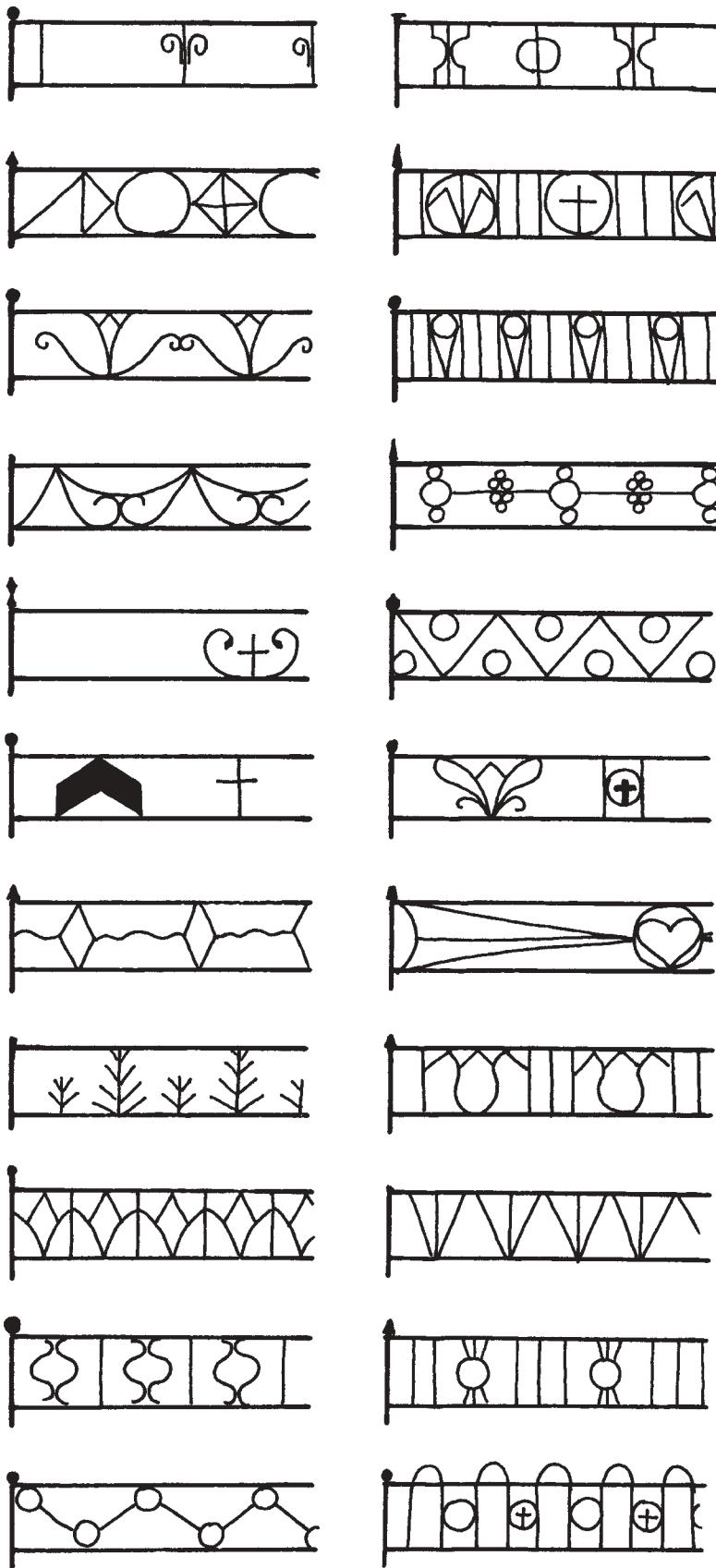
Po Antrojo pasaulinio karo vietoje kaltø metaliniø juostø ir strypø plaðiai imta naudoti metalinius vamzdþius, statybinæ armatûræ, ðtampuoto metalo juostas, traktoriø sankabø diskus. XX a. antrosios pusës tvoreliø gausa ir ávairovæ lëmë tuo metu kolükiose atsiradusios metalo apdirbimo dirbtuvës, kuriose buvo galima suvirinti detailes (1; 46). Rajono komunalinio úkio skyriø dirbtuvëse buvo galima uþsakyti ir lietø tvoreliø. Taëiau pastarosios, puoðtos nesudëtingu geometriniu ar augaliniu ornamentu, nebuvo tokios populiarios kaip pirmosios.

Primitviausios metalinës tvorelës yra ið vielos suraizgyti ir prie þemø stulpelio pritvirtinti uþtvareliai (4; 169). XX a. vidurio ir antrosios pusës kapø tvorelës þemos, iki 50 cm aukëcio, retai aukëtesnës. Tarp dviejø horizontaliø metaliniø strypø ar kartelio suvirinimo bûdu tvirtinami ið metaliniø strypø ar juostø iðlankstyti ornamentai. Pasitaikanèios vertikaliø strypø, iðplotais rombo formos galais tvorelës liudija XIX a. paþaigos – XX a. pradþios kalvystës tradicijø taså.

Tvoreles laiko metaliniai vamzdþio ar kampuoðio stulpeliai. Kartais jie iðdëstomi tam tikrais tarpais per visà tvorelës ilgá. Pasitaiko, kad vamzdþio ar juostos karteles laiko keturi ðeði betono stulpelai, retai – akmens ar sumûryti ið akmenø skaldos stulpelai. Betono stulpelai keturkampiai, jø virðus lygus, reëiau profiliuotas, uþapvalintas, uþsibaigia piramidës motyvu. Kartais stulpelio virðus uþdengiamas skarda, ðonai puoðiami kryþiaus motyvu. Daþnai tvoreliø betono stulpelai virðuje puoðiami tokios pat medþiagos bumbulais, reëiau kuþo formos papuoðimais. Metalo tvoreliø, átaisyto á masyvius

Kapø tvorelës. Suvalkija, XX a. II pusë.

Kapė tvorelės. Šemaitija, XX a. II pusė.

betono stulpelius, pasitaikyavo ir XX a. Miežiokiø kapinėse metalo vamzdþius laikantys betono stulpeliai, lieti ketvirčiajame deðimtmetyje, uþbaigiami lëkotelémis, á kurias sodinamos gélés.

XX a. vidurio ir antrosios pusës kapė tvoreliø tuoþyboje vyrauja sakraliné, kosminé – soliariné simbolika, augaliniai bei geometriniai motyvai. Daþnai die motyvai derinami tarpusavyje, ritmiðkai iðdëstomi per visà tvorelës ilgá, koncentruojami jos centre, laikantis aðinës simetrijos principø. Kartais tuoþbos elementai iðdëstomi nesilaikant simetrinio komponavimo principø. Neretai tvoreliø ornamentika turi panaðumø su tautiniø juostø tuoþbos motyvais. Tai rodo liaudies kultûros átakà bei senojo tradicijø tæstinumà.

Daþniausiai tvorelës tuoþiamos S, C, spiralës, apskritimo, rombo, tulpiës, kryþiaus, saulës motyvo tuoþmenomis, bûdingomis visai Lietuvai. Plaëiai paplitës S pavidalo motyvas komponuojamas abipus metalinio strypo, einanëio iðilgai tvorelës arba vertikaliai, iðdëstant vienà ðalia kito prieð-prieðais arba tam tikrais atstumais. Neretai S galai iðploti, rombo formos, tvorelës tuoþmenos ar jø grupës vienos nuo kitø atskiriamos vertikaliais strypeliais ar stulpeliais. Tokiu atveju tvorelës meninë kompozicija bûna suskaidyta á atskirus segmentus. Kai kuriose miesteliø kapinëse pasitaiko tvoreliø, kuriø konstrukcija – á metaliná rëmà átvirtintas vielø tinklas.

Suvalkijos miesteliø kapinëse kapė tvorelës tuoþiamos daþniausiai apskritimo, rombo, staëiakampio, spiralës, S, C, stilizuotos tulpiës bei kryþiaus motyvais. Reëiau nei kituose regionuose éia pasitaiko saulës, X, ðirdies, eglaitës, dobilo ar áþuolo lapø, kalijos piedø motyvai. Ypaè daþnas apskritimas. Tarp apskritimø ritmiðkai ákomponuojami vienas, du ar trys vertikalùs strypeliai, kartais apskritimai tarpusavyje jungiami horizontaliai ar ástriþais strypais, grupuojami po kelis. Á apskritimà ákomponuojamas tulpiës piedø, kryþiaus motyvas. Ypaè mëgstamas stilizuotas ar realistinis tulpiës motyvas ritmiðkai kartojamas per visà tvorelës ilgá, komponuojamas drauge su S pavidalo, geometriniais ornamentais. Pastebéta, kad á apskritimà tulpiës motyvas komponuojamas bymiai daþniau nei á rombà. Neretai stilizuotas tulpiës piedas komponuojamas su horizontaliai iðdëstytais S, spiralës motyvais, retai – áþuolo lapais. Kryþius, svarbus tvoreliø tuoþbos akcentas, daþnai ákomponuojamas tvorelës viduryje á apskritimà, saulë, reëiau á ðirdies pavidalo tuoþbos elementà. Daþnai kryþius pasirenkamas simetrijos aðimi, nuo jo á abi tvorelës puses iðdëstomi ávairùs ornamentai: S, spiralës, stilizuoti augalø lapai, geometrinës figuros. Kartais tvoreléje ákomponuojamos raidës A+A, mirusiojo inicialai. Suvalkijos kapė tvoreliø tuoþbai bûdingi die deriniai: apskritimas ir tulpië, tulpië; rombas ir kryþius; tulpië ir á apskritimà ákomponuotas kryþius; apskritimas ir vertikalùs strypeliai. Kartais ið S, C, spiralës pavidalo motyvø sukombinuojamas sudëtingas augalinis áþurinis ornamentas. Ádomus atvejis pasitaikë Igliaukos kapinëse: tarp dviejø horizontaliø vamzdþiø pritvirtinti tvorelës vertikalùs tuoþbos elementai pri-mena á eilë sustatytus þmogaus blaþdikaulius.

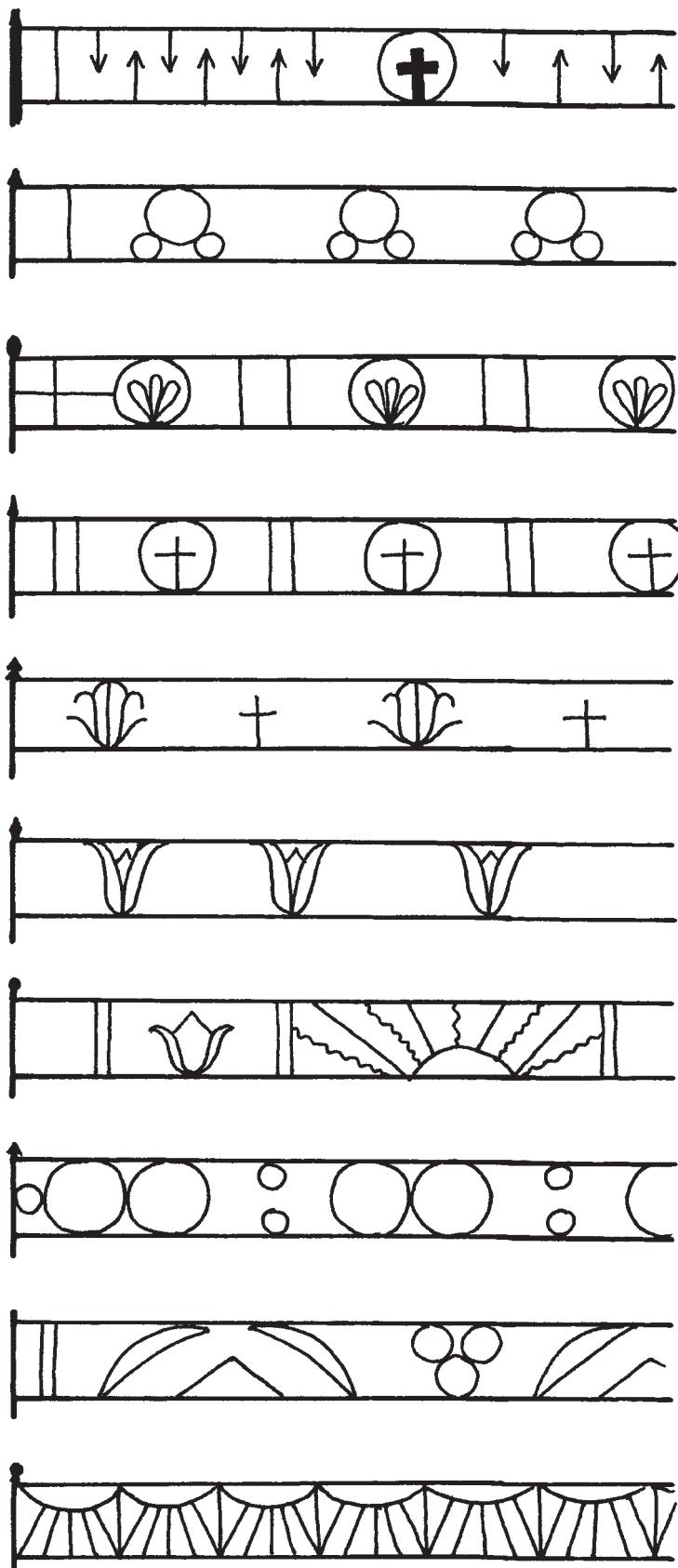
Pemaitijoje, skirtingai nei Suvalkijoje, tvorelës daþniau tuoþiamos geometriniais ornamentais. Éia, kaip ir kitur Lietuvoje, vyrauja S, C, spiralës, apskritimo, tulpiës motyvai. Ritmiðkai kartojami apskritimo ir tulpiës, apskritimo ir rombo,

krypiaus ir ðirdies, apskritimo ir eglaitës, apskritimo ir vertikaliø strypø deriniai, rombo, staèiakampio, trikampio motyvai. Pe-maitijoje daþniau nei Suvalkijoje kartojas ið Saulës (ypaè mégstamas – besileidþianëios), ðirdies, eglaitës, X, áþuolo lapø su gilëmis motyvai. Neretai tvorelës puoðiamos vienos rûðies elementais – apskritimais, rombais, staèiakampiais, S, tulpëmis ir t.t. – juos iðdëstant vienà greta kito per visà tvorelës ilgå. Kartais geometriniai motyvai iðdëstomi uþkeièiant vienà ant kito, ið jø su-kuriant sudëtingà apùrinà ornamentà. Daþnai ornamentø simetrijos aðimi pasirenkamas á apskritimà ar rombà ákomponuotas krypius, A+A, ðirdies, tulpës ar Saulës motyvas. Tvorelës puoðiamos ir suktos metalinës juostos strypais, kartais tarp horizontaliø tvorelës karteliø vertikalai ástatomos ðtampuoto metalo juostos, ið skardos iðkarpytos ávairios geometrinës figûros. Ornamentikai bûdingos vingiuotos bei laþyptos linijos. Retais atvejais XX a. antrosios pusës metaliniø vamzdþio tvorelës bûna puoðtos lietomis, ðtampuotomis figûromis. Eigirdþiuose á kapø tvorelæ ákomponuotos lietos trimituojanèiø angelø figûros. Pasitaiko tvoreliø, puoðtø ramunës piedø, laðo formos motyvais. Véþaièiø kapinëse ið strypø ir apskritimø sukomponuotas krypiaus motyvas ritmiðkai kartojas ið stilizuotu þvakës liepsnos motyvu. Kartais greta kitø puoðybø elementø ákomponuojama grandinë. Véþaièiø kapinëse ástriþai pritvirtintos grandinës komponuojamos drauge su apskritimo formos papuoðimais. Kartais kapavietë aptveriama grandine, pritvirtinta prie metalo ar betono stulpeliø. Ðeduvoje pasitaikë atvejis, kai tarp horizontaliø tvorelës vamzdþio ið metalo strypø iðlankstytos raidës nurodo èia esant ðeimos kapavietë: „ÐIDLIAUSKAI”.

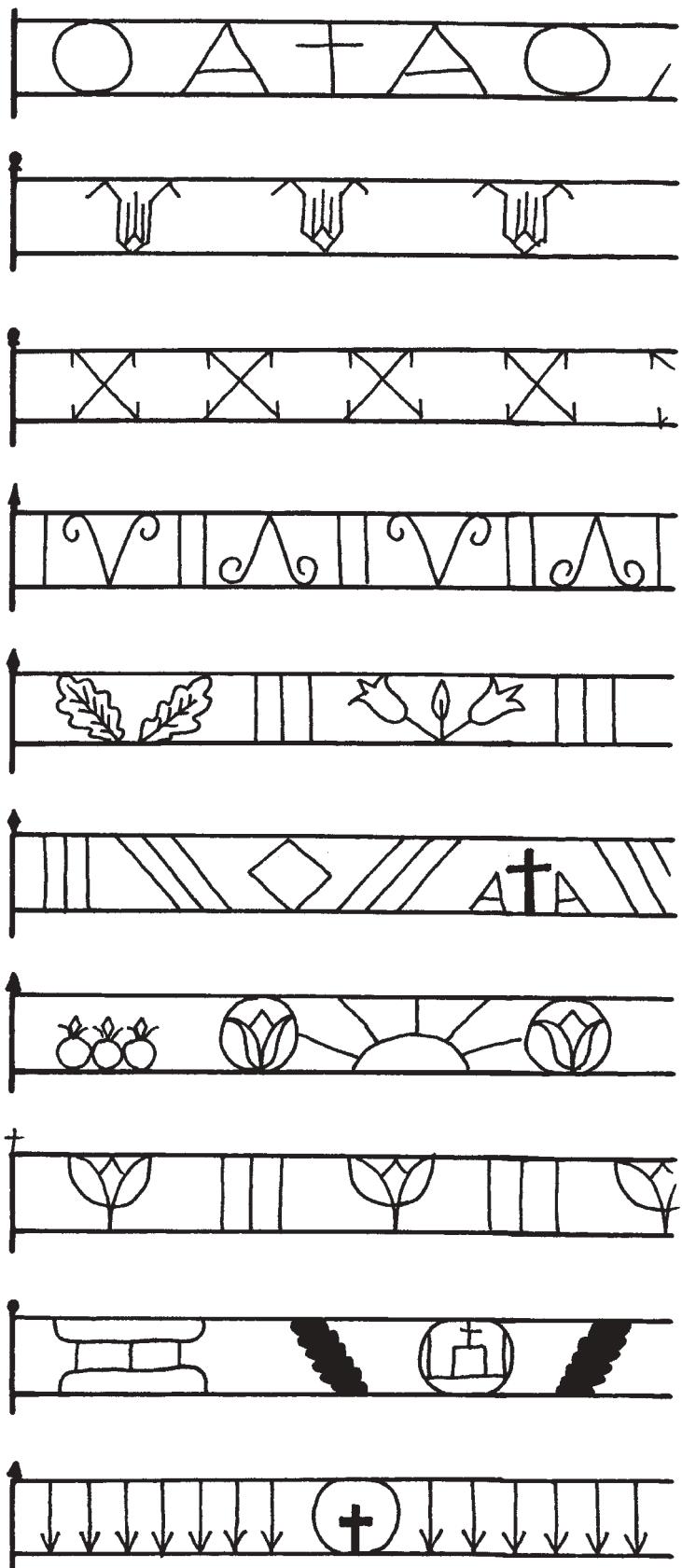
Vidurio Lietuvoje bei Aukðtaitijoje vyrauja panaðûs tvoreliø puoðimo elementai kaip ir kituose regionuose. Èia daþnos vingiuotos linijos, kartojas ið S, C, spiralës, lankelio, tulpës motyvai, geometriniai ornamentai. Mégstami ið spiraliø sukomponuoti ðirdies pavidalai, neretai derinami su krypiumi. Pasitaiko tvoreliø, puoðtø ávairo dydþio apskritimais. Pastarieji ákomponuojami vienas á kità ar iðdëliojamì vienas ðalia kito. Kartais apskritimas yra rombo viduje. Tulpës motyvas komponuojamas kartu su Saulës, áþuolo lapø, krypiaus motyvais, geometriniais ornamentais. Mégstamas besileidþianëios Saulës motyvas. Ypaè retas atvejis – á ovalà ákomponuotas augalinis motyvas puoðia kapø tvorelæ Traupyje. Èekiðkëje tvorelë puoðta á apskritimà ákomponuotu Gedimino stulpø, uþbaigtø krypiumi, motyvu.

Dzûkijoje plaðiai paplitë S, spiralës, tulpës, apskritimo, rombo motyvai. Tulpë daþnai komponuojama á apskritimà, kartais á tulpë ákomponuojamas trikampis, á rombà – krypious, á apskritimà – rombas. Tvorelës puoðiamos ðirdies, A+A, ákomponuoto á trikampá, motyvais. Kartais naudojamos ið skardos iðkarpytos geometrinës figûros, augalø (daþnauisiai áþuolo) lapai. Kroki-laukio kapinëse vertikalai ástatytos ðtampuotos skardos juostos imituoją javø varpas, kitos tvorelës skardiniø kvadrateliø bei strypeliø kompozicija primena audinio raðtâ. Údrijoje kapø tvorelë puoðta ið skardos pagamintais, ryðkiai dalytais augalo ðakeliø ir gëliø piedø motyvais. Pasitaiko retø atvejø, kai metalinës tvorelës kompozicijoje rombo formos motyvus atstoja betono plytelës. Ypaè retos tvorelës ið betono. Kaip ir visoje Lietuvoje, Dzûkijoje XX a. antrosios pusës tvorelës lietais elementais puoðiamos retai. „Santaikos” kapinëse tarp metaliniø strypø ákomponuoti stilizuoti sparnø motyvai.

XX a. antrojoje pusëje tvoreliø virðus puoðiamas retai. Su-valkijoje, skirtingai nei kituose etnografiniuose regionuose, two-

Kapø tvorelës. Vidurio Lietuva ir Aukštaitija, XX a. II pusë.

Kapø tvorelës. Vidurio Lietuva ir Aukštaitija, XX a. II pusë.

reliø virðus puoðiamas reëiau. Tvorelës virðus neretai puoðiamas iðlankstyta vingiuota ar laupyta, trikampius sudaranëia metaline juosta. Daþnai kartoja S, C, lankelio, tulpës, apskritimo, rombo motyvai. Lankelai iðdëstomi pakaitomis su rombo formos strypø virðünëmis, strypai kartais uþbaigiami kryþiaus motyu, ákomponuotu á lankelio vidurá, ar sukryþuojami. Apie tulpæ simetriðkai komponuojami S motyo puoðybos elementai, grupuojami apskritimai, rombai, kitos figuros. Upynos kapinëse esanëios tvorelës virðø puoðia apskritimø eilé, o Ðaukoto – apskritimo motyvai iðdëstyti pakaitomis su neaukðtais strypeliais. Rozalime pritvirtintos ið metaliniø strypø iðlankstyto raiðës (mirusiøjø pavardës) – retas atvejis Lietuvøje. Mëgstama tvoreliø virðø puoðti tam tikrais tarpais iðdëstant stilizuotas tulpiø piedø motyvus. Retkarëais tvorelës viduryje ar virðuje bûna kryþius. Dzükikoje pasitaikë rasti tvoreliø, kuriø virðus gausiai puoðtas kryþiaus bei S pavidalo motyvais.

Pastaruoju metu kapinëse pasitaiko tvoreliø vien ið horizontaliø karteliø. Puoðybos elementai iðdëstomi abiejose kartelës pusëse ar tik virðuje per visà tvorelës ilgá, kartais sutelkiami kampuose ar per vidurá. Tokiø tvoreliø puoðyboje vyrauja S, C, spiralës, tulpës, apskritimo, lankelio motyvai. Daþnai apskritimai grupuojami po tris, kartoja kryþiaus, augalo lapø, apskritimo motyvai, strypeliai tarpusavy sujungiami rombais, mëgstami apskritimo ir S, lankeliø ar tulpiø, apskritimo ir rombo deriniai. Ðio laikotarpio tvoreliø strypø virðünës iðplojamos, uþbaigiamos rombo, reëiau kryþiaus motyu, iðlankstomos. Kartais kryþiaus motyvà sudaro trys stilizuoti tulpiø piedai. Retai strypai uþbaigiami horizontaliø C (ubriestais galais), apskritimo, ovalo motyvais.

XX a. antrosios pusës kapø metaliniø tvoreliø stulpeliai esti tokio pat aukðejo kaip tvorelë arba aukðtesni. Neretai jø virðus lygus. Kartais stulpeliai profiliuoti. Daþnai jie uþbaigiami rutulio, ovalo, kùgio, rombo formos motyvais. Stulpelio virðus taip pat kartais profiliuojamas, puoðiamas keliø figûrø deriniu: rutulio ir kùgio, ritinio ir rutulio, arba sudedami á virðø maþejantys keli ritiniais. Retkarëais stulpelis puoðiamas nupjauto kùgio, trigubo kùgio, stilizuoto pumpuro, tulpës motyvais. Kartais stulpelø puoðia metalinis piedas arba du sunerti piedai, kryþiaus motyvas. Pastarasis kartais bûna virð sunertø piedø ar bumbulo. O kai kada sunertø piedø virðuje bûna tik bumbulas. Pasitaiko tvoreliø, kuriø kampiniø stulpeliø virðø puoðia trys trikampiu iðdëstyti apskritimai. Ypaè retai prie tvorelës stulpelio pakabinami metaliniai þibintai, pritvirtinamos ið skardos juostø pagaminotos vazos. Kapø tvoreliø stulpeliø papuoðimai tekinti ið metalo, reëiau lieti, iðlankstyti ið metaliniø strypø ar skardos juostø. Ypaè retai tvoreliø stulpeliai uþbaigiami mediniaiš papuoðimais. Metaliniø tvoreliø stulpeliai puoðti taip pat kaip ir to meto metaliniø vamzdþiø kryþiai, statytu kapinëse. Kai kurios pastarojo metodo kapø tvorelës yra be stulpelio: kampai uþapvalinti, kartelës remiasi á puoðybos elementus.

Kai kurios XX a. antrosios pusës kapø tvorelës yra su puoðniais varteliais. Varteliai vienvëriai, daþnai virðuje uþapvalinti, puoðti sakraliniai, augaliniai, soliariniai, S pavidalo motyvais, geometriniai ornamentals. Neretai varteliai esti puoðnesni uþ tvorelæ. Kai kuriø varteliø virðutinëje dalyje ákomponuojamas kryþiaus motyvas ar raidës A+A. Rieëiø kapinëse á staëiakampës su lanku virðuje tvorelës vartelius ákomponuotas stilizuotas tulpës piedas (tokie puoðia ir tvorelæ), virð kurio – ið besileidþianëios saulës kylanëio kryþiaus motyvas. Kartais

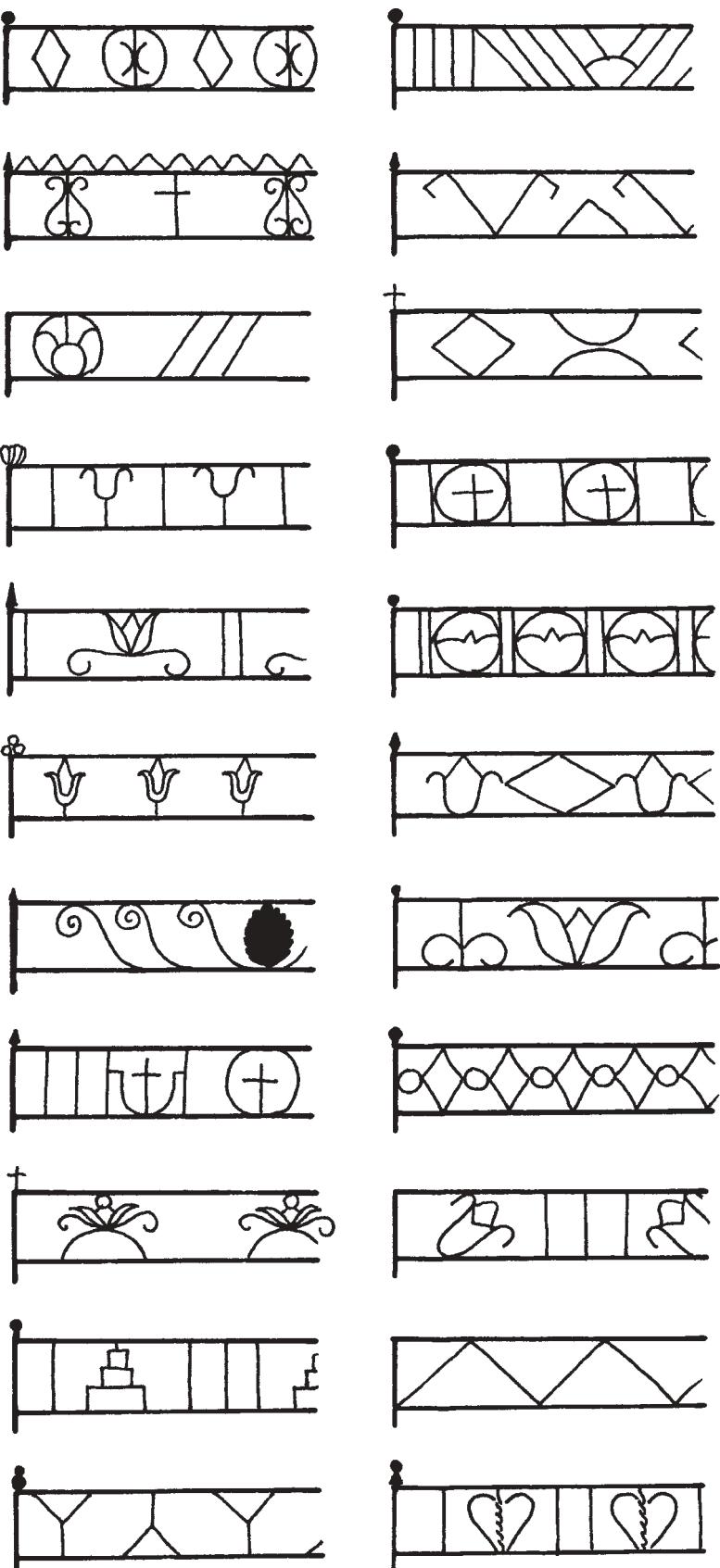
varteliuose įkomponuojamos raidës. Senosiose Sasnavos kapinëse vartelius puoðia inicialai V. M. Varteliø virðutinëje daalyje – kryþiaus motyvas, apie kurá simetriðkai iðdëstyto spiraliës. Besileidþianëios saulës bei spiralio motyvai taip pat puoðia Stakio kapinëse esanëios tvorelës vartelius. Pastarojo laikotarpio tvorelës þemos, todël varteliø dapniasiai neturi. Kai kuriø tvoreliø kampe ar per vidurá paliekamas tarpas praeiti, o vietoj varteliø pakabinama grandinë.

Paskutiniaisiais XX a. deðimtmeeëiais tvorelës þemëja. Kai kurios ðiuolaikinës kaltos ar lietos metalinës tvorelës turi betono pagrindą. Pastaruoju metu tvorelæ atstoja á betoniná apvardà átvirtintos metaliniø strypø, juostø ar ðtampuotø ornamentø eilës. Vyrauja stilizuoti augaliniai bei geometriniai motyvai. Tvorelës neretai puoðiamos apskritimais, rombais, tulpiës þiedø, kryþiaus, ðirdies, S, C pavidalø motyvais. Ornamentø formos, jø meninë kompozicija moderniðki. Daþnai tvoreliø iðvis atsisakoma – jas pakeitë ðifuoto akmens, teraco, betono apvadai. Kai kurias ðiuolaikines kapavietes juosia þemos nerûdijanëio plieno tvorelës. Pasitaiko kapiniø, kur beveik kiekvienà kapà juosia tvorelë, kai kuriose – vos viena kita.

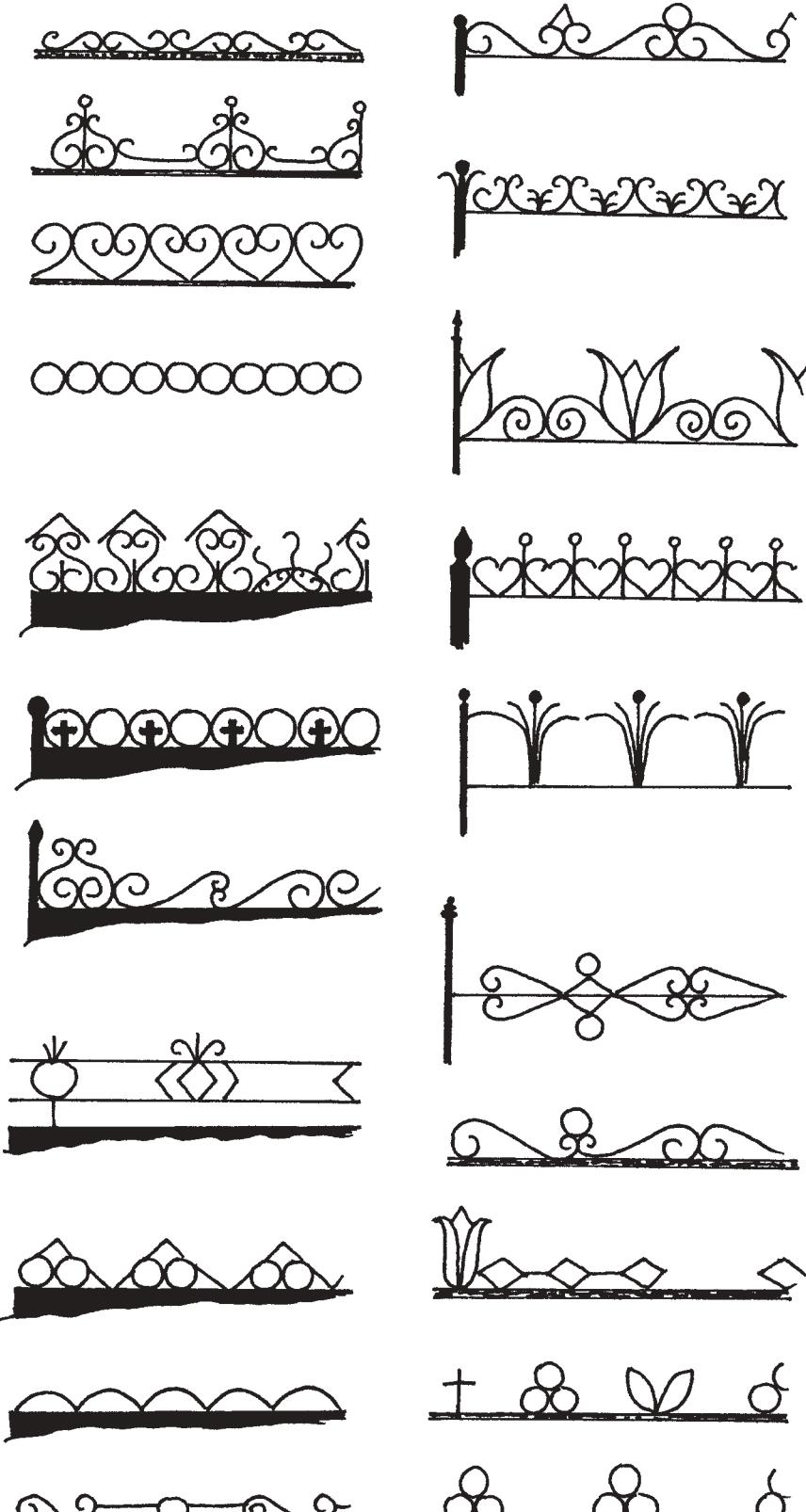
Medinës tvorelës nepatvarios, todël miesteliø kapinëse jø reta. Konstrukcijos ir formos popiùriu primityviausios yra karëiø tvorelës. Tokio esama Dieveniðkiø apylinkiø kapinëse ant XX a. pirmosios pusës kapø. Pasitaiko, kad neaukðtø mediniø tvoreliø kampiniai stulpeliai yra akmeniniai (4; 168). Daþniasiai apie kapus tveriamos statiniø tvorelës. Daugelio jø ir statiniø, ir kampiniai stulpeliai iðgrapinti, profiliuotais galais, uþbaigtø rombo formos motyvu. Sintautø kapinëse jie uþbaigiami kryþiaus motyvu, primena stilizuotà koplystulpá. Kartais statiniø sukryþiuojami. Kartais tvorelæ atstoja prie stulpeliø kampø pritvirtinta horizontali lenta profiliuotais kraðtais, iðþjaustinëta kiaurapjüviu ornamentu. XX a. paskutiniaisiais deðimtmeeëiais paplito tekintø statiniø tvorelës. Kartais tarp mediniø lenteliø statiniø ið tokio paëiø lenteliø suformuojamasis ar iðþjaustomas rombo motyvas. Paþerø kapinëse tarp iðdroþinëtø kartelio ástatytos lentelës profiliuotais kraðtais, o tvorelës virðus papuoðtas iðþjaustytais tulpiës þiedø motyvais. Kartais mediné tvorelë derinama prie tokios pat medþiagos antkapinio paminklo – koplystulpio, kryþiaus. Pastaruoju metu kai kurias naujas kapavietes juosia laikina karteliø tvorelë, kartais nauja kapavietë apjuosima virve.

Ðiuolaikiniø mediniø tvoreliø puoðyboje vyrauja nesudëtingas geometrinis ornamentas, reëiau jos puoðiamos tulpiës, kryþiaus motyvu. Kai kuriø ðiuolaikiniø tvoreliø struktûros bei puoðybos elementai galëjo bûti perimi ið liaudies droþejø XIX a. pab. – XX a. pr. padarytø kapø tvoreliø. Dio amþiaus pirmosios pusës ar vidurio mediné aptræðusi tvorelë Bartninkø kapinëse puoðta tulpiës ir áþuolo lapo motyvais. Tai retas atvejis. Yra þinoma kita tokia pati, tik metaliné, dio amþiaus antrojoje pusëje daryta tvorelë. Krokialauskio kapinëse maþdaug 55 cm aukðeio tvorelæ sudaro medinis rëmas, kuriame átaisyti metaliniai strypø papuoðalai: á ovalá ákomponuoti S pavidalø motyvai, tvorelæ puoðia strypeliai, spiralës. Visoje Lietuvoje, ypaè Suvalkijoje, kapiniø vartuose, tvorelese, geleþiniuose bei mediniuose kryþiuose pasikartojantis tulpiës motyvas daþnas ir suvalkietiðkø prijuosëiø puoðyboje: greièiausiai bûtent ið éia kalviø ir meno droþejø jis ir buvo nukopijuotas.

Daþniasiai tvorelës daþmos juoda ir balta spalva, arba vien juoda. Mëgstama baltais daþais ar sidabro bronza iðryðkinti two-

Kapø tvorelës. Dzūkija, XX a. II pusë.

XX a. pabaigos kapo tvorelės.
Pavadinimas Jonaitytės piešiniai

relė tuožiančius ornamentus, kampinių stulpelių pa-
puoðimus. Reëiau papuoðimai daþomi aukso spalvos
brona. Ðaukoto kapinëse vienos tvorelës apatinë da-
lis puoðta S pavidalø motyvais, strypai daþyti juodai,
jø rombo formos virðünës – aukso spalvos brona, tarp
virðuniø grandinës bei lankeliai – balta spalva. Kar-
tais visa tvorelë nudapoma sidabro spalvos brona, bal-
ta, tamsiai ar òviesiai þalia, melyna ar melsva spalva.
Retai pasitaiko rudos ir baltos ar sidabrinës spalvos
derinys. Kartais tvorelës papuoðimai iðryðkinami þa-
lia, raudona, melyna, geltona spalva. Kartais tvorelës
kartelës (vamzdþiai) nudaþomi þaliai, tarp jø esanëios
figûros – baltai. Ódrijos kapinëse þalia, melyna ir bal-
ta spalvomis nudapytu tvorelë tuožiantys piedø ir lapø
motyvai. Meðkuièiuose viena tvorelë daþyta ryðkiai þa-
lia, melsva ir violetine spalvomis. Kai kada juodos tvore-
lës tulpiø motyvai iðryðkinami raudona, geltona, bal-
ta spalva. Kartais tokia tvorelë tuožiantys kiti moty-
vai papildomai daþomi þalia, balta spalva. Retai da-
þomi betoniniai tvoreliø stulpeliai. Pavandenëje tokia
tvorelë nudapytu melynai, kad derëtø prie antkapinio
paminklo. Medinës tvorelës daþniausiai yra natûra-
lios medpio spalvos, kartais jos daþomos ruda, juoda,
reëiau balta spalva. Miesteliø kapinëse sodriomis, ryð-
kiomis spalvomis tvorelës daþomos nedapnai. Tik Pe-
maitijoje tvorelës daþomos ávairesnëmis spalvomis.

XX a. antrosios pusës tvoreliø tuožyba liudija XIX
a. pab. – XX a. pr. kalvystës tradicijø tætinumà. Ðiuo-
laikiniø tvoreliø tuožyboje daþnai pasitaikantys S, C,
spiralës, apskritimo motyvai ypaè buvo megstami se-
nøjø meistrø. Jais buvo tuožiamos ne tik tvorelës, bet
ir kapinëø vartai, antkapiø kryþiai, gyvenamøjø namø
balkonai.

LITERATŪRA:

1. Milius V. Kurtuvénø apylinkës kapinës // Kurtuva. – Ðiaulai, 1998.
2. Milius V. Ðvilgsnis à kapines // Suvalkija. – Marijampolë, 1997, Nr. 1.
3. Stravinskas A. Klaipédiø kapliai ir jø pagaminti paminklai // Lietuvininkø kraþtas. – Kaunas, 1995.
4. Pocius Z. Aukotajame kalnelje // Dieveniøkës. – Vilnius, 1968.

A fence in the cemeteries of
small towns in Lithuania in the late
19th and the 20th centuries

Pavadinimas Jonaitytė

A brief review on the change of the fence in the cem-
eteries in Lithuanian townships is presented in the arti-
cle. In the end of the 19th and the 20th centuries fences
underwent certain transformations: they became lower
and their construction and form became simpler, too.
However, the decoration of the fences of the second half
of the 20th century bear witness to the continuity of an-
cient traditions and the art of the blacksmith.

Lokali tradicija.

Điuolaikinë visuomenë apie lietuviø tekstilę

Vida SAVONIAKAITĖ

Straipsnyje nagrinėjama, kaip điuolaikinë visuomenë vertina tradicijas.

Tyrimo objektas – visuomenës popiûris į tradicinę lietuviø tekstilę. Tikslas – atskleisti ðios tradicijos suvokimą, vertę Lietuvoje ir tarp lietuviø emigracijoje Latvijos pasienio regionuose. Lyginamuju metodu teorines nuostatas gretiname su respondentø duomenimis. Iðvada: tradicijos samprata yra daugiaiypę, vyresnioji tekstilës gamintojø karta apibûdina lietuviø tekstilës tradicijas, puoselëja modernios kultûros elementus, o emigrantø, jaunimo popiûris yra modernus ir postmodernus.

Visuomenës etninës tradicijos pulsuoją drauge su kintanėiomis kultûrinio gyvenimo aktualijomis ir tempu. Tradicijose persipina nauja ir sena. Tradicijas skirtingai priima ir vertina skirtinges kartos, socialinës grupës, naujos kartos. Pmonës, anot Roberto Laytono, nuo seno rinkdavosi áprastus ornamentus, tuo liudydamai savo iðtikimybæ tradicinëms bendruomenës vertybëms.¹ Ericho Hobsbawno þodþiais, Europos visuomenë transformavosi, „silpnino ir suardë socialinius „raðtus“, kuriems buvo sukurtos senosios tradicijos.² XX a. pradþioje industrinë visuomenë ypaè pakeitë popiûrą á tradicijas, nes keitësi vidurinës klasës vaidmuo, spareiø au-go iðsilavinusiø þmoniø gretos.³ Radosi naujø tradicijø. Diþiulá ir nenuspëjamà poveiká kultûrai padarë þmoniø ryðiø, informuotumas, migracija.

Anot Rolando Barthes'o, masinëse visuomenëse egzistuoja „identiteto sapnas“, t.y. noras bûti savimi (*oneself*), turëti kitø atpaþastamà savastá (self).⁴ Viena lietuviø tradicinës kultûros savasèiø yra tradicinës tekstilës raðtai. Geometrinius audiniø ornamentus daugelis lietuviø etnologø (Jonas Basanavièius, Paulius Galaunë, Antanas Tamoðaitis, Mi-kalina Glemþaité, Juozas Balèikonis)⁵ laikë tradiciniai. Tradicinë tekstilë tyrinëjama (Regina Merkienë, Teresë Jurkuvienë, Vytautas Tuménas, Irma Đidiðkienë, Dalia Bernotaitë ir kt.), ji puoselëjama, vertinama. Ið lietuviø tekstilës raðtø spalvø semiasi modernùs kûrëjai. Neprofesionaliosios kûrybos groþis siejamas su tradicija, savitu jos interpretavimu, pateikimu, kur persipina ávairùs kûrybos elementai.

Jeano Baudrillard'o teigimu, „ðiandien kiekvienas identiteto principas yra paveiktas mados“.⁶ Ir lietuviø tekstilës tradicija neiðvengiamai siejasi su mada. Vis dëlto lietuviø tradicija iðsiskiria konservatyvumu. Prieþastys tam palankios, nes palyginti menka turizmo industrija, maþesnë þmoniø migra-cija. Tai suteikia lietuviø etninei kultûrai ádomumo ir vertës.

Kaip tekstilës tradicija lietuviø visuomenëje iðlaiko ryðius su praeities kartø etniniu paveldu? Patyrinékime ðiuolaikinës visuomenës popiûrą á etninë tekstilës tradicijà: 1) kaip lietuviø visuomenë vertina tradicijas, kuo tie vertinimai skiriasi nuo þinomø teoriniø nuostato; 2) kà apie tradicinę tekstilę mano skirtingo ampiaus, iðsilavinimo, socialinës padëties, tau-tybës grupës Lietuvoje ir emigracijoje Latvijos pasienyje.⁷

Lokali tradicija tarp modernumo ir postmodernumo

Pasak J. Baudrillard'o, sìna nebeaukðtinama prieð nauja: „modernumas savaime iðranda juos abu kartu, vienu brûkðniu, visuomet vienu laiku – ‘neo-’ ir ‘retro’, modernø ir anachronistiná“.⁸ „Tradicijos kodas“ nebedominuoja. Tai modernumo esmë. Modernumu laikoma visø vertybø komutacija, jø kombinacija, dviprasmiðkumas. Modernumas yra kodas, o mada – jo emblema.⁹ Mada egzistuoja su modernumu bruopais. Ðiuolaikinéje lietuviø neprofesionaliosios tekstilës tradicijoje matyti modernumo bruopø.

Taieiau nuo taip apibûdinamos madingosios ji ðiandien skiriasi tuo, kad daugelio kartø þinomi raðtai, pavyzdþiui, besikartoantys langeliø deriniai, „katpédélés“ ar „tulpës“ (vadinamasis tradicijos kodas) ne tiek nustoja vyrauti, kiek yra pateikiами naujai. Lietuviø tekstilës tyrinëtojø, puoselëtojø ir kûrëjø tradicijos buvo akcentuojamos ir aukðtinamos. Pavyzdþiui, Galaunë raðë, kad „... mûsø liaudies audiniø pil-nai iðplétotus raðtus galime betarpiðkai iðvesti ið þalvario ga-dynës laikø Lietuvoj. Atskiri jø elementai aptinkami dar anks-éiau [...] Mûsø audiniø raðtuose, kaip ir kitose mûsø liau-dies meno ðakose, matome giliausia tradicingumà“.¹⁰

Begaliniø pasikartojojimø kelyje iki mûsø dienø iðsirutu-liavæ tradicinës tekstilës raðtai, greta naujø spalvø deriniø, naujo tø paëiø elementø derinimo,¹¹ naujo techninio atlikimo, naujø sintetiniø ðytytinëiø medþiagø, turi ir ið praeito ðimtmeèio iðlikusiø bruopø. Minties, þodþio, gyvenimo bû-do niveliacijos sàlygomis per þemës rutulá riedanëios modernizmo bangos, Kazio Grigo þodþiais, „graso uþgoþti bet kokias nacijø ir jø dvasinës kultûros individualumo þymes. Ar pakankamai gyvybingi ir atsparùs etniniø vieneto tradi-cijø dirvoje ðimtmeèiais veðejø kultûros pradai?“¹²

Ka patys ðiuolaikinës neprofesionaliosios tekstilës gamin-tojai mästo apie tekstilës tradicijas, jø ryðu su praeities paveldu? Kokia, jø akimis, ðiandieninë tradicija? Lauko tyrimø duomenimis, Lietuvoje apie tekstilës tradicijas pasakojo kiek

mažiau nei pusė XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyiuose gimusių apklaustojø. Maždaug pusę apklaustø audėjø tradicijø neiðmanë. Tradicijos apibrëþtumas, Lawrence'o Grossbergo, Ellenos Wartellos, Charles'o Whitney ir kitø mokslininkø aiðkinimu,¹³ yra bûdingas moderniai, o neapibrëþtumas – postmoderniai visuomenëi. Lietuvos visuomenë tradicijas vertino moderniai ir postmoderniai (1 lentelë). Þmonës audë neprofesionaliosios tekstilës gaminus, kuriuose pynësi praeities audiø elementai, taip pat – nupiûrëti ið kitø ðaltiniø ar ãteigti þiniasklaidos. Dalis kûrëjø daugiau siekë kûrinio groþio, naudos nei tradicijos iðlaikymo.

1 lentelë. Dabartinë lietuviø neprofesionaliosios tekstilës tradicija tarp modernumo ir postmodernumo

Modernios visuomenës vertybës:	Postmodernios visuomenës vertybës:
tradicija apibrëžta, žinomu raštu kartojamas, tradicijų gyvavimo laikas nusakomas, lokalinis išskirtinumas, tautiškumo ženklas, nykstantis simboliškumas	tradicija neapibrëžta, žaidimas raštu formomis, tradicijų gyvavimo laikas nusakomas,

Maþesnioji audéjø dalis tradiciniai raðtais laikë austus keturiomis nytimis,¹⁴ „rinktinius ir dimus”,¹⁵ „dimus”,¹⁶ „nytelinius, véliau dimus”,¹⁷ „servetas, dymka”.¹⁸ Vienos tradicinius raðtus apibûdino pagal atlikimo technikà, kitos pagal lokalinius raðto pavadinimus – tai „katpédélës, kryþiukai, langùelai”,¹⁹ „tulpés”,²⁰ „agurkai per aðtuonias, dvylika, ðeðoli-likai nyèiø”²¹, buvo nurodyti funkcionalùs audiniai: „juostas ar kaþkokios lovatiesës”.²² Minëti ir ðaltiniai, ið kurio supinoma apie tradicinius raðtus: „ið popieriaus”.²³ Akivaizdu, kad audëjoms labai svarbios yra raðtø formos.

Empiriniai duomenys leidþia daryti iðvadà, kad moderniosios kultûros madose esàs „tradicijos kodas” iðlieka tradicinës tekstilës formø þaisme. Pymiai daugiau moterø raðtø tradiciniai elementais laiko jø technikà, pavadinimus, naujai perteiktas formas negu jø ilgaamþiökumà, tautiðkumà ar lokaliniá iðskirtinumà. Ėia mes galime ãvelgti postmoderniosios kultûros bruþø (þmonës tarsi linkë pasinerti á þaidimø formas), bet kartu negalime paneigti modernumo þopymio (þmonës iðmano tradiciniø raðtø ðaknisi).

Koks iðlieka tradicijø tæstinumo vaidmuo? Apibrëþtumas, minëjom, – modernumo þopymis. Tradicija, Emilijos Rûkiëñës manymu, reiðkia reiðkiniø tætinumà: „nuolat visi audþia, dabartiniai raðtai”.²⁴ Skirtingas visuomenës popiûris á tradicijø niveliavimosi reiðkinius. Þmonës aiðkina, kad „tradiciniai – daugiausia keturnyèiai, jie visi maždaug vienodi”,²⁵ visi tokie patys raðtai,²⁶ arba „visokius raðtus sumaiðo”,²⁷ „tradicijos pynësi, seniau drobes marðkiniams audë, siuvo ið drobës,abar parsineða ið labdaros”.²⁸ Moderni visuomenë sera ir nauja pateikë kartu.

Tradicijos apibûdinimø, nusakanèiø gilesnæ socialinæ prasmæ, uþraðyta þymiai mažiau negu raðtø technologijos nusakymø. Tradiciðkumo samprata turi ir tautiðkumo þenklo: „tradicinis – tautiðkas”,²⁹ „tradiciniai raðtai su lietuviðkais

motyvais: su vytimi, himno þodþiais”.³⁰ Tradicijà þmonës siejo su atskira vietove: saviti Lietuvos etnografiniø regionø³¹ raðtai laikomi tradiciniai. Taigi þmonës nepamirðo etninio identito bruþø.

Barthes'o ir Baudrillard'o apibrëþimu, „pasikartodamas þenklas vis labiau slepia realybë ir nuorodø sistemà kaip siuvéjo superþenklas”,³² modernus þenklas tolsta nuo realybës ir radikalai atsiskiria nuo maginio ar ritualo þenklo. Per vestuves dovanojami rankðluosèiai ar uþtiesalai, nes tokia tradicija, bet to veiksmo ankstesnes prasmes þino nedaugelis. Tradicijos þenklø pastebësime ðiuolaikinës lietuviø visuomenës laidotuviø paproèiuose, kur rankðluosèiai, uþtiesalai kabinami ant sienos. Pakitusioje ðiuolaikinëje materialiniø vertybø skalëje tradicinës tekstilës gaminys lietuviø dar laikomas vertinga dovana.

Kaip tradicijas apibûdino jaunøjø etnografø karta? Lietuvio tradicinius raðtus apibûdina tik vienas kitas. Nedidelë jaunosios kartos dalis su tradicinës tekstilës dirbiniais susidûré buityje, brangius rankø darbo audinius iðstumë pigesnë fabrikø produkcija. Suvenyrø pramonë prieinama ne kiek-vienam. Jaunimas apie tradicinius raðtus þinojo ið þiniasklaidos. Tradicija, jaunøjø pateikøjø lûpomis, liko kaip begaliøi pasikartojuimø þenklas, kuris, anot Baudrillard'o, klesti postmodernijoje visuomenëje. Jaunimas þinojo tradiciniø raðtø „rûtos ðakelæ”,³³ „tulpes”,³⁴ „kurie buvo ið seniau; jie tiko vyresnio amþiaus þmonëms”,³⁵ þinojo „ávairio raðtø audiñiams, mezginiams”,³⁶ „dvinyèiø, ðeðianyèiø, keturnyèiø”,³⁷ „roþiø ornamentø, kurie tiko viskam”.³⁸ Apie raðtø technikà kalbëjo tik audëjos anûkëlë, treèiosios kartos palikuonë. Tradicija tapatinama su praeitaja karta. Visi apibûdinimai labai skirtinë, juose susipina ávairiausia informacija. Daugiau postmodernios nei modernios kultûros bruþø mes galime ãvelgti jaunojo tradicijø vertintojo mintyse.

Persipynë modernios ir postmodernios kultûros bruþø³⁹ liudija Lietuvos visuomenës margumà. Moderniosios kultûros þmonës turëjo tikslà sukurti iðskirtinæ tradicinæ tekstilæ, postmodernume tai tapo þaidimu, raðtas virto atsitiktinumu, pasirinkimas – kombinacija, apibrëþtumas – neapibrëþtumu (kaip transcendencija – imanencija). Jaunoji karta nemena-ka dalimi persièmë postmodernumu.

Tradicija ið toli

Postmoderniu popiûriu, „tik mirties funkcija negali bûti programuota ar lokalizuota”.⁴⁰ Latvijos pasienio lietuviø iðeivio tradicijø vertinimai turi postmodernumo bruþø. Tekstilës tradicija ēia vertinama daug nuosaikiau, nors Latvijos visuomenëje lietuviës dar iðskiriamos kaip auksaran-kës.⁴¹ Kasdienës buities reikmës rankø darbo audiniai per brangus, mažiau reikalingi, tad iðlikusiø ethniniø tradicijø þenkli pamaju slenka uþmarðtin.

Rinkà uþkariavusi pigesnë fabrikø produkcija stumë ið þmonës buities rankø darbo liaudiðkuosius audinius, pamaju virtusius suvenyrais, iðskirtinais pasididþiavimo þenklais ar vi-siðkai nereikalingais daiktais. Anot Valterio Benjamo, rep-

rodukcija absorbavo produkcijos procesą, pakeitė jo tikslus, gamintojo ir produkto statusą.⁴² Áprastos būtinės paskirties praradimas buvo didžiausias smūgis liaudiškosios neprofesionaliosios tekstilės tradicijoms. Patekė į svetimą ekonominę ir kultūrinę aplinką, lietuvių Latvijoje puoselėjo etnines tekstilės tradicijas. Tačiau nauja besikeičianti ekonominė situacija, menkėjanti audinių paklausa sėlygojo jø nykimā.

Latvijos lietuvių akimis, dabartinės tekstilės tradicijos teniek tiek kitokios negu Lietuvoje (2 lentelė). Dauguma Latvijos pasienio lietuvių apie tradicijas nieko nežinojo (5 pateikėjai).⁴³ Kiti pasidavė naujosios aplinkos kultūrai. Kai kurie savo tradicijas siejo su tradicijomis gyvenamojoje vietoje (4 pateikėjai);⁴⁴ „Jei lietuvių atėjo į Latviją vienuolikos metų, jie viskā darė taip, kaip priimta Latvijoje“,⁴⁵ nors jø grobūs kriterijai visiškai kitokie. Daugumai etninės tekstilės tradicijos virto nereikšmingomis, nes jos dabarties visuomenėje prarado funkcinės reikšmes, liko tik ženklu, kurio reikšmio skali labai susiaurėjo. Jauni žmonės žino, kad tokio tradicinio daiktø turėjusios jø mamos, senelės ir juos vertina tik ið pagarbos savo ūknims.

2 lentelė. Tekstilės tradicija ið arti ir ið toli

Tradicija Lietuvoje:	Tradicija Latvijos lietuvių požiūriu:
nacionalumo ženklai, lokalinis išskirtinumas, apibréžti raštai, nusakytas laikmetis	nacionalumo ženklai, lokalinis išskirtinumas, apibréžti raštai, nusakytas laikmetis, išskirtinos spalvos, mados reiškiniai, latviška tradicija

Lietuviai emigrantai ir latviai tradicijà aiðkiai tapatino su nacionaliniais, politiniais simboliais. Tradicija sieta su tauta.⁴⁶ Žmonės painiojo savokas „tautinis“ ir „tradicinis“. Tautiniai vadinti *latviðk*⁴⁷ ir *lietuviðk* raðtai. Tautiniai raðtai turi valstybinės atributikos motyvø, juose pateikėjos *visada įplina Lietuvos vėliavà*.⁴⁸ Manyta, kad tautinius raðtus sukuria valstybinės institucijos, sakyta, kad jie yra *Respublikos pri-galvojimas*.⁴⁹ Aiðkinta, kad esama „tautinio raðtø knygø, arba tautinio juostø raðtø“,⁵⁰ kuriø pavyzdþiu audpiami tautiniai raðtai. Sakyta, kad jauni žmonės jø nelabai mëgsta. Tokiuose tradicijø vertinimuose atsiispindi pirmosios iðeivio kartos nostalgija Tėvynei ir neiðvengiamai kintanti jaunøjø (antrosios ar treëiosios) kartø popiûris į tradicijas.

Tačiau ir emigrantø lùpos iðsako tuos paëius tradicijø kriterijus, kurie buvo uþraðtyti Lietuvoje. Tradiciniai laikyti konkretûs ornamentai – „tulpës, þvaigþdës“, raðtø spalvos – „geltona, ruda“,⁵¹ „dimø raðtai“.⁵² Tradicija sieta su senu raðtu, pavyzdþiu, pateikėjos „maþø dienø raðtai“⁵³ vadinti tradiciniais. Konkreèios laiko dimensijos rodo reiðkinio tætinumà, jo iðskirtinumà tam tikru momentu. Tradicija tapatinta su mada. Aiðkinta, kad madingi yra „lietuviðk“⁵⁴ raðtai. Tokie pavyzdþiai, nors jø ir nedaug, liudija ne tik tai, kad menamos etninës ūknys, bet ir apie modernios visuomenės kultûros bruopas. Skirtingø tautybiø žmoniø nuostatos skyrësi maþai.

Taigi tradicija ið toli apibûdinama ávairesnias dëmenimis nei paëioje Lietuvoje. Latviðka tekstilės tradicija perimama ið naujos aplinkos, tapatinama su mada, nors atsimenamos ir iðskirtinės Lietuvos audiniø spalvos. Lietuvoje žmonës žino daug daugiau apie „tradicijos kodo“ estetikà. Svetima kultûrinë erdvë, naujos komunikacijos yra palankios formuotis postmodernios visuomenės mentalitetui, vis maþiau dëmesio skirianèiam apibréþtoms tradicijoms.

Iðvados.

1. Điuolaikiné visuomenë suvokia lietuviø tradicijø tætinumà, žino tekstilės tradicijos iðskirtinumà, simbolikà, socialinæ vertæ. Vienok ðiandien svarbesnë yra ðio ženklo estetika. Tradicinės tekstilės raðtai sintetina kartø meninà pavelðà. „Tradicijos kodas“ glûdi tradicinės tekstilės formø paisme. Kûrëjai ir vartotojai daugiausia kalba apie tradicinio raðtø iðgavimo bûdus, pavadinimus, paskirtą. Ðis neabejotinas formø žinojimas liudija „tradicijos kodo“ tætinumà. Pasi-kartojanèio elementø ir naujosios estetikos dermë kuria dabarties tradicijà.

2. Lietuviø neprofesionaliosios tekstilės tradicijos samprata yra daugialypë: 1) tradicijos puoselëtojams, tyrinëtojams ji svarbesnë negu masinës tradicijos kûrëjams; 2) tradicija skirtingai vertinama Lietuvoje ir iðeivijoje; 3) jaunoji karta sunkiai apibrëþia, nusako lietuviø liaudies tekstilės tradiciją.

3. Liaudies tekstilės raðtø vertinimai rodo lietuviø visuomenës modernø ir postmodernø poþiûrâ į tradicijas. Moderniai visuomenei bûdingas tradicijø apibrëþumas, tætinumas, tradicinės estetikos puoselëjimas, ženklo iðskirtinumo, simbolikos, tautiðkumo vertinimas. Postmodernumo bruopai – tradicijos visiðkas neapibrëþumas, þaidimas atsitiktiniai tradiciniø raðtø elementais.

4. Žmonës vertina tradicinæ neprofesionalijà tekstile, nes ji ir ðiuolaikinéje visuomenëje lieka graþiu lietuviø identiteto ženklu. Tradicinë tekstilë nebëra funkcionali kaip „simbolinis tradicijos kodas“. Ji keiðia áprastines vertes ir tampa savitu estetiniu kultûros ženklu. Kartø kaita pamaþu nardina simbolines ðio ženklo prasmes uþmarøtin. Jo svarba etniðiuose paproðiuose aiðkinama kaip áprastas veiksmas.

5. Migracija skatina visuomenës kaità ið modernios į postmodernià. Latvijos lietuviø jaunoji karta apie tradicijas žino maþiau negu Lietuvos jaunimas. Didþiausi tradicijø puose-lëtojai – pirmosios kartos iðeiviai. Jie iðlaiko tradicinius lie-tuviðkus elementus, „tradicijos kodà“. Tradicinės tekstilės brangumas, nefunktionalumas, nykimas ið buities, kasdienio gyvenimo savaime skatina tradicijø atmirimà. Jauni žmonës tradicinius daiktus vertina tik ið pagarbos savo ūknims.

NUORODOS:

1. Layton R. The Anthropology of Art. – Cambridge: University Press, 1999. – P. 18.
2. Hobsbaw E. Introduction: Inventing Traditions, The invention of Traditions, edited by Eric Hobsbaw and Terence Ranger. – Cambridge: University Press, 1994. – P. 4.
3. Hobsbaw E. Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914 Hobs-

- bawn E. and Ranger T. (ed.) // *The invention of Traditions*. – Cambridge: University Press, 1994. – P. 291.
4. Barthes R. *The Fashion System*. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1990. – P. 255.
 5. Iðsamiau þr.: Savoniakaité V. Audiniai kaimo kultúroje: lietuviø geometriniai raðtai XIX–XX amþjuje // *Lietuvos etnologija*, 4. – Vilnius: Alma litera, 1998. – P. 46–48.
 6. Baudrillard J. *Symbolic Exchange and Death*. – London: Sage, 1998. – P. 88.
 7. Ðiamame darbe remtas autòres Klausimynu „Tekstilë ir tradicijos“ Lietuvos istorijos instituto organizuotose ekspedicijose Lietuvoje ir Latvijoje surinkta medþiaga, saugoma Etnologijos skyriaus rankraðtyne (toliau – ES), b. 2060, 2111, 2112, 2118.
 8. Baudrillard J. *Ibid.* – P. 89–90.
 9. Op. cit.
 10. Galauné P. *Lietuviø liaudies menas*. – Kaunas, 1930. – P. 260–261.
 11. Savoniakaité V. *Ibid.* – P. 89–124.
 12. Grigas K. Ar neprarasimie etninio kultúros veido? // *Liaudies kurybos palikimas dabarties kultúroje*. – Kaunas, 1989. – P. 106.
 13. Grossberg L., Wartella E., Whitney C. *Media Makins: Mass Media in a Popular Culture*. – London: Sage. – 1998. – P. 56.
 14. Valè Paurienë, g. 1924 m. Ajoëtø k., Zarasø r. Uþr. Lina Stanevièiûtë 1999 m., ES, b. 2118(2), 1.2.
 15. Veronika Gruzdienë, g. 1931 m. Vasiùnø k., Ignalinos r. Uþr. Mindaugas Lapinskas 1999 m., ES, b. 2111(3), 1.3.
 16. Valè Lukðtaraupienë, g. 1959 m. Obelio mst., Rokiðkio r. Uþr. L. Stanevièiûtë 1999 m., ES, b. 2118 (6), 1.6.
 17. Elena Dumbrovaitë, g. 1923 m. Salako mst., Zarasø r. Uþr. M. Lapinskas 1999 m., ES, b. 2111(15), 1.15.
 18. Jadyga Adomelienë, g. 1936 m. Ramoniùnø k., Ðvenëioniø r. Uþr. V. Savoniakaité 1999 m., ES, b. 2112(4), 1.4.
 19. Adelè Tuménienë, g. 1938 m. Jakiðkio k., Zarasø r. Uþr. M. Lapinskas 1999 m., ES, b. 2111(8), 1.8.
 20. Stanislava Ëerniauskienë, g. 1939 m. Onuðkio k., Rokiðkio r. Uþr. M. Lapinskas 1999 m., ES, b. 2111(13), 1.13.
 21. Bronislava Pauliukevièienë, g. 1926 m. Kasèiukø k., Ðvenëioniø r. Uþr. V. Savoniakaité 1999 m., ES, b. 2112(8), 1.8.
 22. Iskolastija Ëepskienë, g. 1938 m. Ramoniùnø k., Adutiðkio apyl., Ðvenëioniø r. Uþr. V. Savoniakaité 1999 m., ES, b. 2112(3), 1.3.
 23. Paulina Bernotienë, g. 1929 m. Kalniniës k., Ignalinos r. Uþr. L. Stanevièiûtë 1999 m., ES, b. 2118(7), 1.7.
 24. Emilija Rükienë, g. 1928 m. Slabados k., Juodupës apyl., Rokiðkio r. Uþr. V. Savoniakaité 1999 m., ES, b. 212(14), 1.14.
 25. Adelè Urmanavilienë, g. 1922 m. Liepinës k., Ðeþtokø apyl., Lazdijø r. Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2060(6), 1.6.
 26. Adolginė Kudabienë, g. 1921 m. Piemenø k., Ignalinos r. Uþr. M. Lapinskas 1999 m., ES, b. 2111(2), 1.2.
 27. Elena Jusionienë, g. 1930 m. Radyðeiaus k., Kibyðiø apyl., Varënos r., gyvenanti Norageliø k., Lazdijø r. Uþr. V. Savoniakaité, 1998 m., ES, b. 2060(1), 1.1.
 28. Marytë Jazerskiënë, g. 1937 m. Varviðkës k., Kapéiamiesëio apyl., Lazdijø r. Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2060(5), 1.5.
 29. Natalija Rimðienë, g. 1921 m. Egliniø k., Ignalinos r. Uþr. V. Savoniakaité 1999 m., ES, b. 2112(9), 1.9.
 30. Anastazija Zemenauskienë, g. 1932 m. Reðuténø k., Ðvenëioniø r. Uþr. Mindaugas Lapinskas 1999 m., ES, b. 2111(1), 1.1.
 31. Ona Janulevièienë, g. 1932 m. Ðutoniø k., Leipalingio apyl., Lazdijø r. Uþr. V. Savoniakaité, 1998 m., ES, b. 2060(4), 1.4.
 32. Baudrillard J. *Ibid.* – P. 95.
 33. Eglé Barðauskaité, g. 1984 m. Motiðkio k., Seredþiaus apyl., Jurbarko r. Uþr. pateikéja, 2000, ES, b. 2153(1), 1.1.
 34. Indré Kernazickaité, g. 1984 m. Pakuonyje, Prienø r. Uþr. pateikéja 2000, ES, b. 2153(6), 1. 6; Ramunë Petrauskaité, g. 1982 m. Giedraiëiuose, Molètø r. Uþr. pateikéja, 2000, ES b. 2153(10), 1.10.
 35. Asta Barbuðkaité, g. 1983 m. Alytuje. Uþr. pateikéja, 2000, ES, b. 2153(12), 1.12.
 36. Evelina Kvartûnaitë, g. 1983 m. Utenejo. Uþr. pateikéja, 2000, ES, b. 2153(20), 1.20.
 37. Ilona Jasinevièiûtë, g. 1982 m. Jüþintuose, Rokiðkio r. Uþr. pateikéja, 2000, ES, b. 2153(23), 1.23.
 38. Auðra Garuolytë, g. 1982 m. Rokiðkyje. Uþr. pateikéja, 2000, ES. b. 2153(24), 1.24.
 39. Grossberg L., Wartella E., Whitney D. C. *Ibid.* – P. 56–57.
 40. Baudrillard J. *Ibid.* – P. 126.
 41. Savoniakaité V. *Latvijos lietuviø kurybos stebëjimai* // *Lituanistica*. – 2000, ¾ (43–44), p. 97–101.
 42. Op. cit. – P. 55.
 43. Pateikéjai ið Jekabpilio, Daugpilio r. Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2077(10, 12, 15, 17), 1.10, 12, 15, 17, uþr. O. Ëapaitytë, 1998 m., ES, b. 2079(30), 1.30.
 44. *Ibid.* ES, b. 2077(4, 6, 8), 1.4, 6, 8, b. 2079(22), 1.22.
 45. Stefanija Mikuëionytë–Ðeikovskaja, g. 1924 m. Subatéje, Daugpilio r. Uþr. V. Savoniakaité, 1998 m., ES, b. 2076(4), 1.7.
 46. Helene Berzine, g. 1920 m. Rudlapas k., Ðederes ap., Daugpilio r. Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2077(9) 1.9, Ona Kiðünaitë Undule, g. 1925 m., Eglainë, Daugpilio r.; Julija Andriðnaitë Idienë, g. 1929 m., Garsené, Jekapilio r., uþr. Ona Ëapaitytë, 1998 m., ES, b. 2079(1, 2), 1.1, 2.
 47. Ona Petronienë, g. 1916 m. Subatéje. Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2077(1), 1.1.
 48. Marija Ëiuprinikovaitë Safonova, g. 1937 m. Daugpilyje. Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2077(17), 1.17; Agota Videikienë, g. 1906 m. Subatéje. Uþr. Ona Ëapaitytë 1998 m., ES, b. 2079(5), 1.5.
 49. Julija Andriðnaitë Idienë. *Ibid.*, ES, b. 2079(1), 1.1; Juozas Jankauskas, g. 1919 m. Ilukstéje, Daugpilio r. Uþr. Ona Ëapaitytë 1998 m., ES, b. 2079(4), 1.4.
 50. Helene Berzine. *Ibid.*; Liubova Vitsupe, g. 1932 m. Daugpilyje. Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2077(9, 14), 1.9, 14.
 51. Marija Lipeienë, g. 1936 m. Eglainëje. Uþr. Ona Ëapaitytë 1998 m., ES, b. 2079(13), 1.13.
 52. Ona Undule. *Ibid.* Uþr. Ona Ëapaitytë 1998 m., ES, b. 2078(4), 1.11.
 53. Stefanija Mikuëionytë Ðeikovskaja. *Ibid.* Uþr. V. Savoniakaité 1998 m., ES, b. 2077(3), 1.3.
 54. Agota Videikienë. Op. cit.

The local tradition. Contemporary society's opinion on Lithuanian textiles

Vida SAVONIAKAITË

The society outlines the continuity of Lithuanian traditions, it is aware of the exceptionality of the traditions, as well as symbolics and social value. Nowdays, however, it is particularly the aesthetic value that is of more importance. In the up-to-date society non-professional textiles remained as a pure sign of Lithuanian identity. The understanding of the tradition of non-professional textiles is many-faceted: 1) they are of more importance for the cherisher and investigators of the tradition than to the creators of mass tradition; 2) traditions are differently estimated by people in Lithuania and by emmigrées; 3) the tradition of Lithuanian folk textiles is hardly defined by young generation.

Evaluations for the patterns of Lithuanian textiles show Lithuanian society's modern and post-modern attitude towards traditions. Modern society is characteristic of the coherentness and the continuity of the traditions, the fostering of traditional aesthetics, the appreciation of the exclusiveness of the sign, symbolics and ethnic nationalism. Otherwise the features of post-modernity include an ultimate indetermination of the tradition and the playing by accidental elements of traditional patterns.

The transformation of a modern society into a post-modern one is generally stimulated by human migration. The young Lithuanian generation in Latvia knows far less about traditions than young people in Lithuania. The emmigrées of the first generation are the greatest fosterors of traditions. Traditional Lithuanian elements, the „code of the tradition“ is preserved by them. Expensiveness and non-functional character of traditional textiles and a rare use of them in the man's day round stimulate the decline of the traditions. Traditional things are being valued by young people only out of respect to their own roots.

DIEVDIRBIAI

Þemaitija

Skaidrė URBONIENĖ

Dievdirbys **Kazys Barzdys** pagarsėjo ir kaip statu-lėlių meistras, ir kaip knygneðys bei raiþiniø platintojas. Jis gimë 1867 m. Maþeikiø apskrities Sedos valsèiaus Nausodës kaime, véliau gyveno Plungëje (1; 94, 101). Jo tèvas buvo kaimo dailidë. Bùsimasis meistras keletà metø piemenavo pas ûkininkus. Turëdamas laisvo laiko, pradéjo pjaustyti pagraþintas dëþutes, tabokines ir kitokius daiktelius. Droþinëti labai pamëgo. Gandy-

1. K. Barzdys. Jézus Nazarietis. Medis, polichromija, h 52,5 cm.
Telðio aps., Plungës vls. LNM EMM 1448.
H. Sakalausko ir S. Danilevièiaus nuotr.

Tæsinys. Pradþia 2001 m. 1-ame numeryje.

2. K. Barzdys. Dv. Barbora. XX a. pr. Plungës r., Plibinai.
LN M. J. Petruolio nuotr. 1957 m.

mas ið kitø piemenø pramoko skaityti lietuviðkai ir ðiek tiek rusiðkai. Mokëjo ir pasiraðyti. Ásitraukæs á knygneðiø veiklå, dvideðimt metø platino uþdraustas lietuviðkas knygas. Tais reikalais vaþinëjo á Tilþæ ir Klaipëdå. Gautas knygas iðveþiodavo po ávairias Þemaitijos vietas: Luokæ, Sedå, Telðius, Rietavà, Þarënu, Tverus ir kitus miestelius. Jo at-

veptas knygas toliau platinu kiti. Vėliau, atkūrus nepriklausomybę, už knygų platinimą K. Barzdys gavo ið valstybės dvideðimties litų pensiją. Tuo buvo labai patenkintas: „uþtenka ir duonai, ir pienui“ (1; 101).

K. Barzdys buvo ne tik pavienis „ðatininkas“ („ðkaplierinkas“), pardavinėjės raiþinius, ðkaplierius, devocionalias, bet ir ðkaplierio dirbėjas. A. Rükötelė ir K. Ėerbulėnas yra gana smulkiai apraðaðià K. Barzdpio veiklą (2). Nemaþbai raiþiniø K. Barzdys parduodavo iki 1884 m., vaikðeio-damas po kaimus su „kromeliu“. Paskui pardavinėjo kaip „ðatininkas“. Þmonës pirkdavo raiþinius, nors ir blogai atlikitus. Anot Barzdpio, „by tik abrozas, didelis, be to, pigus, èmë ániekà nekreipdamai akiø“ (3; 73). Ypaè praðydavo „diðþiojø raiþiniø“ (tai didelio formato atspaudai, daþniausiai spausti ið keturiø lento. – S. U.). K. Barzdys raiþinius pirk-davæs ið raiþiniø dirbëjø nemaþpais kiekiai, net uþ 5–6 rublius. Uþ „diðþiuosius raiþinius“ mokëdavo po 5–7 kapeikas, o parduodavæs po 10. Uþ maþesnius (vienos lento) mo-këjo po 2 kapeikas, parduodavo po 3–4.

K. Barzdys buvo gerai paþtamas su garsiu raiþiniø meistru Aleksandru Vinkumi. A. Rükötelė K. Barzdá, kaip maþø raiþineliø ðkaplieriams dirbëjà, laikë A. Vinkaus pasikeju. Kliðes ðkaplieriams K. Barzdys èmë daryti maþdaug nuo 1902 m. Jos buvo daromos ið marmuro ar ðvino („babito“). Prieð iðþjaustydamas, smaila yla padarydavo pie-

ðiná. Pats K. Barzdys teigës, jog tai sunkus darbas. Pjaus-tydavo þiürëdamas á paveikslà ar á fabrikiná ðkaplieriø. Sa-kësi pjaustyti iðmokës pats: „Reikéjo, tai ir pjauséiau, nes kitokiø nebuvo“ (3; 76). Jis mano, jog ir raiþiniø pjaustytojø niekas nemokës pjaustyti, jie patys „per save“ iðmokë, þiürëdamì ápavyzdþius. ðkaplieriams kliðø raiþydavo 2–4 die-nas. Jo ðkaplieriai buvë nebilogi, tad pirko ir kunigai. Par-davinëjo ne tik spausdintus, bet ir austinius ðkaplierius, ku-riuos supirkdavo ið graþiai audusiø moterø.

K. Barzdys visà gyvenimà dropinëjo „dievukus“ (1, 2 nuotr.). Jo dirbtø statulëliø buvo Plateliø baþnyèijo ir pakelës paminkluose. Ið ðvino liedino ir „Mûkeles“ (Nukry-þiutozios) (1; 102). Mëgstamo ðkaplieriø raiþytojo ir diev-dirbio darbo nenustojo dirbtø ir senatvëje. Turëjo mokiniø. Vienas jø, vëlialu tapës dievdirbiu, – Juozapas Raibupis (1878–1945). K. Barzdys já „mokë nuo aptaðymo, iðmokë, kaip pagaminti daþus“ (4; 10). Meistras mirë 1952 m. Plun-gëje (5; 10).

Labai nedaug þiniø iðliko apie **Julijonà Pinikà**. Meistras gimë apie 1846 metus, gyveno Telðiø apskrities Plun-

3. J. Pinikas. Ðv. Jurgis. Medis, polichromija, h 58 cm. Kretingos aps., Kartenos vls., Pakutuvénø k. LNM EM 6565. V. Bortkeviëiaus nuotr.

4. J. Pinikas. Nukryþiutas. Medis, polichromija, h 51 cm. Kretingos aps., Kartenos vls., Pakutuvénø k. LNM EM 6592. H. Sakalausko ir S. Danileviëiaus nuotr.

5. Dievdirbys Juozapas Dapkus Visbarø kaime, Pygaièio apyl., Tauragës r. LNM. J. Petruolio nuotr. 1956 m.

6. J. Dapkaus 1954 m. darytas Visbarø kaimo koplystulpis su ðv. Jurgio skulptura. LNM. J. Petruolio nuotr. 1956 m.

gës valsëiaus (dabar Plungës r.) Narvaiðiø kaime (6; 76). Buvo vedæs, turëjo ðeimà. Dirbo ávairiø ðventojø skulptürëles, pakabinamus krybius. Statulëles kruopð-ëiai polichromuodavo. Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau LNM) saugomos dvi jo darbo skulptürëlës: ðv. Jurgis (3 nuotr.) ir Nukryþiuotasis (4 nuotr.).

Meistras **Juozapas Dapkus** gyveno Tauragës rajojo Pygaièio apylinkës Visbarø kaime (5 nuotr.). J. Petrus 1956 metais apsilankë ðio meistro namuose, nufotografavo já, jo darbus bei uþraðë biografijà. J. Petrus duomenimis, meistras gimë 1921 metais (7; 21), taëiau sùnus teigë, jog tèvas gimës 1913 metais (8). Apylinkës þmoniø buvo laikomas jauniausiu dievdirbiu, kuris „dievukø dirbimu pagarsëjo kolükiamams stojus“ (7; 21). Buvo baigës pradinë mokyklà. Ið tèvø pa-veldëjo 8 ha þemës ir tå þemë dirbo kartu su broliu Kazimieru. Droþinëjimu susidomëjo besimokydamas mokykloje. Pradëjo droþinëti rëmelius, prieverpstes, namø apyvokos daiktus. Apie skulptûrø droþimà net negalvojo. Skulptûras pabandë droþti, sumanës savo sodyboje pasistatydinti koplytélæ. Ið pradþiø norëjës uþsakyti skulptûras kitam meistrui. Ið senojø apylinkës dievdirbiø tuomet dar gyvas buvo Petras Klemanskis, bet dël senatvës jau skulptûrëliø nebedroþë. Kitas apylinkës dievdirbys Antanas Damulis tuo metu dievdirbyste taip pat nebeuþsiëmë. Tad Juozapas Dapkus pabandë iðsidroþti skulptûrëliø pats. Anot jo, ið pradþiø statulëlës iðéjusios „kreivos“ (9; 6). Jam labai pa-

7. J. Dapkus. Jėzus atvira ūirdimi ir Nekaltai Pradėtoji
Ūvė. Mergelė Marija (LNM EM 5305). Įlalės r., Pvingio apyl.,
Visbaro k. LNM. J. Petrus nuotr. 1956 m.

8. A. Damulio 1939 m. statyta koplytėlė jo sodyboje
Romės Lauko kaime, Jucajėių apyl., Įlalės r.
LNM. J. Petrus nuotr. 1956 m.

tikės Rūpintojėlio siuþetas. 1950–1951 metais iðdroþė kelias Rūpintojėlio skulptūras ir įkėlė jas į koplytėles Visbaro kaimo senkapiuose (10). Įkart skulptūrėlės iðeþusios neblogos. Tai jà paskatino pasistatyti koplytstulpá su skulptūromis ir savo sodyboje. þmonëms patikėjo darbai. 1954 metais Visbaro kaimo gyventojai nutarė pastatyti bendrą kaimo koplytstulpá su ūv. Jurgio skulptúra ir darbus uþsakę J. Dapkui. Uþ darbà kaimieëiai sudéjo 300 rubliø, o koplytstulpá (6 nuotr.) pastatę prie kaimo gatvës, nors kolukio pirmininkas ir prieðinosis (11). Dapkus J. Petrusui pasakojo, kad kai me prieð karà buvusios kelios koplytėlės, bet vëliau jos sunykusios. Anot meistro, þmonës vël norá turëti paminklø, todël pradeda uþsakineti.

1956 metais apsilankës pas J. Dapku, J. Petrusis apþiûréjo kelias naujai padarytas statulëles (7 nuotr.) ir uþ 50 rubliø vienà jø – Nekaltai Pradëtosios ūvè. Mergelës Marijos skulpturà nupirklo Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui (dabartinis Lietuvos nacionalinis muziejus) (7; 22). Sûnaus teigimu, tèvas buvo ið-

droþas skulptûro Didkiemio (Įlalės r.) baþnyëiai. Meistras mirë 1986 m. sausio 4 d. (8).

Antanas Damulis, gimës 1900 metais (12; 25), gyveno Tauragës apskrities Įlalės valsëiaus Romės Lauko kaime (darbar Įlalės r.). Jis buvo vadinas „koplyteliø meistru“ (13). Taëiau dirbo ne tik koplytëles, bet ir skulptûras. Garsëjo savo gyvenamoje apylinkëje. Sovietiniai laikais metë dievdirbystës amatà (7; 21). XX a. 6-ame deðimtmetyje persikëlë gyventi į Įlalæ (13). 8-oje nuotraukoje matome 1939 metais A. Damulio statytà koplytélę, stovëjusią paties meistro sodyboje. Koplytélëje buvo jo droþtos statulëlës.

Đilalės apylinkėse dirbo dievdirbiai tėvas ir sūnus Esulai (14; 49). Daugiau þiniø iðliko apie jaunesnijā Esulà – Domininkà. **Domininkas Esulas** gimë apie 1886 metus Tauragës apskritys Đilalės valsèiaus Kiaukø kaime (7; 30) (dabar Đilalės r.). Buvo neraðtingas. Domininkas dievdirbio amato iðmoko ið tėvo **Antano Esulo**, plaðiai þinomo „dievdirbio“ (20) (9 nuotr.). Antanas amato pramokë ne tik savo sūnø, pamokydavo ir kitus pradedanèius meistrus. Vienas ið tokiø buvo Pranas Klemanskis. Esulai buvo maþaþemai valstieèiai. Tėvas Antanas turëjo tik kelis hektarus þemës. Véliau tå þemæ paveldëjo sūnus Domininkas. Kaip pasakojo vietiniai þmonës, Domininkas buvæs tylus, nemögæs, kad ir artimieji be svarbios prieþasties já ðonekintø. Ypaè nenorëjæs kalbëti dirbdamas. Todël artimieji darbo metu stengdavosi jo neðnekiniti. Nebuvæs ir pamaldus (15; 8).

Dropinëti statulëles Domininkas pradëjo piemenaudamas. Ið pradþio dropinëjo „visokius niekus“ (9; 42), o paskui pabandë iðdropti ir ðventojø statulëles. Véliau tapo apylinkëje garsiu

9. A. Esulas. Pieta. Medis, polichromija, h 42 cm. Đilalės r., Jucaièiø apyl., Kreivio k. LNM EM 5054. K. Stoðkaus nuotr.

10. D. Esulo 1937 m. statyta koplytèlë Paakmenio kaime Obelyno apyl., Đilalės r. LNM. J. Petruslio nuotr. 1956 m.

dievdirbiu. Jo darbai þmonëms patikdavæ. Darë ne tik skulptûras, bet ir koplytstulpiai, koplytëles. Statë ir mûrines koplytëles (10 nuotr.). Jo darbo statulëlio apylinkëje buvo gausu. 11-oje nuotraukoje matome koplytëlæ, stovëjusià Balsiø kaimo kapinaitëse. Ji iðsiskiria barljefiniu frontoneliu, kuriame pavaizduotos Apvaizdos teikiamos malonës (12 nuotr.). Marijos su Kûdikiu (13 nuotr.) ir ðv. Petro (14 nuotr.) skulptûros taip pat buvo ðioje koplytëleje.

Dievdirbys **Petras Klemanskis** gimë apie 1875 metus Tauragës apskritys Đilalės valsèiaus ðeruèiø kaime (dabar Đilalės r.) (7; 31). Buvo kilæs ið vidutiniø valsieèiø gausios ðeimos. Neraðtingas. Sakydavæs, kad skulptûras dropti „iðmokæs ið savæs“. Taèiau yra prisipaþinæs, jog kai kada patarimo pasiklausdavo ir kitø diev-

dirbiø: „Amþinà atilsá Domininko Esulo tèvas mane iðmo-kë, kaip reikia smakras teisingai iðdropti” (7; 32). Palygin-jo droptà Jézaus Nazarieèio skulptûrâ (16 nuotr.) su Antano Esulo darbais (9 nuotr.), tikrai pamatyture panaðumø. Petras buvo vedæs, bet naðlys. Pragyvenimui uþsidirbdavo ið dailidës ir dropinëtojo amato. Pastovios gyvenamo-sios vietas neturëjo, keliaudavo ið vienos vietas á kità, be-siversdamas dailidës ir dropinëtojo amatu. Dirbdavo pas uþsakovus. Uþsakymus atlikdavæs „uþsakytojo duona” (9; 82). Dirbdavo kryþius bei koplytëles (15 nuotr.), ávairiø siu-betø skulptûras. Árankiø turëjo nedaug. Jie tilpdavo á mai-ðelá, su kuriuo kartais nukeliaudavo per dienà net trisde-ðimt kilometrø. Juozas Petrus yra apraðæs Klemanskio tu-rétus árankius: „peiliai, ið kuriø vienas lenktinis, antras – namø darbo kieto plieno kalvio nukaltas, bet dailus ir patogus, visada laikomas aðtrus; du trys skabteliai, ið kuriø vie-nas maþas, antras peilio formos (geleþtë sulenkta) ir tre-ëias stambesnis. „Dievukams” dropti turëdavo maþà pjük-liukà, matyt, paties pasidarytâ, naudojamà maþiemis áþjo-vimams; nedidelis dailiu kotu kirvis, kuriuo meistras atlik-davo pirminà medþio þaliavos aptaðymà” (7; 31). Jeigu be-dirbant prieikdavo stambaus pjüklo ar kirvio, juos pasisko-lindavo ið uþsakovø. Meistras visada turëdavo ávairiaspal-vio milteliø, ið kuriø pats pasidarydavo daþus. Miltelius ið-tirpydydavo daþniausiai vandenye, daug reèiau skiesdavo alyva (7; 31–32).

11. D. Esulo daryta koplytélë Balsiø kaimo kapinaitëse Ðilalës r. LNM. J. Petruolio nuotr. 1956 m.

12. D. Esulo darytos koplytëlës (11 nuotr.) fragmentas. LNM. J. Petruolio nuotr. 1956 m.

13. D. Esulas. Marija su Kūdikiu ið Balsiø k. kapinaièiø koplytélés (11 nuotr.). LNM. J. Petrus nuotr. 1956 m.

14. D. Esulas. Dv. Petras (LNM EM 5524) ið Balsiø k. kapinaièiø koplytélés (11 nuotr.). LNM. J. Petrus nuotr. 1956 m.

Buvæs linksmo budo þmogus, visø mégstamas. Mëg-davæs pasakoti juokingas pasakas. Ypaë traukë jaunimà. Nemokëjo skaityti, bet daug iðmanë, todël kur tik pasirody-davæs, þmonës teiraudavosi jo visokiø naujienø, þiniø (9; 28). Mirë XX a. 6-à deðimtmetá (16).

Meistras **Juozapas Stankus** gimë 1840 m. Tauragës apskrities Skaudvilës valsèiaus Upynos kaime, gyveno Pazimkalinio kaime (17; 405) (dabar Ðilalës r.). Anksti tapo naðlaièiu, todël su broliu gyveno pas dëdæ, têvo brolå. Pats pramoko staliaus amato. Vëliau vertësi staliaus bei daili-dës amatais, nes ið dviejø hektarø þemës pramisti nega-léjo (4; 9). Jo darbai tikdavo klebonijoms, dvarams, mies-tieèiams. J. Stankus dirbæs visa, kà þmonës uþsakydavo: statë pastatus, dirbo skrynias, spintas, komodas, këdes, kibirus, suolus ir kt. Dirbo ornamentuotus ir paprastus kry-þius, koplytstulpius. Upynos baþnyèijoje iki remonto (1913–1914 m.) buvo J. Stankaus darbo krikðtykla, ðv. Jono

Krikðtytojo, Jëzaus Kristaus skulptúros (17; 406). Viena jo dirbta koplytélë yra Upynos kapinëse, áraðyta á vietiniø dailës paminklo sàraðà (18; 765 (Dv 2790)). Meistras tu-rejo gausià ðeimà. Mirë 1922 m. sausio 21 d. Upynoje (19). Dievdirbio amato iðmokë ir sùnø Juozapà. Kad at-skirtø abu meistrus, þmonës têvà vadino Juozapu Stan-kumi, o sùnø – **Juozapu Stankiuku** (17;405). Stankukas gimë apie 1894 metus Pazimkalinio kaime, vëliau gyveno Gegubio kaime (17; 407) (dabar Ðilalës r.). Seserys pa-mokë já lietuviðkai, o pas apylinkës daraktoriø pramoko rusiðkai skaityti ir raðyti. Girdiðkës pradþios mokykloje bai-gë du skyrius. Nuo maþens buvo linkës prie drophinëjimo, meistrystës. Vis stengësi bûti prie têvo, kai tas dirbdavo. Paaugæs émë têvui padëti, pats gaudavæs uþsakymø ávai-riems daiktams padirbtì. Bùdamas aðtuoniolikos metø jau padarë Nukryþiutojo skulptúrą Upynos baþnyèiai. Taëiau ðventojø statulas émæs daryti kiek vëliau, 23 metø. M. Ëilvinaitë apraðë áyká, pastumëjusá Stankiukà dirbtì sta-tulas (17; 408–409). Mankaièiø kaimo úkininkai uþsakë

15. P. Klemanskio daryta koplytėlė pakelėje.
Đilalės r., Jucaiėiø apyl.
LNM. J. Petrus nuotr.
1956 m.

16. P. Klemanskis.
Jézus Nazarietis ið
koplytélės (15 nuotr.).
Đilalės r., Jucaiėiø apyl.
LNM. J. Petrus nuotr.
1956 m.

Stankiukui padaryti „Mojavos õv. Panelės“ (Nekal-tai Pradëtosios Ðvè. Mergelës Marijos – S. U.) sta-tulà Mankaièiø kapinaièiø koplyèiai. Ið pradþio ne-norëjæs apsiimti, bet ükininkai nepaliko ramybëje, davë rankpinigio, tad teko imtis darbo. Statula la-bai patikusi kaimo gyventojams. Tad jie uþsakë ir skulptûro tai paèiai koplyèiai. Nuo tada ir pasipylë uþsakymai skulptûroms.

Stankiukas turëjo nedidelá ukelá Geguþiø kaime, buvo vedæs, turëjo ðeimà. Jo darbø bûta Pagra-manèio (Tauragës r.) baþnyèios ðventoriaus mûri-nëse koplytélëse, statytose 1935 ir 1936 m. J. Pet-rulis suraðë visas 1956 m. ten stovëjusias skulptû-réles, nurodë jø dydá, nufotografavo. 1935 metais statytoje koplytélëje buvo Kristaus laidotuvio skulp-türinë grupë, kurià matome 17 nuotr. 1936 metais datuotoje koplytélëje buvo tokio siuþetø skulptûrë-lës: Pieta, „Ðv. Ona Pati Treèioji“ (18 nuotr.), Mari-ja su Küdiku, Jézus Nazarietis, õv. Rokas, õv. Juo-zapas (7; 44–45).

Pranciðkus Atgalainis (19 nuotr.) gimë 1916 metø birþelio 1 dienà, gyveno Raseiniø apskrities Girkalnio valsèiaus Pamituvio II kaime (20; 90) (da-bar Jurbarko r.). Troboje turëjo åsirengæs dirbtuvæ. Dirbo statulas, pastatomus kryþelius. Darbui nau-dojo pjüklà, kirvà, kaltà, peilà. Mëgo droþinëti ið lie-pos ir gluosnio medienos. Sakë, jog tinka ir kaþto-nas – tai „sunkus medis, bet neskyla“ (20; 91). Skulp-tûras nenustojo dirbti ir sovietiniai laikais.

1966 metø uþraðuose J. Petrus mini, jog Sta-kiø (Jurbarko r.) ðventoriuje buvo Atgalainio darbo

Lurdo Marijos (1939 m.) ir ūv. Jono Krikštytojo (1954 m.) skulptūros (20; 90). Jo darbo Nukryžiuotasis (1934 m.), esantis Juodaičių bažnyčioje (Jurbarko r.), įrašytas į vietinių dailės paminklų sarađą (18; 627 (Dv 1025)).

NUORODOS:

1. Rūkotelė A. Pastabos apie mūsų liaudies medžio raižinius // Gimtasai kračtas. – 1940, nr. 1.
2. Rūkotelė A. Pastabos apie mūsų liaudies medžio raižinius // Gimtasai kračtas. – 1940, Nr. 1, p. 93–102; Ėerbulėnas K. Medžiaga apie lietuvių liaudies raižinius bei jų platintojus–ðkaplierninkus Pe-maitijoje // Gimtasai kračtas. – 1941, nr. 1–2, p. 64–78.
3. Ėerbulėnas K. Medžiaga apie lietuvių liaudies raižinius...
4. Petrus J. Lietuvių liaudies dievdirbiai ir menininkai. Uþraðø pabirø. 1954–1970 m. – LNB RS F 127–18.
5. Mikénaitė A. Lietuvos kaimo dievdirbiai. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia // Liaudies kultūra. – 1993, Nr. 6.

17. J. Stankus „Stankukas“. Skulptūrinė grupė „Kristaus laidotuvės“. Tauragės r., Pagramanėlio bažnyčios ðventoriaus koplytélė. 1935 m. LNM. J. Petruolio nuotr. 1956 m.
18. J. Stankus „Stankukas“. Æv. Ona Pati Treëoji. Medis, polichromija, h 37 cm. Tauragės r., Pagramanėlio bažnyčios ðventoriaus koplytélė. 1936 m. LNM EMM 18. V. Bortkevièiaus nuotr.

6. Kretingos ap. liaudies menininkai ir amatininkai. Medžiagà surinko J. Mickevièius 1938–1984 m. – LNB RS F 165–6.
7. Uþraðø J. Petrus 1956 m. – LNM archyvas (toliau LNM A). Apr. m. B. 81.
8. Tauragės „Santakos“ muziejaus Etnografijos skyriaus veðėjos V. Ruþinskaitės laiðkas S. Urbanienėi 2000 02 17.
9. Petrus J. Lietuvių liaudies dievdirbiai ir menininkai. Medžiaga rengta knygai. 1939–1974 m. – LNB RS F 127–16.
10. Viena koplytélė su Rûpintojélio skulptūra buvo įrašyta į vietinių dailės paminklų sarađą (sukûrimo metai nurodyti 1955). – Lietuvos TSR kultūros paminklų sarađas. – Vilnius, 1973. – P. 784 (Dv 3029). 1983 m. ji perduota Lietuvos buities muziejui // Lietuvos respublikos istorijos ir kultūros paminklų sarađas (1978–1990 m.). – II d. – Vilnius, 1993. – P. 436.

11. LNB RS F 127-16. L. 6. Koplytstulpis išađytas į vietinių dailės paminklų sarađā, tačiau nurodyti 1965 sukūrimo metai // Lietuvos TSR kultūros paminklų sarađas. – P. 784 (Dv 3028).
 12. Šemaitytė Z. Senoji Šemaitijos liaudies skulptūra ir jos meistrai // Dailėtyra. – Vilnius, 1981.
 13. LNM inventorinė knyga E 12694.
 14. K. Lovėkias ūjā pavardė rađo „Asulas“: Lovėkias K. Maþoji architektūra Upynos apylinkėse // Liaudies kultūra. – 1998, Nr. 4.
 15. Petrus J. LTSR MA Istorijos-etnografijos muziejaus ekspedicijos į Šilalės ir Tauragės r. uþraðai. 1956 m. – LNB RS F 127-90.
 16. Dievdirbio J. Dapkaus teigimu, apie 1950–1951 metus Klemanskis dar buvo gyvas. – LNM A Apr. m. B. 81.
19. Dievdirbys Pranciðkus Atgalainis. Jurbarko r., Pamituvio II k. LNM. J. Petruolio nuotr. 1966 m.
20. P. Atgalainis. Pastatomas kryþelis. Jurbarko r., Pamituvio II k. LNM. J. Petruolio nuotr. 1966 m.

- L. 21. Tačiau J. Petruoliui 1956 m. renkant þinias apie P. Klemanská, meistro, atrodo, jau nebuvu tarp gyvøjø. – LNM A Apr. m. B. 81. L. 31–32.
17. Æilvinaitė M. Ið mûsø dievdirbiø gyvenimo // Gimtasai kraðtas. – 1938, nr. 3–4 (liepa–gruodis).
18. Lietuvos TSR kultūros paminklų sarađas.
19. Statkevièius V. Šilalės rajono tautodailininkai // Šilalės kraðtas. – Vilnius, 1994. M. Æilvinaitė ir J. Petrus mirties datà nurodo 1921 m.: Æilvinaitė M. Ið mûsø dievdirbiø gyvenimo. – P. 405; LNM RS F 127-18. L. 9.
20. J. Petruolio uþraðø knygutës. 1958–1969 m. – LNB RS F 127-94. L. 90.

SHRINE MAKERS. *Šemaitija*

Skaidrė URBONIENË

This article is a prolongation of the publication on old Samogitian wood carvers, which was started in the edition of 2001, No. 1.

Bulgarø ðamanizmas

Anèo KALOJANOVAS

Istoriniai duomenys ir kilmë

Savo veikale „Aukso pievos” arabø raðytojas Al Masudis, be kita ko, paþymi, jog „bulgarai yra burtininkø tikëjimo”. Atsargiai iðsakyta Veselino Beðevlijeve¹ hipotezæ, kad „burtinkus” ðiuo atveju reikia suprasti kaip „ðamanus”, patvirtino aibë ðamaniðkø pieðiniø ant mûsø pirmøjø sostiniø Pliskos ir Preslavo² sienø. Tikslus datavimas ir neabejotina priklausomybë bulgarø kultûrai savo ruoþtu leido daug vaizdiniø ant tokio daiktø kaip amuleta ar indai irgi priskirti ðamanizmui.³ Ðamaniðki ávaizdþiai bei sampratos atrasti ir senosios bulgarø literatûros ir tautosakos kûriniuose.⁴

Al Masudis gyveno X amþiuje, bet savo veikale naudojosi IX amþiaus liudininkø duomenimis, o tai reiðkia, jog iki krikð-éionybës priemimo bulgarai pagony ið tiesø buvo ðamanistai. Veselinas Beðevlijevas ðamanizmo apraiðkas áþvelgia ir senojø bulgarø paprotyje prieð mûði atlikti tam tikrus „upkeikimus, þaidimus, dainas ir kaþin kokius bûrimus”. Apie ðá parprotá þinoma ið popieþiaus Mikalojaus atsakymø á Boriso Krikðtyjo klausimus. Be to, Veselinas Beðevlijevas mano, jog titulas éîéîáúð priklausë bûtent ðamanui, karo metu einanèiam religinio vado pareigas. Esama ið pagonybës laikø ir kai kuriø archeologiniø radiniø: jurtos modelis ið Devnës, ant kurio nupieðtas ðamanas su lanku ir þirgu; èerpë ið Madaros, kurioje pavaizduotas ðamanas su paukðeliu ant deðinës rankos; vadinamoji ðumeno plokðtë – ðamano su karûna ir krivûle reljefas (1 pav.); sidabrinis amuletas ið Vyrbovkos kaimo, Veliko Tyrnovo apskr. (2 pav.); ir dar pieðinys ant vëlesnio (XIII a.) keraminio indo ið Veliko Tyrnovo (3 pav.).

Ir priemus krikðionybë ðamanizmas iðsaugojo kai kuriø savo pozicijas. Liudprando duomenimis, nuo X amþiaus vidurio ðamanu buvo netgi caro Petro brolis Bajanas. Pasakinë tikra þinia apie religines bulgarø ðamanø apeigas siekia XII amþiaus pabaigà. Uþ tai turime bûti dëkingi Bizantijos kronikininkui Nikitai Honiatui, kuris apraðo broliø Aseño ir Petro sukiliða Tyrnove – savo tikslams pasiekti jie pasitelkdavo „pamiðeliø” (áâñf íâðøé éþáð)⁵ pranaðystes.

Bulgarø ðamanizmas buvo iðstumtas á liaudies kultûros paribus, kur iðliko net iki XVIII amþiaus, iki „tamsiosios Bulgarijos” ðvietimo, kai Paisijaus amþininkai ir sekjai paskelbë ðamanizmà naujoje Atgimimo visuomenëje esant „upåstatymo ribø”. Gyvavës kone tûkstantmetá, ðamanizmas paliko daugybë pëdsakø apeigose, dainose, padavimuose ir sakmëse, kurie, podraug su istoriniai duomenimis ir archeologiniai atradimais, ágalina já patikimai rekonstruoti.

1 pav. ðumeno plokðtë. ðamanas su karûna, krivûle, þalæiai ir gyvûnais pagalbininkais.

Manoma, kad bulgariðkasis ðamanizmas yra probulgarø palikimas. Tiurkiðku paveldu ðamanizmà laiko ir viduramþio sgrafito pieðiniø tyrinëtojai. Ðiuose pieðiniuose jie pastebi atitinkamø folkloriniø reiðkiniø viduramþio tiurkø tautose at-spindþius. Mat tiurkø tautose ðamanizmas iðliko gyvas iki pat mokslinio susidoméjimo juo pradþios, uþtat ðamaniðkø apeigø apraðymuose ieðkoma raktø ir á nebylaus vaizduojamojo meno paminklø semantikà. Taëiau tai kartu ðamanizmo kilmës aiðkinimà daro vienaðaliðkà. Reikia turëti omeny, kad ðamanizmà iðpapino ir iranakalbiai uzbekai bei tadþikai Vidurinëje Azijoje, ir skitosarmatai, su kuriais slavai turëjo il-galaikiø ryðiø iki pat Didþijojo tautø kraustymosi epochos.

Esminës átakos bulgarø ðamanizmo kaip ideologijos formavimuisi turëjo ir vietos gyventojø, kuriuos éia uþtiko slavai ir probulgarai, religija. Balkanuose tebegyvavo nemaþai pagonybës liekanø, kurias nuo baþnyèios atskyre ðeðtasis pauliniis susirinkimas 680 m., taëiau jo draudimai naturéjo galios ðiaurinëse pusiasalio srityse, uþimtose kà tik ákurtos

2 pav. Sidabrinis amuletas iš Vyrbokos k., Veliko Tyrnovo apskr., su abiejose pusėse iograviruotais atvaizdais. VII–IX a.

bulgaro valstybės. Jos prieglobstyje vietinių gyventojų pagonybė toliau klestėjo, todėl prisdėjo ir formuojantis bulgaro kultūrai. Tačiau ir trakai, ir net helēnai taip pat pažinojo įamanizmą, dar iš seno senovės – kaip Juodosios jūros įdauřinių stepių įnaðā. Ir nors ginėytinės klausimas, ar tikrai įamanidžios kilmės graikų mitologijoje yra sparnuotieji Herminio sandalai bei Poseidono triðakis, tai Orfėjo, ðito þynio burtininko ir dainius uþkalbėtojo įamanidžumas, juoba kai jis savo muzika kitus apsuaigina, o pats nusileidþia į pragarą iš mirusiųjų pasaulio parsivesti savo mylimosios Euridikės, yra visiðkai atikëtinės.⁶

Sparnuota dangiðkoji įamano þmona

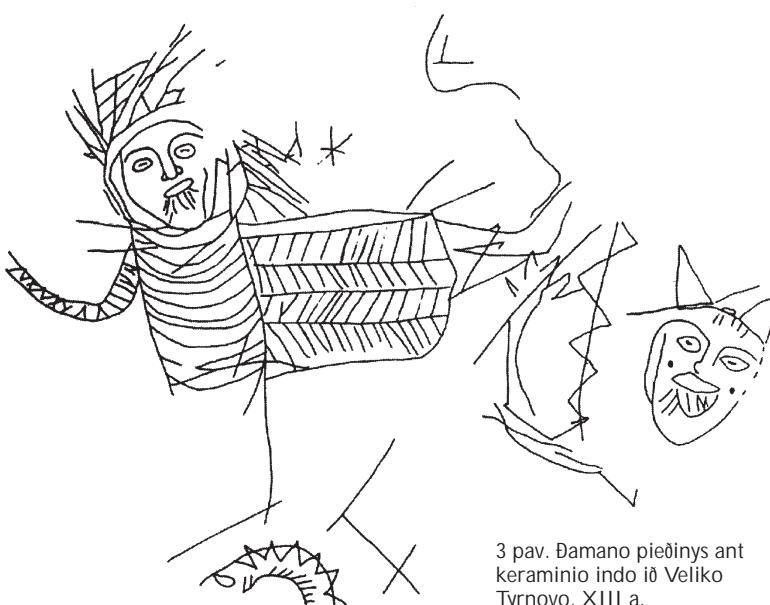
Religines apeigas įamanas visada atlieka apsuptas maldininko ir þiúrovė, todėl yra tarsi aktorius, kuris pats kuria savo vaidmens replikas dramoje, reikalaujanèioje ypatingo

åkvépimo ir aistros. Jo atliekamose apeigose egzistuoja tik tai „èia” (netgi kai kalbama apie Dangø ar Pragarà) ir „ðabar”, kaip ir seksualiniame iðgyvenime. Paralelè su sekusu padeda atskleisti idéjiná ðamanizmo pagrindà. Gelbstinti ir padedanti meilë bûdinga ne tik ðamanistø pasaulëþiurai, taèiau éia ji ápinta į patá ðamano åðventinimo ritualà. Kandidatà, paprastai bûtent lytinio brendimo metu, ið tautieèiø tarpo iðrinkdavo dvasia globëja, vyras arba moteris. Ði dvasia apsireikðavo sapnuose ir pareikalaudavo santuokinio su-gyvenimo. Ði sueitis ir suteikia ðamanui ypatingo savybiø bei antþmogiðkø galio, todėl ir apeigø metu ðamanas imituodavo seksualiná aktà.

Vienas pirmojø į ðià ðamanizmo ypatybæ dëmesá atkreipé Levas ðternbergas.⁷ XIX amþiaus pabaigoje, patekës į kaléjimà, jis turëjo galimybæ stebeti paskutiniuosius tikrus ðamanus. Éiajis susitiko su „iðkiliausiu ðamanu” palei Amûro upø, goldi gentyje – Ëukke Oninka. Jis buvo vienintelis, turintis teisë perkelti savo mirusio tautieèiø sielas į pomirtiná pasauliá. Ëukke Oninka „gailiai skundësi” Levui ðternbergui, „jog kartais jam tekdaða perkelti vienu sykiu po 20 sielø, ir tai bûdavæ nepaprastai sunku, kadangi kelionëje tai viena, tai kita siela nuolat pasiklysdavusi, ir tekdaða vis grapti ir jø ieðkoti”. Bet ðiame sunkiame reikale jam gelbëjo jo „ajami”, dangiðkoji þmona, visà laikà já globojusi – ji buvo jam ir protas, ir vadovas, nurodantis, kà daryti, ir varpelis ant ritualinës kepurës. Ëukke Oninka tapo ðamanu po netikëtos ligos, kurios metu sapne jam apsireiðkø moteris-dvasia ir pareikalaivo tapti jos vyru. „Didysis ðamanas” goldi tautoje ðamanavo daugiau nei 40 metø ir turëjo net tris „ajami”, visas tris labai graþias. Paskutinijàjis vadino asmenvardþiu Niochta (ðernë) ir gyveno su ja kaip su moterim nepaisydamas né savo amþiaus. Jis turëjo ir þemiðkàjà þmonà – „jaunutę, 18-metę, labai graþią ir moteriðkà”, kuri á dangiðkàjà Niochtà þiûrëjo ne tik be jokio pavydo, o net su simpatija.

Kitas ðternbergo sutiktas ðamanas prisipaþino, kad jo ajaminis, vos pirmàsyk sapne apsireiðkusi ir pasiùliusi savo meilæ, iðkart prigrasino, kad atsisakius, já nuþudysianti: „Að tame myliu, vyro dabar neturiu, tai tu bûsi man vyras, o að bûsiu tau þmona. Miegosime kartu. Að tau duosiu dvasiø pagalbininkio, jø padedamas tu gydysi, ir pati tame mokysi bei tau padësiu. Þmonës mus maitins’. Að iðsigandau, èmiau iðsisukinëti. Tuomet ji tarë: ‘Jeigu neklausysi manës, tau bus blogai. Að tame uþmuðiu’ ”.

Bûtent tokia imperatyvi meilë tarp ðamano ir jo dvasios globëjos, paprastai graþuolës moters pavidalu, ðternbergo vadinamos „dangiðkàjà þmona”, yra skiriamasis poþymis, pagal kurá gali aptikti iðrinktumo á ðamanus pëdsakø ir mûsø dainose. Mums éia padeda ir tai, jog dainose atvira erotika neleistina, dainuoti apie nuogà moterë nevalia (iðskyrus dainà parodijà apie devynias bobas, nuogas ðokusias mënësiejoje). Tad mus turëtø sudominti jau pati pirmoji daina ið Liubeno Karavelovo rinkinio: Stojanas vidurnakty eina vandens á undiniø ðulinélà, kur jam pasirodo graþuolë mergelë undinélë, apsupta dvylikos kitø mergeliø, dvylikos narsuoliø su kardais rankose ir dar dvylikos plèðikø – su kirviais.

3 pav. ðamano pieðinys ant keraminio indo iš Veliko Tyrnovo, XIII a.

Senutės, mergelės motinos, patariamas, Stojanas turi neatstumti jos meilės, nes atsisakius ją mylėti, ir dargi nuoðriðpių, ji prikrésianti jam visokiø eibio. Pati mergelė, kurią jis uþklumpa nuogut nuogutelę, iðkart kvieëia jà gultis ðalia ir þada padaryti bajoru... Santuokos su mergele undinéle dëka Stojanas paveldi jos tèvo kailinius, þiedà ir „raudonàjá balandëlå“, kurie savo ruoþtu yra bûdingi ðamano atributai.

Kituose ðios dainos variantuose (Í Í ØE, 52) susitikimo vieta jau nebe ðalitinélis, o Kuninsko (Koinarsko) eþeras, kuriame maudosi trys mergelės gyvatës, pasivertusios auksasparnémis antelémis. Meilës ryðio iniciatyva èia priklauso paëiam Stojanui, paëiupusiam vienos ið jo povo plunksnà, brangakmenà ir stebuklingus marðkinius. Ðie variantai priartëja prie „þmonos undinës“ motyvo – kai jos stebuklingieji atributai gràþinami (ta dingstimi, kad ji galëtø padainuoti ir pagroti savo kùmui ñv. Jonui), ji purpteli pro kaminà dan-gun (Ñáí Ó, 60, 38).

Ðiose dainose meiluþþ globëja, kurià sutinka bûsimasis ðamanas, vadinama „undine“ (ñàì ðæëââ) arba „gyvate“ (çì ðèöð), taëiau tokie pavadinimai atrodo dirbtinai prikabinti. Tai tik meninë priemonë, kuri paþastamais, savos mitopoetinës tradicijos ávaizdþiai turi atskleisti „anapasaulinæ“ (sparnuotà, dangiðkà) meiluþës globëjos prigimtä. Tokiu pat bûdu kitoje plaëiai þinomoje mitinëje dainoje (Ñáí Ó, 60, 167) bûsimàjå ðamanà iðsirenka mergelë gyvatë, pamiliusi piemenà kalnuose. Pas savo iðrinktajå meiluþþ globëja ateina plëðrûno, meðkos, pavidalu, gestais pavaro ðalin nuo lauþo kitus piemenis bei ðunis, tada pasiverëia nuostabia graþuoþe spindinëiu it saulë veidu, auksaspalviais plaukais ir myli piemenà taip nepasotinamai, kad tas ima nykti, pasidaro paniruàs ir susirùpinæs. Ið paëios gyvatës belaisvis piemuo ið-gauna „skyrybø þolelës“ paslapþt, taëiau bûdinga, kad iðsiskyrimo imasi ne jis pats, bet jo motina. Akivaizdu, kad ðamanas èia renkamas paveldëjimo principu.

Ðamanas tiesiogiai bendrauja su dvasiomis per „pagavà“ ir, kaip paþymima kitose, gyvose ðamanizmo tradicijose, „dvasia globëja tarytum susilieja su ðamanu (ásikùnija tame), arba ðamano siela ágauna dvasios globëjos pavidalà“.⁸ Fol-kloriniuose ðamanizmo ðaltiniuose tai viso pirma smulkùs, vikrûs, brangaus kailio plëðrûnai: voverës, kiaunës, þebenkôty, lapës, údros. Daugelio Europos ir Azijos tautø tradicijose skirtumai tarp ðiø gyvûnø kartais tiesiog sunkiai nustatomi,⁹ jø pavadinimai sukelëiami, pvz., bulg. áÿëëà reiðkia ‘kiaunë’, tuo tarpu rusø áâëëâ – tai ‘voverë’, o éóf à ‘kiaunë’ Giumiurdþi apskr. tarmëje – ‘lapë’. Dainø ir pasakø personaþø vardai, kilë ið ðiø gyvûnø pavadinimø, gali byloti apie tai, kad atitinkami siupetai yra susijæ su mus dominanëia ðamanizmo tema. Vienoje humoristinëje pasakoje (ÁÓI , Nr. 1409), kuri gyvuoja ir kaip anekdotas prie patarlës Áÿëëà ýâðø, Áÿëëà i ãi èø (Ñéââ., 105) „kiaunæ valgai – kiaunæ kvieti“, pasakojama apie bobutës ir dieduko vargus: pavalygt mëgstanti bobutë, diedukui nesant namie, sutado visà parðiukà, o kad nuslëptø savo nusikaltimà, vietoj jo paskerdþia ir paruoðia jødviejø ðunelâ vardu Kiaunë; vienas valgydamas, kadangi bobutë valgyti atsisako, diedukas kartu ðaukia Kiau-

4 pav. Elnio medþioklë. Pliska, tvirtovës siena.

næ kauleliø pagrauþti, ir tada bobutë iðtaria patarlë. Èia parodijuojamas kandidato á ðamanus áðventinimo slëpinys, mat kai kuriose ðamanizmo tradicijose¹⁰ bûsimasis ðamanas paþidalina, suvalgo septynias (ið aðtuoniø) dalis virtos voverës, o po septyniø dienø sugraptà ten pat ir laukia þenklo, nulemsianëjo jo paðaukimà. Keletoje dainø pasirodo nuotaka vardu Údra. Per Tris karalius Dobyrsko k., Razlogo apskr., dainuojama daina, panaði á kalédinæ dainà apie Bajorà Povilà (Dimà): Èäðà-Àèäðà ñòðàðà èì áðèòðà áîëà ñuñ ñääâ ñè áueúáè-ñè ðæâ, i ãóf è-ñí áðë è áððððéè-áúùâðè „Kûðra-Údra, senoþi virðaitienë vedasi su savimi sùnus-balandëlius, marèias-povaites ir dukteris-purpleles“.¹¹ Kitoje epiðkai iðskleistoje dainoje (Ñáí Ó, 46, 7) balta Údra yra Deli Dimitro dukra, ir ðis jà atiduoda á þmonas Serbui, sparnuoto þirgo ir geltonosios vëliavos savininkui. Tëvas, idant apsaugotø dukrà nuo meiluþio Dimo, jaunojo karvedþio, gyvenanþio kaþkokioje „maro girioje“ (-ði èí à áîððà), iðrengia jà nuogai ir apvynioja juodu ðilkui, taëiau vëjas iðvysto baltajà Údrà, ði suðvinta kaip saulë, Dimo jà atpaþasta, nuþudo nar-suolà Serbà ir jà pasigrobia. Dainos variantuose (ÁÍ Í Í , 4, 465) vardas Údra (Ëþá., 39) pakeiðiamas Vida (Ñáí Ó, 53, 901) arba Angelina, o ginëas dël jos gali vykti tarp vyro / meiluþio, patupdyto belangën, ir jo ákalintoþ. Persirengusi vyriðkais drabuþiais, su kailiniaiis ir „kalpoku“ (éâëiðâðë), jau-noji iðlaisvina savo vyrà, jiedu abu joja ant vieno þirgo ir lauko vidury po medþiu susikûræ ugnâ atlieka kaþkokias apei-gas („kapoja“, „karia“). Ðá retai sutinkamà mûsø dainose jo-jimà dviese ant vieno þirgo savo ruoþtu galima „pailiustruo-ti“ sgrafito pieðiniai Preslave ir Pliskejo.¹²

Dar ðternbergas áspëja, jog „ðamano dvasià pagalbininkà reikia skirti nuo tos aukððeiausios dvasios, kuri ðamanà pasirinko ir anà perdatë jo þinion“. Vis dëltø daþnai ðios dvasios ágauna tà patâ pavidalà. Pats Ëukke Oninka savo „dangiðkàja þmonà“ pavadino Niochta (ðerne), o dvasios pagalbininkës irgi yra paukððeiai bei gyvûnai. Ryðkus bul-gariðkojo ðamanizmo pavyzdys yra bûtent kiaunë, kuri vie-nàsyk pasireiðkia kaip dvasia pagalbininkë, kitàsyk kaip „dangiðkoji þmona“. Kunino kaimas prie eþero, apie kurâ

dainuojama daina apie tris mergeles gyvates, pasivertusias auksasparnėmis antelėmis, kaip tik pavadintas pagal ēoir à 'kiaunę' – smulkus, vikrus, brangaus kailio plėðrūnas (ÅÅD, 3, 133). Kalėdinėje dainoje (ÅÍ Ó, 5, 89) turtuolis Povilas (Petras, Jonas) giriiasi carui turas þmonà „sidabrinæ kiaunæ“ arba „auksinæ údrà“,¹³ o dainoje apie Lozoriø ið Kiustendilo apskr.¹⁴ apdainuota nepaprasta Danko medþioklë uosyne: ant aukðeiausio medþio jis randa „keistà þvérá – baltà kiaunæ“, kuri mainais up savo gyvybæ jam paþada þoleliø sveikatai pastiprinti, ginklø sekmei padidinti bei vyriðkos lyties vaiko susilaukti. Sparnuota kiauné („kiauné auksasparnë“) kai kuriuose baladës „Dviejø broliø dalybos“ variantuose gaudo vyresnája brola.¹⁵ Á kiaunæ panaði ir þebenkötis, kuri

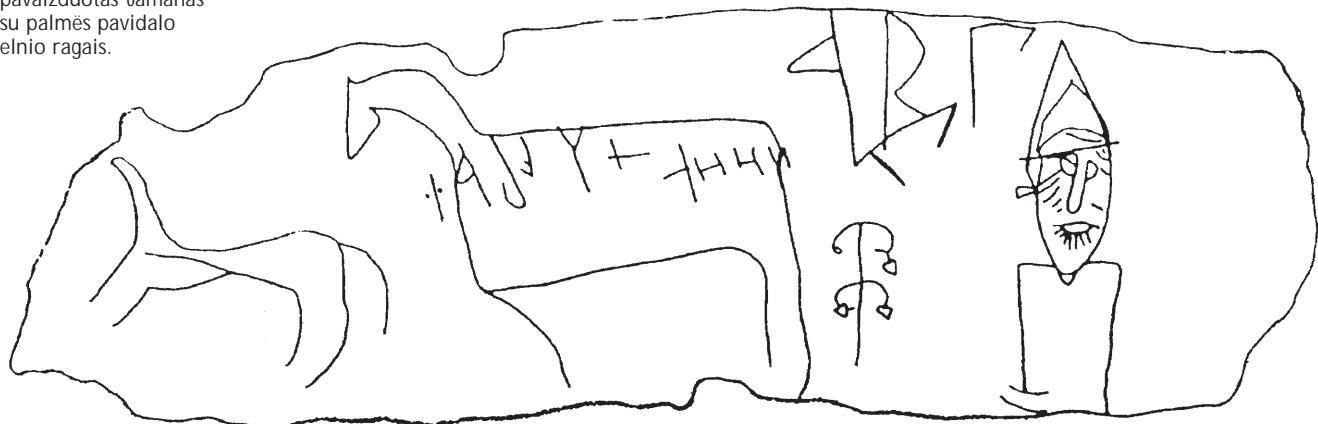

5 pav. Varinis amuletas ið Preslavo, kuriame pavaizduotas ðamanas su palmës pavidalo elnio ragais.

Europoje tam tikru periodu buvo netgi tapusi naminiu gyvunu. Bulgarai þebenkötä vadina iðtisa aibe vardø¹⁶ – ji ir „popienë“, ir Batio, Rado arba Enio „suþadëtinë“ (áðé=ëðà), „jaunoji“ (áðæñëðà), „moðelë“ (éð-éðí èððà), „kumutë“ (éðæì áð í éðà), „caro nuotaka“, taip pat maþne viso sutarimu, bulgarø ðamanø áþediniø – „popo arba kumo nuotaka“.

– pradþioje ir Sibiro ðamanai laikyti psichiniai ligonai. Ryðá su ðamanizmu galiausiai patvirtina ir tai, jog nuo „þalèio meilës“ kenëia bùtent jaunos merginos pereinamuoju laikotarpiu, po Lozoriniø¹⁸ arba su tuo kultiuviø metu, t.y. bùtent to kio amþiaus, kai pasirenkama bùsimoji ðamanë.

Bùdinga ðia prasme yra daina I áðá i á, i ái í, cì áé éþþæ „Mane, mama, þalys myli“ (Ñál Ó, 60, 156), primenant romantickà garsios Lermontovo poemos „Demonas“ nuotakà. Aptiktà dar XIX amþiaus gale, á savo kûrinius já áþynë mûs þymûs poetai, raðytojai, dailininkai. Prieð prisipapindama, jog já myli þalys, mergelë motinai iðverkia savo apmaudà: *Æðí èð i á, i ái í, áðæðø i á, I áðá i á, i ái í, í á iððø, I -ð æðí è ee i è ná eeëe í á... „Atiduodi mane, mama, up vyro iðleidi, / tik manës, mama, neklausi, / ar noriu tekëti...“* Iðsigandusi, jog likimo valanda artëja, mergelë lyg apdujusi papasakoja regëjimà apie vestuvinæ eisenà: þalèiai ant baltø þirgø (ir dargi patys su baltomis barzdomis), o ið paskos – gyvatës su gyvatukais aukso veþimuose. Praþyguoja pro miðkà, ir ðis be vëjo sugula; praþyguoja pro laukà, ðis be ugnies (ar be saulës) sukepa; þengia trobon, ðios keturiuose kampuose suliepsnoja ugnis... Kai kuriuose dainos variantuose susitikimo su þalèiu vieta irgi yra eþeras, prie kurio mergelë pati laisva valia nueina, neþepakæsdama motinos priekaiðtø.

6 pav. Runø uþraðas ir ðamanas ðalia krivulës su varpeliais. IX-X a., Ravnos apylinkës.

Þalys – ðamaniø meiluþis ir vyras

Taigi atmesti dangiðkosios moters meilæ iðrinktajam ðamanui praþütinga. Betgi tas pats laukë ir ðamaniø – dangiðkasis vyras savo norà gyventi santukoje jai pareikðdavo kaip ultimatumà. Bulgarø ðamanizmo tradicijoje vyriðka dvasia globëja iðrinktajai pasirodo þalèio (cì áé) pavidalu. Visuotinai þinomos dainos, padavimai bei sakmës apie þalèio pamiltas mergeles suþadëtines, kurios savo santuokà su neþprastu jaunikiu iðgyvena sunkiai ir slaptoje: jos vysta, vengia þmoniø, nebeina á baþnyèià, nebeðoka ratelio, nebesipina kasø, net nebeaudþia vestuvëms. Kai kuriø tyrinëtojø nuomone, éia kalbama apie psichinius ligonius, kuriø sapnus bei regëjimus tiek jie patys, tiek ir aplinkiniai paaiðkina „þalèio meile“.¹⁷ Taëiau keistas jø elgesys kaip tik yra tikriausias ðamanizmo poþymis

Bet galø gale jaunamartë nepakelia gyvenimo su savo sparnuotu ir ugniniu vyru ir vienasyk nutraukia santuokà „iðsiþkyrimo þolelémis“. Þoleliø paslaptá ji iðgauna ið paties þalèio, o kadangi ðios paslapties atskleidimas yra pats jos santuokos tikslas, tad ði ir nutraukiama. Ilgesnëje dainos versijoje apsirgusi „nuo þalèio meilës“ mergina pagimdo vaikà vyro namuose, oloje kalno virðünëje, arba pereina visokius iðbandymus, o åðventinimo laikui baigiantis, grápta namo, par sineðdama ir savo meiluþi globëja vainikëlio, plunksnos ar puoktës pavidalu (t. y. åiuose atributose nuo ðiol slipy åventintos ðamanës dvasia globëja). Kaip matëme, pavyzdþiui, ðamano Æukkës Oninkos dangiðkoji þmona Niochta tupéjo maþame varpelyje ant jo ritualinës kepurës.

Velykinëse ir Lozoriniø dainose þalys griebia mergelæ ið ratelio ir nusineða já á dangø. Tai tikras dangiðkas jaunikis,

7 pav. Didysis ðamanas.
Tvirtovės siena, Preslavas.

8 pav. Erotnės scenos fragmentas. Tvirtovės siena, Preslavas.

kurio pasiromimas su vėtra, juodais debesimis ir griaustiniu priartina jā prie griausmavaldfio perkūno dievo. Panaðu, kad mūsiðkėje, kaip ir kitose ðamanistinėse tradicijose, dvasia globėja gali būti pati dievybė ir gal net aukðeiausioji dievybė. Þaléio mirtis kai kuriose dainose gali būti susijusi su mitu apie seno griausmavaldfio mirtą, sudeginimą, kad jis uþleistø vietą jaunam. Sukrikðeioninant senus pagoniðkus dievus, jie tapo „nuþeminti“ iki demonø, iki pikto kenkianèio dvasiø, apsaugai nuo kuriø þmonës neðiojosi amuletus su uþkeikimais. Paþymëtina viena „uþkeikiamoji lentelë“ ið Samokovsko, uþraðyta XVIII amþiuje, nukreipta prieð naktinæ vestuvinæ þaléio eisenà: *„ñè áðéáá ðò ñððað ðíðáá, ðò ððri è ðò áéùñéü „tu esi saugas nuo naktinës baimës, nuo griausmo ir þaibo“*.¹⁹

Atgimimo²⁰ metu „grynojo tikëjimo“ saugotojai kovojo su pagonybës liekanomis. Jø kaltinimuose randame ir vienà ádomø praneðimà apie „þaléio meilà“. 1837 m. Raino Popovièius jo paties iðverstos knygos, „Dorybingumas“ áþangoje raðo: „Ið didelës tamsybës ásiveisë þaléio ir sako, kad ðie turá moterø meiluþio, ir daugelis vyrø nedrasta net miegoti po vienu stogu su savo þmonomis, kad jø nenuþudytø Þalys... To-dël þmona tik pasako jam: ‘Ðavakar ateis Þalys’ ir tais þoþpiai suriða jā it jautá ir kaip asilà veda miegoti laukan, o pati sau duodasi su meilupiu...“²¹ Ðtai ir tikra þinia, kad ðamanizmas bulgaruose gyvavo net iki XIX amþiaus pradþios. Racionalistas Raino Popovièius éia áþvelgia apgavystë ir ðarlatanimà, betgi tradicija liudija iðsaugotà tikëjimà ðamanës ir jos dvasios globëjos þaléio pavidalu santuokiniais santykiais.

Áðventinimas á ðamanus

Bûsimasis ðamanas, dangiðkosios þmonos arba dangiðkojo vyro iðrinktasis, dar turéjo bûti áðventintas. Buvo tikið, kad jis, kaip paprastas mirtingasis, mirðta ir atgimsta jau kaip ðamanas – tarpininkas tarp þmoniø ir dievø (dvasiø), o kartu ir dainius. Gyvai paliudytose tradicijose ðamanai kuriam laikui suserga, pasitraukia ið pasaulio, netenka sveikos nuovokos, o paskui pasakoja buvæ aname pasaulyje, kur juos draskë á gabalus, virë katiluose ir kalé kalvëse. Áðventinamojo giminei ir gyvenvietei ðamano pareigø perëmimas

bûdavo didelë áventë, prieð kurià paprastai organizuodavo elniø medþioklæ.

Bulgarø ðamanø áðventinimas paliko akivaizdþius pëdsakus tautosakoje. Viena pasaka ið Laëoglu ir Astardþijevò rinkinio, iðleisto 1870 m., yra itin keista turinio.²² Vienas popas, apgautas savo þmonos, patà áventajá Nikolà neteisingai apkaltino pieno vogimu, pabègo ið namø ir ið baþnyèios, o keliaudamas susibièiuliavo su seneliu, mokëjusiu gydyti jau nuolius juos supjaustydamas á gabalus ir paskui prikeldamas gyvus ir sveikus. Popas pamëgino já pamëgdþioti, taëiau jam nieko neiðeo, tad turéjo ásikiðti tas pats visagalvis senelis, ko gero, patsai Dievas, daugelio liaudies padavimø neatpaþintas herojø bièiulis. Panaðiai kaip ir kai kurios kitos, ði pasaika primena parodijà, kuria jau tik neigama tai, kas tolimoje praeityje visiems buvo gerai þinoma.

Iðrinktojo á ðamanus virimas katile parodijuojamas viename pasakos „Senelis Trakas ir Þalys“ episode. Panaðioms apeigoms tikriausiai buvo skirtas Rachmanlijø kaime (abar Rozovecas), Plovdivo apskr., broliø ðkorpilø apraðytas „aukuro akmuo, pavadintas éððáéá“.²³ Prie ðio akmeninio „katilo“ esama senos áventyklos þymiø, netoliese – kalva pagoniðku pavadinimu *Ðóñàððàðî* ir viduramþio ávento Nikolos vienuolyno liekanos.

Akivaizdþiai ðamanizmo idëjø nuspalvinta yra stebuklin-goi medþioklæ, apdainuota kalédinëje dainoje (AÍ Ó 5, 250–255) – medþiotojas, raitas, apsiginklavës auksiniu vëzdu arba lanku, persekioja pilkàjá elnià. Laþybos tarp persekijo-tojo ir persekijojamoho rodo medþioklæ esant varþybomis, þaidimu, o uþuominia apie „dundëjimà“ kai kuriuose variantuose mena ðamaniðkàjá þirgà–bûgnà. Vaizdinys aptinkamas tiek cerkvës liekanø reljefuose su trakø „dievo raitelio“ atvaiz-

dais, tiek viduramžio sgrafito pieðiniuose, kuriuos galutinai paaiðkina bûtent ði kalėdinę daina (4 pav.). Trys medžioklës pabaigos variantai kaip tik iðsluoksniuoja vaizdinio daugia-reikðiomukumà. Vienu atveju medžiotojas sukapoja elnià, norëdamas pavaiðinti kalédotojus, kitu atveju elnias ákalbina persekiotojá paliki já gyvà paëioms Kalédoms, o treèiuoju pats medžioklës objektas yra auksiniai elnio ragai, kuriems ypatingà reikðomà teikia ir Viduramžio sgrafito pieðiniø autorai, vaizduodami juos net atskirai. Kaip tik su palmës ðakø pavidalo stilizuotais elnio ragais ant amuleto ið Preslavo pavaizduotas ðamanas, kas patvirtina, jog mûsø ðamanai, kaip ir sibirieëiai, jais puoð savo karûnas (5 pav.).

Áðventinamoji ðamanø medžioklë padeda suprasti ir baladæ „Dviejø broliø dalybos”. Michailas Arnaudovas paskyré jai atskirà monografijà, pasak jo, baladæ bulgarai sukûræ vi-duramžiais.²⁴ Dramatiðkom siuþetu uþsimegztí padeda dviejø broliø, nesugebanèiø pasidalinti dviejø þirgø ir dviejø sakalø (arba „ðeðiasparnio þirgo”), „naktinë girtuoklystë”; laikina jaunesniojo brolio mirtis bei erelio medžioklë su sakalaïs ne-abejotinai yra ðamanizmo palikimas, kuris véliau buvo perdirbtas á buitiná ávyká. Ankstesnis jo pagrindas – ekstazës bû-sena, áðventinant su „birgu-sakalu” (todél jie ir yra neatskríiami), ir medžioklë, skirta dvasiai padéjéjai erelio pavidalu pagauti. Daugelyje ðamanistiniø tradicijø (l 1 l , 2, 258) erelis yra ne tik padéjéjas, bet ir pats áasmenintas ðamanas – „pirmas dangiðkasis ðamanas”. Bulgarø tradicijoje erelis irgi pirmauja tarp sparnuoðiø. Daþnai aptinkami jo atvaizdai ið vi-duramžio: centrinéje scenoje ant Skrynios ið Teraëinos jis yra su karûna ir nugali angá; ásotyje Nr.2 ið Nagi Sent Mikloðo lobio jis neða moterà su ðakele rankoje; erelis ir angis kartu su kryþumi iðbraiþyti ant indo ið X a., rasto archeologiniø kasi-

néjimø metu. Dainose erelis vedà kruðos debesis, padeda ser-ganèiam didvyriui, atneðdamas vaistaþoliø ið ano pasaúlio, o du erelai a þydrà padangæ kelia mergelæ ið ratelio (bûdingas gyvatës pavidalo dvasios globëjos pakeitimas ereliu). Vienoje trumpoje Velykø arba vestuvio ratelio dainoje (Eë, 288; ÖA, Nr. 781 ir 3710) Jana turi erelá ábrolá ir þaltà mylimajá (arba gyvatæ seselæ), kurie jai padeda sëti bazilikà – erelis atveda debesá (arba miglæ), o þaltys laisto. Vis dëltø sprengiant ið kai kuriø vakariniø kraðtø baladës „Dviejø broliø dalybos” variantø, kur vietoj erelio vyresnysis brolis gaudo kaþkokuìs „auksasparnius ðaðòe” arba „auksasparnæ kiaunæ”, reikëtø manyti, jog ðiuo atveju jis pats yra dvasia globëja, per áðventinið pagauta laikinai mirusiam jaunëliu.

Viena ið áðventinimo á ðamanus formø yra „pasikorimas”, þinoma ir pagal pavyzdá su Odinu ið skandinavø mitologijos (l 1 l , 2, 242). Dainoje ið broliø Miladinovø rinkinio, kuriøs variantai véliau buvo uþraðyti ðiaurës vakarø kraðtuose, Bogdano sesuo sukirðina þemæ ir miestus nuo jûros iki Du-nojaus, tuomet ápykæs brolis jai siûlo nusipirkti ðilko virvæ ir ant jos pasikarti. Vietoj to Angelina (Bojana) nusiperka sau meilupá – „viénà jaunuolá”. Jis yra toks padorus, tarsi në gyvas nebûtø, be to, negeria vyno nei rakijos, laikosi kaþkokiø ypatingø draudimø – neðaudo ðeðtadiená, neiðsiima kardo sek-madiená, bet turi úðrà ant keliø ir lakðtingalà uþanty (l eë., 341). Visiðkai akivaizdu, kad po áðventinimo ðamané susidéjo su „dangiðkuoju vyru”, kurio valðþioje – ir apatinio (údra), ir virðutinio (lakðtingala) pasaúlio dvasios pagalbininkës.

Áðventinimo metu búsimasis ðamanas gaudavo ir svarbiausiø áventø apeigø atributus: kailinius, karûnà su elnio ragais, bûgnà ir „medelá” (lazdà, krivûlæ). Apie kai kuriuos ið jø jau kalbøjome. Ið dangiðkosios savo þmonos Stojanas ga-vo kailinius ir þiedà arba povo plunksnà ir brangakmená. Tau-tosakos pavyzdþiø yra tiek daug, jog esame priversti pamî-neti tik kai kuriuos. Kalédinëse dainose Sofijos apskr. (Náí Ó, 5, 9) Brankovica prie ðulinio uþklumpa du jaunuolius, kuriuos apgvyste, esà jos vyras Branko apdovanosiàs juos gerais þirgais, þaliais kailiniiais ir aðtriai kardais, parsivilioja namo, taëiau Branko juos sukopoja. Ðiuo atveju áðventinimas perprastas kaip buitinis atsitikimas, ir „sukapojimas”, ávyk-domas prieð apdovanojant ðamaniðkais atributais, éia virto bausme uþ pléðikavimà. Apdovanimo kailiniais tema dar pasigirsta trumpoje dainoje, uþraðytoje Ëiprovcuose (Náí Ó, 16–17, 135) ir Veliko Tyrnovo apskr. (NNA, Nr. 1966–1970) – mergelei Bojanai, ar Borianai, meistras sukopo ir pasiuvo aukso kailinius, „ilgus sulig juoda þeme”. Matmenis kailiniams meistras nustatë iðmatavæs mergelës ðeðelá, kai ði éjo a pirtá, apsupta povø ir dylikos vergiø. Palyda primena dangiðkosios þmonos pasiromymà Stojanui prie ðulinio, o ejimà a pirtá galbùt reikia suprasti kaip maudymàsi katile áðventinimo á iðrintkàsias metu. Archajiðkà siuþeto pagrindà atskleidþia ðe-ðelio iðmatavimas – tai mirties þenklas, ðiuo atveju laikinos mirties, kad kandidatas atgimtø naujai, ðamano, bûèiai.

Bûgno motyvas paliko pëdsakus tik vienoje humoristi-néje pasakoje,²⁵ turinèijoje ir parodijos bruopþø. Éia pirmuoju asmeniu pasakojama apie bernelio béglio (áðventinamojo

9 pav. „Jojanti galva”.
Amuletas.

atsiskyrimas) tykanèius pavojus, jis „muða bûgnà” ir vidur-naktà atsiduria medyje virð pléðikø gaujos, upðaromas stati-neje ir iðgelbstimas nuo vilko.

Tarp atributø, bûdingø ir bulgarø ðamanams, yra ðamano „medelis” – krivùlë. Kasinèjant senus bulgarø nekropolius rasti þiedai, kuriuose schematiðkai pavaizduotos þmonio figûros, deðinèje rankoje laikanèios „medelá”, o sgrafito pieðinyje ið ankstyvøjo vidurampiø vienuolyno prie Ravnos ðalia ðamano figûros pavaizduota krivùlø su varpeliais (6 pav.). Miesto Ru-se apskrityje kalédotojø paproèiuose tebéra iðlikusi ir „caro strélë”, ir „kumo eglë”. Tetove, Razgrado apskr., upräðytoje kalédinéje dainoje (ÑEÁ, 1, 169) minima balta kartis prie Dunojaus, ant kurios virðünës, kaip ir ant klasikinës ðamano krivùlës, tupi laköttingala (arba sakalas). Upfiksuta ir jo pa-skirtis: baltoji kartis iðleidþia lapus, kurie pasirodo besà aðeñððe aðæð, aðeñððe aðði è çà iðði eððe èñðði eððe „skaid-rûs vandenys, ilgi keliai keliautojams kalédotojams”, t. y. tas pat, kà turi ir ðamano „medelis”. Kitose kalédinëse dainose, daugiausia ið vakariniø srièiø, tai – lazdyno lazdellë, kurià du balandþiai nuneða auksakaliui, kad tas ið jos padarytø raktà, kuriuo jie atrakintø þemæ ir dangø (ÑáÍ Ó, 2, 1), arba tai septyniø kamienø medis, kuriuo kopia ðventas Ilijà (ÑáÍ Ó, 3, 7). Paskutinis pavyzdys primena septyniø pakopø ðamanø me-dþius, prilygstanèius septyniems dangums kai kuriose ðama-niðkose tradicijose (I Í Í , 1, 404).

Dainos ir pasakos, kurias pasitelkiame bulgariðkajam ða-manizmu rekonstruoti, taip pat yra meno kûriniai. Galbùt aptarti ávaizdþiai bei siuþetai tèra kûréjø vaizduotës vaisius, o ne jø paþinota tikrovë?.. Atsisakius Atgimimo laikø Rakovskio mitologizmo, specialistai daþnuliai juose tematë keistokà poezijà. Taip, tai ið tikrøjø poezija, bet jos iðtakos slypi vaizdingoje bulgarø ðamanø kalboje, kurioje susiliejo ávairiø tikéjimø, apeigø bei folkloriniai elementai. Baigiantis vidurampiams, bulgarø ðamanizmas galutinai prarado savo pozicijas, taèiau paliko „sustingusio” ávaizdþio bei kliðiø, kuriuos, jau nebegyvus, vis dëltø gali atgaivinti tyrinétojai. Ðtai vienas pavyzdys. Sgrafito pieðinyje ið Preslavo pavaizduotas „didis ðamanas” su dideliais ragais, apsiastu ir su lazda de-ðinèje rankoje, kuri baigiasi rutuliu²⁶ (7 pav.). Po tûkstanèio metø taip pat atrodo „senelis” – kalédotojø bûrio vedlys Cerovo kaime, Sofijos apskr.²⁷ Ant galvos jis uþsidëjës juodà medinæ kaukæ su jauèio ragais, prie kurios pritvirtinta opio oda su kiaulës uodega, o rankose laiko medinà vëzða ir gal-vijø kerðþiaus lazdà. Prie „senelio” prisijungia „jaunoji” ir, skambant dûdmaiðiui ir bûgnui, abu ðoka uþkeikimo ðokis, kurio metu tasai mosuoja vëzdu bei lazda taip, tarsi norëtø kà nuginti ðalin...

Dar labiau stebinantis savo ryðkiai ðamanistiniai bru-þais yra ðokéjo vaizdinus humoristinèje dainoje „Damianas ðoká veda”, upräðytoje Graove (ÑáÍ Ó, 49, 487) – apautas naginëmis, margomis juostuotomis kojinëmis, apsisiautës op-kos kailio burka, su pirustija²⁸ ant lokienos kepurës. Spalvin-gas, su mitinio gyvûno pagalbininko bruþais, ðis apeiginis kostiumas nëra nei kukeriðkas, nei survakiðkas,²⁹ tuo tarpu pirustija (trikojë) ant galvos – tai subuitintas bei sukarikatû-

rintas geleþinis triragës karûnos variantas. Damianas kaime yra ðokiø vedlys ir taip ðoka (nâððà è âuððè ðàðâððà „veja ir suka ðoka”), kad jo naganës nuskrenda á dangø, o kojos ási-rausia á þemæ, be to, jis ðvilpia, ir „balsas jo dausose girdis”. Ëia parodomas ekstatiðkas, ne-normalus ðokis – vidury kai-mo, tarp Dangaus ir Þemës (pats dainujantis suðunka: I ððâ, áððæ i ã, çâi üî „Ei, laikyk mane, þeme!”). Gali bûti, jog daina „Damianas ðoká veda” vaizduoja kaþkà panaðaus, kaip Senelio ið Cerovo ðokis, ir taip atskleidþia ankstesnà jo pavidalà, nors greièiausiai ji tiesiog mena ekstatiðkà ðamaniðkà ðoká. Sprendþiant pagal vardà, Damiano patronai yra ðventieji vargetos Kozma ir Damianas, ðvenèiami atitinkamai lie-pos pirmajà ir lapkrièio pirmajà (atsiþvelgdami á tolimesnà dëstymà þaþymësime, jog pirmasis yra susijës ir su ðventojo tévo Ivano Rilskio palaikø gràþinimu, o antrasis patenka á virðutinæ Sietyno þvaigþdyno padëtâ). Tai, kad ðie ðventieji bu-vo þiniuoniø globëjai, juos paëius paprastø krikðëioniø akyse darë pagonimis, tad galima manyti, jog pasirinkusi vardà Da-mianas folklorinë tradicija taip þaþymëjo pagoniðkà ðokio es-mæ. Rusø dvasinëse eilëse apie ðventà Georgijø pasirodo pa-goniø caras vardu ðàððè ðà ðà ðà. Anot S. Averince-vo, uþ jo slypi imperatorius Diokletianas, minimas ðio ðven-tojo gyvenimo apraþyme (I Í Í , 1, 275).

Ðamano „kelionës” á dangø ir þoþeminá pasaulá

Skirtumas tarp ðamano ir kitø pagoniø tikéjimo þyniø yra tas, kad ðamanistinèje kosmologijoje visata yra suvokiamas vertikalai. Pasak Mircea’s Eliade’s, ðamanizmo technikà daugiausia sudaro perëjimai ið vienos kosminës srities á kità – ið Þemës á Dangø arba ið Þemës á Pragarà.³⁰ Visatos tvar-ka yra þapini visiems, o paslaptis, kaip áveikti skirtinges lyg-menis ir ið þmoniø pasaulio patekti á dvasiø bei dievø pasau-lá, priklauso tik ðamanui. Savo kelionæ á Dangø ir Poþemá jis atlieka kosmine aðimi, jungianèia trijø lygmenø centrus, kurià þymi milþiniðkas medis, ðventas kalnas, ritualinis stulpas (arba kopëeios). [...]

Tai, kad pagrindinæ vietà vidurampiø bulgarø kosmogo-nijoje uþimanti visatos tvarka yra vertikali, parodo daugybë dainø apie kosminio masto medþius, virðunes árëmusius dan-gun, ðakomis apklojusius visà þemæ ir suleidusius ðaknis júron. Ðie trys lygmenys (Dangus, Þemë ir Jûra, arba Poþemis) lemia ir daþnai sutinkamas tridales folkloriniø teksto kompozicijas, ir pagrindiniø herojø susitrejiniimà bei triskart pakartojamus jø veiksmus. Kai kuriais atvejais vietoj Pasau-lio medþio pasirodo jo pakaitalai: ðventas Kalnas ir Pasaulio upë, kuriø konkretizuoti pavadinimai ðventa giria ir Bal-tasis Dunojus liudija ir jø vietà bulgarø kultûroje, ir etnines þemes esant ásisavintas pagal mitologinà modelâ.

Kiekvienas bûstas (jurta, ðëtra, namas), kur ðamanas at-lieka apeigas, virsta visatos modeliu, centrinis stulpas arba dûmø anga (kaminas) – pasaulio aðimi, o ðiaurës ir pietø kryptys atstoja virðø ir apaëià. Taip „tampa ámanoma” per-þengti ribà ir patekti Dangun.

Priklausomai nuo apeiginio veiksmo tikslø, ðamanas leidþiasi kelionën arba á apatiná pasaulá, arba á virðutiná ir daro tai tik ið anksto surinkæs tam reikalingus rykus bei dvasias pagalbininkes. Mûsø ðamanø rykai (medelis, plunksna, kailiniai, bûgnas) ir dvasios pagalbininkës (erelio, þirgo, antelës, údros, þuvies pavidalu) rodo, jog ðamanai „keliaudavo“ á abu pasaulius. Pavyzdþio ið tautosakos apstu, taëiau ne viisos dainos ir pasakos, vaizdujanèios nusileidimà á Pojémá ir uþkopimá á Dangø, taigi apsilankymà anapus, rojuje bei pragare, sietinos vien tik su ðamanizmu.

Sibiro ir Vidurio Azijos ðamanas savo seanso metu keiliavo dviem bûdais – arba dainuodamas bei ðokdamas lipo medeliu ar virve jurtos virðutinës angos link, imitavo jojimà (arba lytiná aktà), arba prarasdavo sâmonë ir uþmigdavo (tuomet jo siela atskirkavusi ir nuskrisdavusi á anapusinius pasaulius). Panaðiø ðamaniðkø vaizdiniø liekanomis paaïdkinami mûsø tikëjimai apie þmogø-þaltá, po papastimis turintá sparnelius.³¹ Audros metu jis pasitraukia nuo þmoniø, atsigula ir uþmiega, o jo siela tuomet iðskrenda á debesis kautis su slibiniais (ðæðeðða)³², kurie grasinga pridaryti þalos. Tuo paëiu tikëjimu remiasi ir kalëdinës dainos apie ðventà Nikolà (NÈA, 2, 258), uþmigusá prie stalo kitø ðventøjø draugëje, kuriuos á Jaunojo Dievo (I ëäà Árâð)³³ krikðtnas pakvietë Dievo Motina. Viskas áyksta akimirksniu: ðventasis staiga uþmiega, paleidþia ið rankø puodelá, bet ðtai vél já pagauна, nes buvo „atsijungæs“ tik tam, kad pagelbëtø patekusiems á bëda jûroje. Abu pavyzdþiai rodo, jog kelionës kitoje tikrovëje tikslas yra kova su dvasiomis kenkëjomis bei sielø gelbëjimas. Apibendrinant galima tarti, jog ðamanas keliauia „ten“, kur reikia uþtikrinti sëkmæ, prie kurios savo ruoþtu prisideda apeigos, atliekamos tam tikromis dienomis, ypaë naujø kalendoriniø metø pradþioje, kuri laikoma savotiðka „spraga“ uþdaruose laiko cikluose.

Ta pati sëkmingos pradþios idëja grindþia vestuviø dainà (OÂ, Nr. 765), dainuotà „ið ryto, geriant gerajà rakijà“ (po pirmojo jaunavedþio lytinio suartejimo): *Ëæðið ðá i è óç ððaið áçó ðæðà, / í à áðaðá á i ðíðacé iððaið ñáñ, / í à ðíðacéðá ñæðeðá á i ðíðaðey, / í à i ðíðaðey i ðí ñé è áðað eðey, / i ðæðap ñá ñúñ çéðoðið yáuðeþ, / ðæðap áþ ñúñ áðaðeðið i ðæðeðið ðá* “Elnelis man prie stalo kruta, / jam ant galvos ragai perjuosti, / ant ragø – ðilko patalëlis, / ant patalëlio – bernelis ir mergelë / þaidþia su aukso obuolëliu, / pjauna já rumuniðku peileliu”. Buityje nesuderinamø realijø paveikslas dar akivaizdesná daro jø panaðumà su erotine scena sgraffityje ið Preslavo, kur Dimitras Ovèarovas áþvelgia ðamano ir jo dvasios globëjos (ajami) lytiná sueitá (8 pav.).³⁴ Lytinio aktø imitavimas apeigø metu uþtikrinàs ðamano „kelionæ“ vertikale, o ið tikrøjø tai téra eilinis pirmojo akto su dvasia globëja pakartojimas, kurio metu jam andai dovanotas ðamano paðaukimas (tam, kad bûtø paðventinta vedybinë jaunavedþio sueitis, tradicija pritaiko tå paëia kliðæ ir paprastiems ðamnistø bendruomenës nariams, ne-paðauktiesiems).

Dainoje bei sgraffityje pavaizduotos scenos prasmæ padeda suprasti itin reikðminga elnio figûra (pastebëta, kad mûsø dainø þodþiuose éðeðið ðá ir ðæðiðyra iðlikæs sen. slavø ðæðið èè ‘elnelis’³⁵). Astronominëse Eurazijos tradicijose, åskaitant ir

mûsiðkæ, kur, kaip matëme, neretai sukeiðiami smulkiø plëðrûnø vardai bei poþymiai, elnio pavidalu pristatomos tiek ðiaurinë þvaigþdë su Grþulo Ratais, tiek Slietynas,³⁶ o bendras abiejø þvaigþdynø pavadinimas *Çéàðáð / Ñòðæðð* (bulgarø) ir *Ñòðæðð* (rusø), paþodþiu ‘ðimtaðakis’, susieja lytinio akto scenà su Pasaulio medþiu kaip su Gyvybës medþiu. Erdvës ir laiko centras sakralizuojamas taip, kad Pasaulio medis visuomet pristatomas „kaip gyvybës ðaltinis ir likimø vieðpats“.³⁷ Elnio ant stalo ryðys su Pasaulio medþiu ryðkëja ir ið vieno ðios dainos varianto (Vasilas Stoinas abu variantus apjungia pavadinimu „Perpjautas aukso obuolys“), turinèo ðtai tokia pradþia: *Ëçððæñéðið áúðaið aðññéðið, / i ðññið aðñ eðññéð aðððiðið, / ðúðið aðñ áða áðaðeð ðæðà, / áuððæðið áða áðað eððið é yáuðeðe...* “Uþaugo medis aukðtai, / iðleido lapus plaðiai, / praþydo du balti þiedai, / uþmezgë du aukso obuolius...” Tai rodo, kad elnias ir obuolys yra tik du konkretùs apèiuopiami vienos bendros idëjos – kelionës pasaulio aðimi á virðø, pas „dangaus gyventojus“, ir sëkmës uþtikrinimo – ákûnijimai. Ðis aplinkinis kelias savo strateginiams tikslams pasiekti ðamaniðkø pasauléjautoje atitinkamos átampos (adekvaëios paties ðamano átampai apeigø metu) reikalauja ir skaitant reliktinius tekstus: kiekvienà menkiausì ðamano atributikos detaða, kiekvienà smulkiø gývûnà, galintá laipioti vertikalai, galima suprasti kaip ávaizdá, kuris atspindi pagrindiniø gyvenimo ir mirties, þmogaus ir visatos prieðprieðø perþengimà. Jeigu jau elnias néra tik elnias, o lytinis aktas néra tik lytinis aktas (bet ðamano keliavimo á savo tikslus priemonës), tai su tokiu vaizdingos ðamanzmo kalbos apibendrinimu, kilusiui analizuojant vienà kuklià vestuvinæ dainà, uþraðytà 1926 m., ir vienà „nepadoro“ pieðinà ið IX-X a., tenka sutikti.

Plaëiausiai apraðomas mûsø ðamanø keliavimo Dangun „prisiminimas“ aptinkamas pasakoje apie melagiø varþybas tarp baltapükio (ëüññá)³⁸ malûnininiko ir gudragalvio berniuko.³⁹ A pasakos kompozicijà ápinta dar melø pasaka apie tai, kaip berniukas arba jo tévas (arba abu, kas galbüt yra pirmenis pavidalas) pasiekti dangø. Tokia kelionë ámanoma tik vertikalai sutvarkytoje visatoje. Ið bitës arba gaidþio þaizdos ið-auga didþiulis lazdynas, ant jo atsiranda didelis laukas, kuris suariamas ir apsëjamas javais. Javai pjaunami padedant vilkui, ðernui arba lapei, o ðiaudai sukraunami á aukðtâ sulig dangum kûgá. Keleivis uþlipa ant to kûgio, prakerta dangø kirviu arba pramuða galva, patenka á virðutiná pasaulá ir patomo, kad Vieðpats drauge su dievaiðiai srebia mutiná, rûgusá pienà arba laiþo medø. Tarp atëjusiojo ir dangaus gyventojø uþsimezga kontaktas, jie netgi pasidalina su juo savo valgiu, kas galbüt ir yra tikrasis kelionës tikslas – „uþkâsti“ dievø maisto, kad þemëje lydëtø sëkmë. Dievas su dievaiðiai pataria jam, kaip sugrapti Þemën, kadangi tuo metu kûgis jau nuimtas arba nuvirtaës (arba medis jau nukirstas). Ði smulkmena pasufleroja, jog prasidëjo pereinamasis laikotarpis, ir visatos tvarka griûva. Kad þmogus galëtø nusileisti atgal á þemæ, pats Vieðpats nukerpa jo kasà, arba jis pats peða plaukus ið savo barzdos, suriða juos ir jais nusileidþia (kai kuriuo se variantuose keleivis „apdairiai“ turi ásidëjës virvæ). Vidury kelio þmogus uþsikuria ugná, virvë sudega, ir jeigu keleivis yra tévas, jis trenkiasi á akmená ir subyra á kaulukus, kurie,

užuot buvę palaidoti, atiduodami ereliams. Jeigu keleivis yra berniukas, jis ligi galvos susmenga į liūnā arba ligi juosmens žemėn, tada nuelina kaplio, kad pats save atkastø, taigi tuo pat metu gali būti ir „ėia”, ir „ten”. Kai kuriuose variantuose jā iðtraukia vėl ąsikiðas gyvūnas pagalbininkas (lapė, ūdo, ðernas). Gudragalvio berniuko pasakojimo gale paprastai dar atsiranda „laiðkas”, savotiðkas melo meistro paþymėjimas.

Gudragalvis berniukas stengiasi ąrodyti, kad ðā menà paveldėjo ið savo tēvo, kuris jojo ant þvirblio, perneðusio juodu per jūrā, arba ant gaidþio-þirgo, su kuriuo jis „juda” po þemæ ir po dangø. O viename variante ið Sofijos apskr. jojamasis gyvūnas – gana keista kumelë, kuri yra ăāèr ăār eèñā ē ăār ē iðéñāeñā iððiññā, ăāèr ý ăār, ăār ēíá ý iðái ăððað, ăāèr ý ăðða, iðá ăððeëë, ða ða iðð, eðða, ða ða ñððay „vienu dienà lapë, kità dienà su puse – anèiakoję, vienas jà veda, du remia, vienas jà stumia, o ji tik þvengia ir neina, kasa, o ji nesikelia”. Tai, kad kumelë nejuda, raitelio tarnai ir paèios kumelës poþymmai (vienu dienà su balta þyme ant kaktos, kità – ant kojø) sufleruoja jà esant apeigine baidykla, simbolizuojanèia metus su gerom ir blogom die-nom. Beje, ðamanizmo vaizdijimas anaipolt nereikalauja ẽia ieðkoti bùtent kumelës – jà gali atstoti ir ðamano lazda, ąsivaizduojama uþ jojamajá gyvulá, o lazda savo ruoþtu – kalendorinë rentlazdë, pagaliukas su árantémis.

Þioje melo pasakoje lipimas dangun apsako ðamano apsilankymà virðutiniame pasaulyje, turintà tikrø atitikmenø iðtirtose gyvose ðamanistinëse tradicijose. Manoma, jog ðamanui iðkiðus galvà pro jurtos dûmø angà, jis patenka į virðutinà pa-saulá. O prie ðios angos jis apeigø metu, kai visa jurta tampa visatos modeliu, lipa savo ðamaniðku medeliu arba virve.⁴⁰

Anga jurtos stogo vidury, pro kurià iðlenda ðamanas, at-tinka ðamanistø tikëjimo angà danguje ties ðiaurine þvaigþde, į kurià atsiremia „pasaulio ăðis”. Balkanuose tikima, jog tam tikrà metø dienà, paprastai per Kalédas arba Apreiðki-mo ăventæ, dangus akimirkai prasiveria, ir tuomet, jeigu kas nors, tai pastebëjës, sugalvoja norà, tai tas noras tuëtuojau iðsipildo. Panaðu, jog ẽia turime atgarsá kitados vykusiø ðamano „kelioniø” į dangø, kuriø tikslas – uþtikrinti sëkmæ ir turtus. Kaip ir viename anekdote (ÁI 1 1, 6, 446), kuriame nepasiruoðas tokiai misijai veikëjas nubaudþiamas: ăventà akimirkà galvà pro langà iðkiðas þmogus vietoj krinos (toks grûðø matas) auksinø papraðo ăððeñā ăðða, t. y. „krinos didumo galvos”, ir nebegali jos átraukti atgal, taigi galva tam-pa atskirta nuo kûno. Gudragalvio berniuko pasektos melo pasakos herojaus galva irgi gali atskirti nuo kûno, ja jis pramuða dangø arba angà uþpledëjusime ðulinyje.

Atskirta nuo kûno ăððeñā ăðða atispindzi ir vieno pa-slappingo vidurampio amuleto pieðinyje – ant þirgo joja vyro galva, dël savo smailos barzdos priskiriama ðamanui (9 pav.). Dauguma ðio amuleto egzemplioriø rasti toje paëijoje teritorijoje, kur buvo uþraðyti pilniausi pasakos apie melo varþybas tarp „baltapúkio malùnininko” ir gudragalvio berniuko variantai. Amuleto pieðinys, regis, kaip tik ir fiksuoja mirks-ná, kai pasaulio aðimi keliaujantis ðamanas iðkiða galvà pro angà ties ðiaurine þvaigþde, o jo þirgas – tai Maþieji grþulo ratai.⁴¹ Stepiø tautos, itin garbinanèios þirgus, tiki, kad ðiau-

rinë þvaigþdë yra aplink jà judanèio þvaigþdyno-þirgo stulpas su pasaitais.⁴² Tie patys ávaizdþiai pagimdë ir mûsø Lotoriniø dainà (Ñáf Ó, 2, 21), kurioje ðlovinamas bernelis ant juodo þirgo, pririðto prie aukso stulpelio vario kluonely (vario kluonas – tai Dangus, aukso stulpas – Ðiaurinë þvaigþdë, o þirgas vélgi – Maþieji Grþulo ratai).

Jurtà pakeitus trobai, kosminës aðies funkcijas perëmë kaminas. Toks pakeitimas ávyko ir bulgarø tradicijoje, juo galima paaïðkinti, kodèl kai kur, pavyzdþiui, Triavnoje, per Kalédas buvo atliekamos kamojo valymo apeigos, o dainose undinë pati, pasirodþius ăventam Jonui, iðlekia kaip tik pro kaminà. Herojiniami epe Relio Ðeðiasparnis po Velykø pro kaminà ið belangës iðneða ðeðis didvyrius, kuriuos ten buvo uþdariusi „merga Arvatë“ (Âðâðâðêà ăððâðéèà) (arba gegutë pro kaminà iðtraukia belaisvius siulu). Ðamaniðka paties Relio Ðeðiasparnio ávaizdþio kilmë neabejotina – dainos byloja, kad jà atsivedusi (iðauginus) erelë.

Ðamaniðko kelio kaip dûmø tilto tarp Þemës ir Dangaus⁴³ samprata aiðkiausiai iðliko „Liaudiðkame Ivano Rilskio gyvenimo apraðyme“. ăventasis tēvas atsisako pats susitiki su apsilankiusi pas jà caru Petru, taèiau duoda jam savo buvimo þenklà – „dûmø stulpà iki dangaus“.

Bulgarø ðamanø leidimasis į pragarà mûsø tautosakoje pa-liko maþiau patikimø pëdsakø. Kalédinëje dainoje ið Sofijos apskr. (Ñáf Ó, 44, 842) raitelis, vykstas į „Apatinæ þemæ“, apsiauëia savo þirgà dylyka gûniø ir pats ăsisupa į purpurinius kailinius, „ilgus sulig juoda þeme“. Ir  uo atveju dylyka gûniø, atitinkanèiø dylyka metø mënesiø, mena þirgà-laikà bei ðamano lazda, kuri kartu yra rentlazdë – kalendorius.

Þirgas lieka herojaus atributu netgi tada, kai jis leidþiasi į Apatinæ þemæ „baltu Dunojumi“, atstojanèiu ðamanø Pasaulio upæ. Kalédinëje dainoje ið Sviðtovo apskr. (ÑÑÁ, Nr. 31) Ăððeñā-Ăðð su savo eikliuoju þirgu drumsèia baltà Dunojø – taip jis þemyn keliaivo norëdamas apeiti mirusiojø  alies valdovo dvarà. Tos paèios dainos variante ið Sofijos apskr. (Ñáf Ó, 44, 162) Ăðð ā-Ăðð ā leidþiasi baltu Dunojum pa-ausuotu laivu su trim veþejais, o variante ið Rusës apskr. (ÑÈÁ, 1, 169) herojus Ăðð pasirodo kartu su Ăðð  oðà, pa-bodþiui ‘Auðrinë’, lydimas berneliø ir mergeliø palydos. Aki-vaizdu, kad atlikdamas  oventinimo apeigas, jis veda jø sie-las į mirusiojø pasaulá.  irgo pakeitimà laivu tekstuose le-mia ðamanistinis vaizdijimas. Kaip jau minëjome, apeigø metu ðamano bûgnas virsta tai sparnuotu þirgu, tai valtimi.

Nusileidimas į Apatinæ þemæ, kaip kad tautosakoje vadina-mas pragaras, yra susijës su ðamano – mirusiojø sielø vedlio vaidmeniu (laikinai mirusiais laikomi ir vaikinai bei mer-ginos  oventinimo apeigø metu). Tas pats Apatinës þemës kaip mirusiojø buveinës vaizdinys iðlieka ir tuomet, kai ji, pilna besigananèiø bandø, pavadinama tiesiog Aviø lauku. Tai gerai þinomas senasis subuitintas indoeuropieèiø mitologijos vaizdinys apie mirusiojø  alà kaip ganyklà, kurios dievas ir valdovas gano mirusiojø vëles kaip kerþpius.

Versta ið:  aððýrða  . Áuððaðñet  .  aðð  oðà. – Nî ðeð, 1995. – P. 25–39, 43–50.

Ið bulgarø kalbos vertë **Laima MASYTE**

ÐALTINIAI:

Nepraðytasis Jurgio Dovydaièio vargas

2001 metø rugpjûèio 24 d. rytà sustojo plakusi Jurgio Dovydaièio, þymaus tautosakos rinkëjo, garbës kraðtotyrininko, Mato Slanèiausko ir Valstybinës Jono Basanavìèiaus premijø laureato, ðirdis. Netekome þmogaus, kurio gyvenimas ir veikla tapo XX a. Lietuvos kraðtotyros juðejimo simboliu, kuris tautosakos rinkimui atidavë 75-erius metus! Antakalnio kapinëse sakydamas atsisveikinimo kalbà, Lietuvio literatûros ir tautosakos instituto direktorius Leonardas Sauka ávertino Jurgá Dovydaità kaip europinës reikðmës tautosakos rinkëjà. Labiausiai lauktø þodþio þmogus, deja, jau negirdi... Ávairiø vertinimø sulaukës, Jurgis liks nepralenktu ir nepralenkiamu mûsø dvasinës kultûros faktø rinkëju. Kà, be oficialios biografijos ir áspûdingos statistikos, per savo gyvenimà paliiko ðis kraðtotyros milþinas? Be abejonës, turiningà gyvenimà, á kurá nenoriai ásileisdavo kitus. Uþsispyrës, neperkalbamas, mëgo dirbtî vienës, o ir apskritai buvo VIENIDAS – visa esybe pasinéræs á tautosakos rinkimà, todél nutolæs nuo buities, atsiribojæs nuo kasdienybës. Turëjo savo pasaulà ir didþiulà tikslà – surinkti, uþraðyti tai, ko greitai jau nebebus. Pragmatiðkas suvalkietis ir XX a. pradþios romantiniø idéjø suformuotas idealistas – tokio prieðtaravimø kupinas Jurgio Dovydaièio gyvenimas. Prasidéjo jis 1907 m. spalio 19 dienà Runkiø kaime Marijam-polës rajone. Ðeimoje buvo keturioliktas vaikas. Në vienoje jo oficialioje biografijoje nëra iðvardintø ðeimos nariø, ir tai suprantama – kur so-vietmeëiu galéjo bûti paminëtas jo brolis Pranas Dovydaitis? Nebent kaip liaudies prieðas...

Liaudies daina kaip vertybë á Jurgio gyvenimà atéjo bûtent gimtinëje. 1923 m. mo-kytojo P. Spudo paskatintas, uþraðë ma-mos, kaimyniø padainuotus kûrinius ir su-darë pirmajà savo liaudies dainø rinkinëlà. 1926 m. turëjo surinkës jau apie 800 liau-dies dainø, þaidimø. Då turtà nuneðë paro-dytì profesoriui Vincui Mickevièiui-Krëvei. Susitikimas buvo lemtingas – palankiai ávertintas ir uþ tautosakos rinkinà gavës pírmuosius 300 litø, áklimpo á ði darbà visam gyvenimui.

Tarpukariu lietuvio tautosakos archyvas tik kûrési, trûko þiniø, reikëjo didesnio talki-ninkø bûrio. Jurgis Dovydaitis pabandë at-eiti ápagalbà – 1929 m. iðleido knygelà „Tau-tosakos rinkëjo darbas”, kurià véliau, jau bû-damas patyrës kraðtotyrininkas, pats taip ávertino: „Ðis silpnutis leidinëlis ir liko liudy-toju, ko gali pamokyti kitus, dar pats nedaug temokëdamas”.

Jurgis Dovydaitis su tautosakos rinkëjo „ekipuote”. 1928 m.

Su pateikëja Pilinskiene kalbamasi lauke.
Apie 1928–1929 m.

Tėviškė Runkių kaimė (Marijampolės rajonas). Pastatas sudegintas apie 1975 m.

Pas pateikėjus Viduklėje. 1932 m.

Međutės ūkis. Pirmas iš kairės – Jurgis Dovydaitis. Ukmergės apskritis. 1932 m.

Pirmieji sovietinės santvarkos metai Jurgui buvo nelengivi, iš dykčių į ūkio laikotarpio užrašo matyti, kad gražiai vertintas ir skatinamas nepriklausomoje Lietuvoje, „naujojoje“ Lietuvos patyrė daltą duobą. Tačiau dirbtis nesiliovė, pagaliau atsigijo magnetofonas, su kuriuo nesiskyrė visą gyvenimą.

1979 m. Kraštotoyros draugijos darbuotojų paprašytas atsakyti į klausimus apie kraštotoyros veiklą, atsiuntę ilgokā laiškā. Pageltusiuse puslapiuose daug karėtų žodžių apie savo veiklos prasmę, santykius su įvairiomis institucijomis. Kraštotoyrininko dienoraštyste pymėdavo kiekvieną darbo dieną – ją, atiduotą tautosakos rinkimui, 1979 m. buvo 2500, likęs laikas, pasak Jurgio, skirtas tautosakos ūkio dirbtuvės, rinkinių tvarkymui.

Keletas ištraukų iš minėto laiško padės geriau suprasti Jurgio Dovydaičio asmenybę. 1957 m. vėl nuvykau į Lazūnus ir pirmasis tose vietovėse surinkau rečiausios medžiagos. Grįtant iš Lazūnų dar norėjau aplankytį ir Dieveniškių

kes. Jas pasiekti aplinkui per Vilnių autobusu kainavo 5 rub., bet kai jė neturėjau, iš Lazūnų į Dieveniškes nuvygiau viena diena. Nuvygiau pėsėjas apie 75 km, o nakvynė radau Papičio kaimelyje ant saujo suplėkusių pernykčių ūkiaus. (...)

1962 m. sausio 30 d. su 17 kg „Spalio“ magnetofonu, 10 kg lagaminu priedu (juosteilių, sasiuvinio ir kt.) užsnigtu keliu iš Užuguosėlio atklampojaus į Stakliškes – neturėjau 5 rub. apmokėti vežėjui. Vis dėlto atsivilkau, nes ilsejau kas 200 metrų, vis norėdamas iðsaugoti, užraðyti pūstanėjos liaudies kūrybos, nors tam darbui neturėjau paramos. (...)

1962 m. balandžio 6 d. paėiu pavasario polaidžiu, kai kelias tik traktoriai tepava į pietus, su daugiau kaip 25 kg naðta iš Sobusos

Daromi įraðai su iðtikimuoju sunkiasvoriu magnetofonu. Kraþiai. Apie 1973 m.
Nuotraukos ið ðeimos archyvo.

pasiekiau Jieznà iki pusblauzdþio klimpdamas klaikiame purvyne. Atsikvþpæs prie kaimo kapeliø pagalvojau, kaip lengva tiems, kurie ten ilsisi, o man dar vis lemta neprædomam vargti. Paruoðtame lietuvioðkø dainuojamø pasakø rinkinyje bûdingiausia pasmuikuojama pasaka. Taëiau kas patikës, kokiomis sâlygomis jà ið Sobuvos parsineðiau.

Prieð 25 metus vis dar tikëdamas kà nors ið kelioniø dienoraðeio paskelbt, pasiby-møjau keliolika iðskirtiniø temø. Deja, jos taip ir mirë neupgimæ – tarybinës redakcijos visa atmetë.

Jei vis teberenu, tai jau dël to, kad man kelio atgal nebëra: vis dar tikiuosि sulaukti ðà tå savo darbo iðspausdinta – nors porà tomø gràþinti liaudþiai to, kà ið jos gavau. Gal tuo ir ðeimai pasiteisinèiau uþ tokio „nereikalingo darbo“ dienas, kai kalu, kalu per dienà

Prie darbo stalo paskutiniuoju gyvenimo deðimtmeeëiu. *Leono Vasausko nuotrauka.*

maðinële vis tå vienà, kai nuo nepaliaujamo jos tratejimo mano bute nëra privalomos tylos..."

Paskutiniaisiais gyvenimo metais maðinëlë jau nebekalë – nusilpo akys ir klausa, tik eikliosios kojos iki lemtin-go nukritimo vedë nenurimdamos.

Ið surinktø turø daugiausia „liaudþiai gràþo“ pasakø su dainuojamaisiais intarpais – jø iðleista net keturiø knygos. 1959 m. Salake ið Juozo Skurkos uþraðyta pasaka „Saulës vadutojas“, iðversta á beveik 30 kalbø, ke-liauja po pasaulá. Gausus Jurgio Dovydaieio visà gyvenimà kauptas archyvas dar jam gyvam esant nukeliavo á Lietuvio literatûros ir tautosakos instituto rankraðtynà, kuriame bus ne tik saugomas, bet ir prikeltas mokslui, pa-naudotas leidþiamoms knygoms.

O ágimtjà Suvalkijà Jurgis gràð su „Sûduviø dainomis“ – jø pasirodymas knyga buvo paskutinis mûsø þymiojo kraðtotyrininko rúpestis.

Irena SELIUKAITË

IN MEMORIAM

An unconstrained hardship
of Jurgis Dovydaitis

Irena SELIUKAITË

This publication *In Memoriam* is dedicated to the most outstanding collector of folklore, honorary regional ethnographer, the Matas Slanëiauskas and the State Jonas Basanaviëius prize-winner – Jurgis Dovydaitis, who during his 75-year-long activities gathered together around 150 thousand items of folklore. During his funeral at his grave Leonardas Sauka, the director of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore admitted that they bid farewell to the folklore collector of world-wide fame. His personality included both a pragmatic inhabitant from Suvalkija (the northern parts of the south of the Nemunas river) and an idealist, who was affected by the ideas of the early past century and who accurately laboured by himself till his light eyes shone and his swift feet carried him. Quite a few collections were published due to his industry and perseverance, and his most important treasure was handed over to the Folklore Archives at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. His last concern was to publish „Sûduviø Dainos“ (*Songs of the Sûduviai*).

Kaip ðiuolaikiðkai áprasminti kalendorines ðventes?

Apþiûros konkurso „Tadicija ðiandien“ patirtis

Nijolë MARCINKEVÍENÉ

Pastaraisiais metais pasiklausius oficialiø kultûrinës veiklos vadovø ar ðiaip veikëjø kalbø ir praneðimø atrodytø, kad etninë kultûra, kaip svarbiausia kultûros paveldo dalis, ne tik atgijo, bet ir baigia ágyti prioritetenæ svarbà. Tie, kurie domisi etninës kultûros procesais, galëjo pastebëti, kad ðiam reiðkiniu aptarti daugëja televizijos ir radio laidø, rimbø ir populiariesniø straipsniø, knygø, renginiø. Vis stóréja ir LLKC triskart per metus leidþiamas informacinis biuletenis „Etninës kultûros renginiai Lietuvoje“. Vis dëlto vadinamieji etnininkai praktikai turëjo pastebëti, kad dirbtø ðioje srityje nesidaro lengviau. Pastaruosius du ðimtmeeius mûsø etninë kultûra dël suprantamø prieþasèiø buvo ginties pozicijoje, o gyvenimas lémë, kad ir pastaruoju deðimtmeeiu vadujantis ið uþdarumo ir siekiant atvirumo bei neiðugdyto kritiðko mästymo naujovës atneðë blizganèià, supertechnizuotà, automatizuotà, kosmopolitizuotà Vakarø masinës kultûros pasiùlë, kuri mûsø kraðtà uþplûdo tarsi nepasiruoðusì ir sukëlë sumaiðtë. Esminës tautos vertybës ir vël atsidûrë naujosios ginties situacijoje. Iðkilo dar vienas pavoju – nepasiduoti saviems nebrandiemis vadams (ar jø ánoriams) ir nepervertinti kiekybinio etnokultûros plétojimo reikðmës. Ar lipdyti vis daugiau etninës pakraipos renginiø, kaiðioti kur reikia ir nereikia iðtrauktus ið konteksto senøjø paproèiø fragmentus? Tai etnokultûrà gali padaryti labai pavirðutiniðkà ir lëkötà.

Vienas ið aptariamøjø konkurso apþiûros „Tadicija ðiandien“ tikslø ar norø buvo pabandyti suvokti tikrâjâ etniniø vertybø padetâr vietâ bendrame visuomenës kultûros procese. Gal bûtent per renginá, ðventæ, nes, kultûrologø manymu, ðventës kinta lëeiausiai, jos ilgiausiai neapsineða madø sànaðomis, jos imliausios tautos kultûros patirëiai.

Pasirinkau appvelgti vadinamàsias kalendorines ðventes, nors kartais tik keli kalendorinës ðventës paproèiø fragmentai ávardijami tos ðventës vardu, todël, prieð pradëdama konkrebìà kalbà, norëëiau kiek patarti tiems darbuotojams, kurie paprastai savo planuose ðventinius renginius ávardija vienu þodþiu, pavyzðþiu, „Kalëdos“, „Sekminës“, „Vélinës“

ir pan. Juk, tarkim, Kalëdos – dvi konkrebìà datà turinëios dienos ir naktys. Net jei tada nieko neveiksime, tik gulësime ant ðiltos krosnies, vis tiek bus Kalëdos... Antra vertus, per Kalëdas esama daugybës paproèiø, t.y. reglamentacijø, kà atitinkamomis aplinkybëmis reikia ir ko nereikia daryti. Ir Kalëdø iðvakarëse, ir namuose, ir sveðiuose prie stalo, ir baþnyèioje... Kalëdos – ir baþnytinës bei liaudiðkosios apeigos, ir pramogos. Svarbiau konkreti data. Todël kurioziðkai nu-skambëjo pernai Vilniaus miesto kultûros skyriaus plane áradytas vienas ið punkto: „Kalëdos Uþupyje, gruodþio 23 diena“. Nors Uþupis ir „atskira“ respublika, bet... Jeigu Kalëdø proga organizuojame „eglutæ“ vaikams ar smagià vakaronæ, diskotekà, tai taip ir ávardinkime...

Kadangi pritrûko iðtvermës ir nusistatymo „susipaþinti vietoje“ su didesniu kiekiu kalendoriniø ðvenèiø renginiø, pasirodë sunkoka vertinti „ðvenèiø“ padetâ kontekstualiai. Tokios aplinkybës ágalina vertinti tik matytus renginius ir sudëti kai kuriuos akcentus, palyginimui pasitelkus kitomis progomis matytus, bet kaþkodël „nedalyvavusius“ apþiûroje konkurse renginius, ir kitus – ið nuogirdø. Visà appvelgiama reiðkiná sàlygiðkai skirstyèiau á penkias grupes: 1) nenutrûkës, natûraliai gyvuojantis paprotys; 2) atgaivintas paprotys, bet dar gyvas þmoniø atmintyje; 3) paprotinis renginys, sukurtas ar adaptuotas remiantis raðytiniaið ðaltingais, kûryba; 4) kalendorinës ðventës pramoginë dalis; 5) ðventës iliustracija, t.y. kai per ribotà laikà bandoma „parodyti“ ðventës paproèius, apeigas, pramogas...

Mano manymu, patys vertingiausi ir dël objektyviø prieþasèiø reëiausi – pirmosios grupës renginiai: nenutrûkusi tradicija. Tiksliausiai jà atitiktø Graþkiø miestelio ir aplinkiniø kaimø (Vilkaviðkio r.) tarpuðvenèio paprotys „Dyvio vedþiojimas“. Grupë persirengëliø (ðyvis, paklausikas, ðlavëjas, keli kareiviai, eðionø pora, meðka, muzikantas) vaikðto po namus ir sveikina ðeimininkus su Naujaisiais metais, tuo þygiu juos palinks mindami. Ðyvio (arkliu su raiteliu persirengusio jaunikaiðio), svarbiausio personaþo, uþduotis – smagiai paðokinëti, kiti persirengëliai pagarbiai tarnauja

ðyviui arba kreëia iðdaigas. Stebint nesudëtingo siubeto paprotá atrodytø, kad tai savaiminis procesas, vykstantis ið geros inercijos, be dideliø pastangø. Vis tikt renginio puose-lėtojose Graþiðkiø kultūros namø darbuotojos Alesës Jan-kauskienës indëlis labai svarus. Renginys atrodo toks natûralus ir paprastas todël, kad ið po jo „nekyðo” reþisieriaus galva, jis dedamas ant tvirto tradicijø pamato. Vertingiausia vaikðeiotojø savybë – ansamblökumas. Atlikëjai paprastai bûna uþaugë stebëdami ðia paprotá; daugiausia tai – jauni vaikinai. Tie, kurie laukia ir priima „ðyvio ðokintojus”, suvokia ðio paproèio esmæ, jo nesibaido ir netigi laiko apsilankymà garbe. Paprotys lieka nesustabarëjës; kai kurie vaikinai iðvaþiuoja á miestus, ir ájø vietà ateina kiti, kurie kad ir neiðkrypdami ið tradicijos rëmor, áneða improvizacijos, keiëiasi veikëjø charakteriai... Graþiðkuose visi þino ðio renginio istorijà, eigà, prasmæ, todël dràsiai galime já vadinti liaudiðka kalendorinio laikotarpio apeiga. Nes apeiga – simboliniø veiksmø, reglamentuojamø tradicijos, sankaupa. Ið ðalies atrodo, kad viskas labai paprasta, bet tie, kurie rengiuose siekia tradicijos grynumo, þino, kad tai pasiekti yra nepalyginti sunkiau, negu einant pavirðutiniðko renginio turinio, formos eksperimento keliu (kai ir save, ir kitus gali nustebinti netikëtumais, efektais ir t.t.).

Nenutrûkusia tradicija laikytinos ir þemaièiø (tiesa, ne visur) Uþgavënës, Kaiðiadoriø, Trakø rajonuose – Trijø karaliø vaikðtynës, Vilniaus rajono kalëdotojai, Varënos rajono lalaunykai. Tradicija nebûtø gyva be entuziastø, – jais daþniausiai bûna kultûros þmonës.

Pirmajai renginiø grupei ið dalies galima bûtø priskirti ir Plateliuose þemaitijos nacionalinio parko rengiamas Uþgavënes. Joms labai praverëia etnografës Aldonos Kuprelytës profesinis iðmanymas, nes jos kuruojamos Uþgavënes iðlaiko pagarbà senajai tradicijai, saikingai reþisuotos, nes turi gerai „suderintà” paproèiø sekà: 1) „þydø” grupiø vaikðtynës, 2) grupiø programø, atskirø kaukiø pasirodymai miestelio aikðteje, 3) vaiðës. Programa miestelio aikðteje svarbi kaip pereinamoji ið vienos ðventës dalies á kità (nuo vaikðtyniø grupëmis kaimuose ir atokiose gatvëse prie vaiðiø kitame miestelio pakraðtyje). Ëia realizuotos ávairiausios linksminimosi, saviraiðkos improvizacijos. Muzika, dainos, erzelynë sutraukë á aikðtæ ir pasvytiða miestelénø dali. Ið ðio kraðto kilæ programos vedëjai itin gyva kalba, nevengdamì þemaitiðko staèiokiðkumo ir þargonybiø, dvi valandas miniai þmoniø neleido suðalti. Beje, moksleiviai ir

mokytojai galëjo aktyviau dalyvauti ir kaip „þydai”, vaikðeiotojai, ásijungti á kaukiø konkursà, bendrà ðurmulá. Daug „aktyvesni” jie buvo vaiðëse.

Ið kulminaciø taðkø, kurie gyvybiðkai svarbûs þemaiðkame Uþgavënø variante, – Morës sudeginimas. Ði apeiga 2000 metø Plateliø Uþgavënëse buvo labai iliustratyvi (graþi, meniðkai, su meile pagaminta Morë, áspûdingas lauþas), bet tarsi kaþkaip prasprûdo. Mano nuomone, pritrûko akcentø, paryðkinanèiø ðios apeigos reikðmæ, iðkilmingumà. Morës personaþas nebuvo pakankamai panaudotas.

Rasos ðventë Kernavëje. 1998 m.

Juk prieð ðventæ „ðventorkalnyje” – þemaitijos nacionalinio parko leidinélyje, skirtame Uþgavënëms, – be kitos turinings medþiagos, daug vietas buvo skirta ir Morei. Tai Juozo Mickevièiaus darbo „Senieji Uþgavënø paproèiai”, saugomo Kretingos muziejaus archyve, iðtraukos. Etnokultûros propaguotojams provincijoje tai aukso vertës apraðymai. Pavyzdþiui:

„(...) Atvaþiavus á dvaro, palivarko, klebono, bajorø ar turtingø ûkininkø kiemus Uþgavënø Kotræ, arba Moræ, palikdavo prie gyvenamojo namo, po langais. Á paprastø ûkininkø ar miestelénø kiemus Morës neveþë. Jà palikdavo miestelio ar kaimo gatvëje. Jà saugodavo keli Uþgavënø kareiviai. Kiti Uþgavënø þydaï eidavo á vidø (...) praðydavo jaunosios (Kotrës ar Morës) gyvenimo pradþiai kà nors pa-aukoti. (...), kitur klausdavo, ar nereikalininga bûtø ðeimininkë, mokanti viskà dirbtì, verpti, siûti, austi, adyti, kiaules ðerti, vaikus auklëti ir t.t. ðeimininkams atsisakius Kotræ, arba Moræ, priimti, þydas apgailestaudamas sakydavo: „Ui,

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

kas gero neiðmano, tam neðkalbësi, kad ir savo ðirdá rody-
ëiau, sakysite, kad ne ðirdis, bet mësos gabalas" ir t.t. (...)

Jei karnavalininkams pasisekdavo iki vakaro laimingai Kotræ iðveþioti, tai daug pinigø surinkdavo. Uþgavëniø va-
kare, pasilinksminime (þem. *malavituose, bizakuose, zo-
rëje, vakaruðkose*) karnavalininkai nemaþa pinigø praleis-
davo. Gerdavo, vieðédavo, o likusius pinigus pasidalinda-
vo. Uþgavëniø karnavalø pasipjûrëti ið apylinkës ir mieste-
lio susirinkdavo bûrys smalsuoliø. Ypaè Uþgavëniø karna-
valà erzindavo, lydédavo vaikai, jaunimas ir ðunes lodami

Skoningas ðventës apipavidalinimas, apgalvotas iki men-
kiausios smulkmenos, organiðkai pritapo prie Uþgavëniø
veiksmo, ñeðë specifinio ðiaudinukø kvapo, tokio artimo Kan-
apinskiui... Dienà prieð Uþgavënes Plateliuose buvo su-
rengta antroji þemaitijos medþio droþejø Uþgavëniø kaukiø
paroda konkursas, kurioje dalyvavo 35 meistrai ið Maþeikiø,
Palangos, Kretingos, Telðiø, Klaipëdos ir Plungës.

Pirmajai grupei (nenutrukusi tradicija) priskirtinos ir Kur-
tuvënø regioninio parko Uþgavënës. Jas matæ appiúros
konkurso vertinimo komisijos nariai ypaè vertino tradicijos

autentiðkumo iðlaikymà. Ðis renginys
premijuotas, bet tokia vertinimo formu-
luotë tinkta ir Plateliø Uþgavënëms, jie
irgi buvo „netoli" premijos.

Ðilalës Uþgavënës komisijos verti-
namos uþ nuodugnià tradicinës me-
ðbiagos analizæ ir kûrybiðkà pritaikymà.
Ðios Uþgavënës priklausytø atgaivintø
paproèio kategorijai. Apskritai þemaiti-
joje Uþgavëniø vaikðeitojø tradicijos
ðaknys gyvos, tai rodytø ir pavienës „by-
deliø" grupelës, keliaujanèios nuo so-
dybos prie sodybos, pasitaikiusios ir
vertinimo komisijos kelyje...

Ignalinos kultûros skyriaus ir Aukð-
taitijos nacionalinio parko konkursui ap-
biûrai buvo pristatytyos Sekminës Mei-
ronyse. Renginys vertinamas uþ unika-
laus paproèio – karviø plukdymà á pu-
siasalio ganyklas – pritaikymà Sekmi-
nëms. Jis priskirtinas paproèiams, at-
kurtiems remiantis vietiniø þmoniø pri-
siminimais. Ðioje ðventëje buvo sëkmin-
gai sujungti dvejopi elementai. Atkurti-

tos Sekminës su bûdingiausiais paprotiniaiù dëmenimis ir,
antra, gana buitinis, bet, ko gero, vienintelis Lietuvoje –
karviø plukdymas á ganyklas per eþerø jungtâ. Tai renginys,
iliustruojantis teiginâ, kad paproèio aktualizavimas, tinka-
mo laiko ir erdvës pasirinkimas etnografiðkai praturtina jo
vertæ, nes á reginâ sutraukia daugybæ þmoniø. Ðio Aukðtaitijos
nacionalinio parko kampelio aplinka vaizdinga ir kartu
ribota (sodybos, darþai, sodai, eþeras, pusiasalis...), todël
norëtøsi kameriðkesnës konceptcijos. Renginyje (tiksliau,
antrojoje jo dalyje – Sekminëse) galima áþvelgti du aspek-
tus. Pirma – turiningumo stoka. Visko buvo, bet, matyt, áky-
rus pavasarinis lietus bus lëmæs, kad pagrindiniu akcentu
tapo Vieðintø klojimo teatro trupës spektaklis (A. Kazakevi-
ëienës „Kaip velnias akmeni neðë"), kurá bet kur negëda nei
rodyti, nei þiûréti. Tradiciniai Sekminio akcentai – karviø vai-
nikavimas, piemenëliø vaiðës, kolektyvø pasiodymas ir kt.,
rodos, nesugebëjo uþgoþti sumanymo ágyvendinimo padri-
kumo. Pristigo polëkio, jungianèiosios grandies ir aiðkios

Leckavos (Maþeikiø r.) Jokübiniø pradþia prie Ventos.
2000 m. *Ritos Balkutės nuotrauka*

(...) Uþgavëniø þydati gàsdindavo merginas bei „bergþdinë-
les", piemenis, vaikus, kad kas neiðsipirkdavo, tað pagauda-
vo, vesdavo Kotræ buðiuoti, o paskui – sodindavo á savo
palapinæ ir iðsiveþdavo. Uþgavëniø þydati praðydavo ðeimi-
ninko, kad tarnaité ar kita kokia mergina Kotrei nuneðtø deg-
tinës. Uþgavëniø þydati pagriebdavo jà ir á savo palapinæ
pasisodindavo. Uþgavëniø þydati dþbiaugdavosi, jà glamo-
nédavo. Toli nuveþæ, merginà paleisdavo.

Apie 17 valandà baigdavosi Kotrës veþimas. Kotræ áveþ-
davo darþinén arba veþdavosi á savo namus. Taëiau kai
kada Uþgavëniø Kotræ vakare sunaikindavo. Nuveþdavo
ant aukðto kalno, iðversdavo ið rogiø ir padegdavo. Sude-
ginus Kotræ jos pelenus palikdavo iðneðioti „keturiems vë-
jams..." (Juozas Mickeviëius. Uþgavëniø Morë // Ðventor-
kalnis. –2000, Nr. 2(22).)

Vien ðios kelios autentiðkos medþiagos pastraipos duo-
da daug peno improvizacijai, kaip elgtis, nepabeidþiant tra-
dicijos, su Morës personaþu.

apeiginiø momentø sekos bei áprasminimo. Jautësi dalyviø pakrikimas, betikslis blaðkymasis. Kolektyvai buvo lin-kæ linksmintis tik tarpusavyje. Gal ðio renginio „g gegnes“ sutvirtinti padëtø geras vedëjas ar folkloro kolektyvas, èmæsis lyderio vaidmens? Þinoma, kai ið tikrøjø ðventë tampa tradicine, kai nëra þiúrovø, o tik ðvenèiantys, tada minëti kliuviniai natûraliai atkrinta.

Labai patraukli ir tinkanti Sekminëms, þalumos ir vandens garbinimo ðventei, ilgoka, bet nenuobodi iðvyka valtimis iki Paberþës pusiasalio. Paklausûs renginyje buvo

ðaties, yra kuo pasigroþeti. Tai ir baronø Ðilingø dvaras, kuriame ásikûræs 1863 metø sukilimo muziejus, klebonija, kurioje gyveno sukilimo vadas kunigas Antanas Mackevièius bei muziejumi tapusi ðipitolë, kurioje eksponuojami baþnytiniai reikmenys, liturginiai drabuþiai ir t.t. Renginio laikas – popietë po miðio. Seniau tai bûdavæs laikas, kai þmonës dar neskubëdavo skirstytis. Bûriuodavosi giminës, kûmai, paþastami, buvo proga susieiti ir „apsiuostyti“ parapijos jaunimui. Ar reklamos trûkumas, inercija, ar spalvotø maðinëliø trauka lëmë, bet po pamaldø pasidþiaugti Sekminiø popietës renginiu uþsuko nedaug þmonio.

Paberþës Sekminës, kaip ir priklauso ðventei, susidëjo ið dviejø daliø: 1) baþnytinës ir liaudiðkos Sekminiø apeigos su atitinkama atributika ir 2) ðventinë pramoga. Ið apeiginës dalies paminëtina: áðventæ kvieèiantys ragø garsai (pûtikai buvo sustojæ ant aukðto kranto; jø garsai bei pats vaizdas buvo áspûdingas, suteikë iðkilmungumo), apeiginiai vartai, simbolizujantys pavasario ir vasaros virsmà – tai prasmingas ir graþus ðventës akcentas, bet kità kartà já reikëtø labiau iðryðkinti, kad daugeliui kiltø noras pro juos praeiti... Buvo ir karviø vainikavimas, pie-menø pautienë, supynës, marguëiai... Vis tik atlieka-mos apeigos dvelkë iðoriðka

Þynio iðtarmë Leckavos (Maþeikiø r.) Jokùbinëse. Centre – ðventasis akmuo (aukas). Deðinëje pusëje, maþdaug uþ 20 m., teka ðaltinis, ásiliejantis á Ventà. Kairëje pusëje, maþdaug uþ 100 m, dunkso Montvyðo piliakalnis. 2000 m. *Ritos Balkutës nuotrauka*.

Aukðtaitijos nacionalinio parko Mokslo ir informatikos skyriaus leidiniai su vertingais karviø plukdymo eþeru áganyklas ir vietiniø Sekminës paproëiø apraðymais. Di informatyvi medþiaga paaiðkino ir papildë rengëjø sumanymus.

Këdainiø laisvalaikio centras, pasiremdamas gera sa-vo kraðto tradicijø þinove Regina Lukminiene, konkursui appiûrai pateikë „Sekmines Paberþëje“. Tai bandymas per „susiaurintà“ laikà pademonstruoti senàsias Sekminës apeigos, pasilinksmti. Daugelis konkursiniø renginiø netapo ávykiais (nes jie daþniausiai tradiciniai, ið anksto laukiami), o Sekminës Paberþëje – premjera su siekiu tapti tradicija. Tam yra visos prielaidos – etnokultûriná nuovokumà turintys organizatoriai, puikiai parinkta vieta (upelio slénis, kuriø krantai sudaro natûralø amfiteatrà). Vykusiai parinktas ir laikas – Sekminës atlaidai, kuriuose dalyvauja ypatinga trauka pasiþyminti asmenybë – Tëvas Stanislovas. Atklyduisems ið toliau, norintiemis iðvengti baþnytinio atlaidø kam-

imitacija. Veiksmo eigos natûralumà dar reikëtø „paminkyti“ ar gal net atsisakyti tylaþi iðryðkintos apeiginës dalies, palikti tik kai kuriuos jø akcentus. Daþnai renginiuose pasitvirtina teiginys, kad jo gyvybë priklauso nuo aktualumo ðiandien. Ði renginio dalis „neprilipo“.

Antroji ðventës dalis – pramoga. Apeigos ðventëje – savotiðkas „darbas“, veiksmas, o pramoga – atsipalaïdavimas, graþumas akiai, ausiai, ðirdþiai... Taip ir buvo. Kurti ðventinæ, pramoginæ nuotaikà padëjo smagûs kolektyvai: „Seklyèia“, dainininkai ir ðokëjai ið Ðëtos, Devyduoniø, Guðþiùnø... Renginio tuoðmena – vaikai, jø programëlë. Su skoniu ir supratimu parinktos ðiam laikui tinkamos dainos, ratelialai. Tikslingumo, þavesio pramogai suteikë kartas nuo karto paperiama smulkioji tautosaka, tikëjimai Sekminës tema. Didesnë jø dalis niekur negirdëti, bûdingi tik ðiam kraðtui... Kaip supratote, lenkiu prie to, kad Paberþës Sekminës renginiui, turint gerus folklorinius kolektyvus, reþisûrinæ

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

iðmonë ir tokià sakralià aplinkà kaip Paberþé (apsilankymas Paberþeje jau apeiga) uþtektø tik pramoginës daliës. Jokiu bûdu neagituoju atsisakyti senojo Sekminiø paproëio gaivinimo praktikos, bet tam gal labiau tikto kita vieta, kuriai tai suteiktø papildomà traukà, ko nestokoja Paberþé.

Pakruojo rajono savivaldybës kulturos skyrius konkursui appiûrai pasiûlë etnografiniø ansamblio ðventæ „Piemgala – 99“. Neapsiriko – vertinimo komisijos aptarimo metu ji surinko bene daugiausia balø, nors ypatingø meniniø „ëjimø“ kaip ir nerasta. Sëkmæ bus nulëmæ ðie faktoriai: 1) patirtis – renginys gyvuoja daug metø, 2) apgalvota „geografija“ – á programà ájungti visi graþiausi miesteliai, sukviesta daug kolektyvø, 3) regiono telkimosi idëja – ðventæ rengiant prisidëjo „Piemgalos“ draugija, kuri jau paminëjusi savo veiklos deðimtmetå. Jos atspirties taðkas – Pakruojis, kur ir vyko pagrindiniai renginiai. Draugijos veikla siekia ðiaulius, Joniöká, Panevëþá ir kitas Lietuvos bei Latvijos vietoves. Piemgalio kraðto ir piemgalio genties ribos ðiuo metu nëra grieþtai apibrëptos, todël á draugijos veiklå ásitrukiai ir áliai regionines aspiracijas palaikantys þmonës. Renginyje buvo jauëiamas pasididþiavimas regioniðkumu, bet jis netapo dominuojanèiu, todël renginys iðvengë monotonijos. Beje, koncertai specifiniuose ðiaurës Lietuvos miesteliuose visais atþvilgiais – ávieëiamuoju, kulturos gaivinimo ir kt. – palaikytini. Ðventës

kulminacinis momentas – bendras kolektyvø susiëjimas – Devintinio vaiðës, dar vadinamos samboriais. Idëjos ir scenarijus autorë, viena svarbiausio áprasmintojø – garsaus etnografiniø ansamblio „Linkuva“ vadovë Stasë Lovëikaitë, kuri saikingomis, laiko patikrintomis priemonëmis sugebëjo emocingai, bet ne sentimentalai „pagauti“ samboriø esmæ ir sukurti graþø reginá þiúrovui. Devintinëms koloritå suteikë apgalvotas apipavidalinimas, alus, tradiciniai valgiai, vedëjø tekstuose ir replikose, kolektyvø programose neákyriai ðmékðejojanti prasminga ir ðmaikòti tautosaka, tikëjimai Devintiniø, sëjos tematika. Raiðkos ir simbolio prasme vykës krivùlës panaudojimas koncertinëje dalyje. Tai tikrø tikriausia kviesliø lazda, naudota dar 1840 metais Siðaugø kaime. Kolektyvai (ið viso – 16) pasiodymus orientavo, kaip sakoma, áplatøjá þiúrovà, iðlaikë muzikos ir veiksmo pusiausvyrà, todël sugebëjo beveik tris valandas prikaustyti þiúrovo dëmesá. Ko gi pasigesta Pakruojo samboriuose? Samboriai – smagus bendruomenës susiëjimas paþaigus sëjá. Tikrojo bendruomeniðkumo jausmo ir pritrû-

ko. Daugiau laiko reikëjo bendram pasidainavimui, pasiðokimui, bet tarpiðkam pasibuvimui. Beje, paskutiniu metu folkloro kolektyvø susiëjimuose jauëama atsitzvérimo vieniems nuo kitø atsineðtinëmis vaiðëmis, savomis dainomis, savais ðokiais ir ðokëjais tendencija.

Samborius „rikiavo“ dvi moteriðkës. Ypaë iðskirëiau Zitë, kuri, kaip sakoma, pritinka ir prie peëio, ir prie sveëio. Nesugriuvusi vedëja kità kartà nulemia pusæ renginio sëkmës.

Jau seniai girdëti gerø þodþio ið vietiniø þmoniø apie Zarasø Þolinë. Tai – Zarasø kulturos rûmø etnografës Ri-

Arklio kaustymas ðventëje „Bék, þirgeli“. Niûronys (Anykðeio r.)
1999 m. Ramûno Virkuðio nuotrauka

mos Vitaitës nuopelnas. Specialistai ðventæ gerai vertino, be kita ko, up skoningà, tikslingà „þolin“ ðios ðventës apipavidalinimà. Verta dëmesio ir Þoliniø apeiginë dalis, ypaë kai preciziðkai supintas þolynø vainikas iðkilmingai neðamas ábaþnyeià paðventinti. Tai neákyrus liaudiðkosios krikðeionybës protegavimas. Þinant, kad bûtent liaudiðkoje krikðeionybëje slypi senojo tikëjimø fragmentai, ðios apeigos su aktualinimas per reginio estetiðkumà turëtø pasitarnauti tam, kad Lietuvoje jau „apsilpusi“ iðoriðkai raiðki ir prasminga þolynø ðventinimo tradicija atsigautø, nebûtø modernaus gyvenimo ir „vakariðkø“ kunigø iðstumiamama.

Prieðtarangai daugelio vertinamas Jonavos kulturos centro renginys – jau tradicine tapusi Joniniø ðventë. Vertintojø iðties daug, nes jos pagrindinæ dalá tiesiogiai transliavo Lietuvos televizija. Lietus ir tamsa bus nulëmæ, kad kai kuri televizijos þiúrovai Joniniø renginiu nusivylë. Bet jà reikia pamatyti... Jonavos Joninës parengtos remiantis raðytiniiais ðaltiniiais, jie sëkmingai derinti su repisûriniais sprendimais. Aukðtu balu árenginá vertinëiau up pritaikomumà,

pastangas laikytis tradicijø. Jonavieèiø vidurvasario ðventë ið dalies paneigia plaðiai paplitusià tezæ, kad didþiausia organizatoriø klaida – bandymas etninës kultûros vertybës pritaikyti ðio dienø miestieèiø masëms, esà tai ið esmës neðmanoma, nes tos vertybës sukurtos visiðkai kitokios viðsuomenës sàlygomis. Nepinau, kaip dël kitø vertybø, bet miestieèiai patyrë reþisûriðkai apibendrintø Joniniø áspûðá.

Pagal scenarijø seką tokia: 1) kviesliai, maþieji Joniniø koncertai miesto gatvëse ir aikðtëse. (Gerai. Tai kuria ðventinë nuotaikà, laukimo atmosfera.); 2) á pavakarë Joniniø slënyje vyko sveðiø kolektyvø koncertai. Tai tarsi antrasis publikos ávedimas árimtjà – apeiginë – dalá. Tiesa, koncerte pasitaikë ir prastokø kolektyvø, kuriø repertuaras primena klokiniø festivalio „folklorà“, lëkðtas daineles...

Treèioji renginio dalis – teatralizuota mis- terija. Reginys nebuvo pagrindinis kûrëjø tikslas. Tai stilizuotas Rasos apeigø vizualinis pateikimas ir áprasminimas. Ið pirmo þvilstiø atrodytø, kad reþisierius ir kiti ðventës kûrëjai neturëjo dideliø etnokultûriniø tikslø, bet misterijos kompozicija, atlakimas, apipavidalinimas rodë, kad neapsieita be iðsamesniø senosios Rasos (Joniniø) ðventës studijø. Pasitelkti patys archajiðkiaus pagrindiniai ðventës démenys – vanduo, ugnis, augalai; sumodernintas teatralizuotas jø pateikimas sukûrë, kaip darbar madinga sakyti, tokë energetinà laukà, kad didþiausia gausybë þiûrovø (tarp kuriø netrûko skustagalvio, þalio jaunimo, nemaþai pagyvenusiø þmoniø) sugebëjo neatitraukiti akiø nuo reginio. Þinoma, vaidinimas gana ilgas, reginio erdvë kartais uþvaldydavo monotoni- ja, kartais net kildavo simboliø pertekliaus áspûdis, bet tuo pat þiûrovams bûdavo „numetama“ kokia nors prasminë atrakcija ir vél prikaustomas jø démesys. Tuos, kurie labai „serga“ uþ autentiðkumà, uþ paðius seniausius Rasos proëius, galima nuraminti. Visko èia buvo – ir pagarbos pagoniðkiems dievams, ir atsisveikinimo su saule, vainikeliø plukdymo, paparéio þiedo ieðkojimo ir t.t. Taigi Jonavoje Joninës iðlaikiusios pagarbà tradicijai ir pakankamai pri- tampanëios prie Jonavos ir jos kaimynø ðiuolaikinio renginiø ir reginiø vartotojo. Bet yra du „bet“. Pirma – per visà renginà skambëjo graþùs patetiðki diktoriaus þodþiai, bet ar ne geriau bûtø neðkyrus tekstas, paaiðkinantis vienos ar kitos apeigos prasmë? Antra – reikëtø kaþkokio papildomo masalo, kad þiûrovui bûtø ne tik ádomu stebëti, bet ir kiltø noras karts nuo karto paëiam ásitraukti á ðventës vyksmà...

Þinoma, visai kiti vertinimo kriterijai Kernavéje vykstan- ñioms Rasoms, turinèioms senas ðventimo tradicijas, nu- sistovëjusias archajiðkøjø apeigø atlakimo normas, savo da- lyvius ir neturinèias (ar beveik neturinèias) þiûrovo. Tai jas

ir pakylëja áypaè vertinamø tradiciniø renginiø grupë. Daug lemia antisovietinis Rasø gaivinimo garsas, taëiau... aukðtà lygå derëtø bandyti...

Maþeikiø rajono kultûros centras pasiûlé apsilankytì Leckavoje, Jokùbiniø turguje. Ðis renginys su kalendorinëmis ðventëmis sietinas tik dël Jokùbiniø datos. Pasirodo, XIX amþiaus pabaigoje Leckavoje, Ventos upës slënyje, tuojo po Kalvarijos atlaidø vykdavo amatø ir linksmybiø mugë. Ëia suvaþiuodavo marga ávairiatautë prekeiviø minia: latviai, èigonai, þydai, rusai, vokieèiai, keliaujantys muzikan-

Prieð prasidedant ðventei „Piemgala 99“. Pakruojo dvaras.
1999 m. Algirdas Padoros nuotrauka.

tai, amatininkai, ávairùs meistrai, cirko artistai. Meno ir amatø junginys virsdaþo triukðmingu, spalvingu, svarbiausia, labai netikëtos formos ir turinio renginiu. Tai pakartoti mûsø laikais, atrodytø, beveik neðmanoma. Vietiniai kultûrinës veiklos organizatoriai Regina Stankuvienë ir Vytautas Duiliokas, padedami maþeikiðkiø kultûrininkø, pabandë. Kita epocha, kiti paproëiai, kiti þmonës... Rengëjams reikëjo ieðkoti ir kitokio ðventës áprasminimo, gero masalo dalyviams ir þiûrovams. Sëkmingai pasirinkta renginio vieta – slënis netoli Montvydø piliakalnio, su ðaltinëliu ir pagonybës laikø akmeniu – aukuru. Bûtent vieta, matyt, ir bus padiktavusi idëjà renginyje sujungti trijø epochø apeiginius ir pramoginius elementus. Iðkilingai Ventos upë atplukdyti kriviai ir vaidilutës, pagoniðkosios apeigos prie aukuro – gana vykusi archajiðkøjø laikø vizija. Meno kolektyvø senovinës dainos ir ðokiai, vedëjø kalbos ir vaidybinës improvizacijos – duoklë XIX amþiaus mugës dalyviams ir mielas akių bei ðirdþiai reginys pagyvenusiems ðiandienos mugës dalyviams. „Broliai Aliukai ir sesutë“, moderniðki atrakcionai

vaikams tiko įiuolaikiniams, jaunam þmogui. Ið ðalies atrodytø, kad ði jungtis groteskiðka, ir imtum kaltinti organizatorius nepagrásta pretenzija á sakralybës (ðaltinëlis, aukuras, þyniai) „iðnaudojimà“ mugëje, ar, kaip pasakë viena þurnalistë, balagane (þinoma, geraja þodþio prasme). Nesiginis, kad ir kai kuriems komisijos nariams keliø laikmeèiø paproèiø, stiliø sugretinimas atrodë keistokas... Buvo diskuota ir prieita prie nuomonës, kad negali trikdyti tai, kas prasminga, tinkamai akcentuojama, kad pagoniðkuosis renginio momentus sàlygoja piliakalnio, pagoniðkos ðeventvietës kuriama aura, kad pagaliau bùtø nuodëmë to nepanaudoti suaktualinant renginà, ieðkant naujø prasmø.

Jurginiø ðeventës ðiauliø rajone neteko matyti, bet ið nuogirdø, ðeventës programos atrodytø, kad tai renginys, priklausantis tai grupei, kai per tam tikrà, daþnai neilgà laikà bandoma pademonstruoti nunykusios ðeventës apeigø ir paproèiø sekà. Abejoëiau dël Jurginiø pavadinimo, kai ðventë vyko balandþio 29 dienà. Daug paproèiø siejasi su pirmuoju gyvuliu iðginimu álaukus, tai gal tegu taip ir vadinas... Tokio renginio tiklas suprantamas ir pagirtinas – supaþindinti naujuosius ükininkus su senaisiais paproèiais tikintis, kad nors maþa jø dalis áitvirtins jø gyvenime ne dël ámantrybës, bet dël jø esmës. Juk tie, kurie susijø su gyvàja etnokultûra, vaikðiødamì po kaimus, pastebëjome, kad nemaþa dalis vyresniøjø þmoniø ja vis dar tiki. Juk þinome, kad nemaþa dalis paproèiø ir tikejimø turi racionalø grûdà, sugeba padëti þmogui, kita dalis – magiðkieji tikejimai ar burtai – irgi turi teigiamà aurà, kurios ðiandien gal ir nebeþejame visavertiðkai suvokti, paaiðkinti.

Prieð keletà metø vienoje mokykloje teko dalyvauti renginyje pradinukams „Adventinë popietë“. Tai buvo blanki vienatempë nuobodybë be þaismës ir gyvybës. Daugelis vaikø þiovavo. Tada pagalvojau, kad tokie renginiai nepositeisina, kad nûdienos vaikams advento néra, gal maþiems vaikams jo niekada ir nebuvu. Buvo tik didþiojo stebuklo – Kalédø – laukimas. Bûtent jo laukimo nuotaikà sugebëjo sukurti Kauno lietuviø tautinës kultûros centras per advento popietë renginyje „Tyki kelionë á Kùëias“. Tai ne ið tø renginio, kuriuos privalai gerai vertinti, nes primygintai akiavaizdu, kad ájá idëta daug pastangø, daug darbo...

Pirmausia buvo parodyta „Palépës“ teatro studijos lëliø spektaklis „Karalaitë“ ir „Saulës duktë“. Kalédiniu laikotarpiu tinkamas ir prasmingas pavogtos ir iðvaduotos Saulës motyvas. Lélës pagamintos ið natûraliø medþiagø. Jos ðiltos ir mielos, nes siútos paèiø centro darbuotojø. Aplinkai apipavidalinti, dekoracijoms pritaikyti seni buities rakan-dai. Teatro kritikai sako, kad ðiandieninis vaikø teatras ne-linkës áestetinius ieðkojimus, neiðbandomi nauji kûrybos ir bendravimo su publika bûdai. Jam stinga psychologijos, pedagogikos, sociologijos ir kitø gretutiniø disciplinø iðmanymo. Visa tai, ko kartais trûksta profesionalams lëlininkams, rasime „Palépës“ spektaklyje, nes jis alsuoją tikra pagarba

ir meile vaikams. Lélës þaidþia, bendrauja tiesiog su èia pat sutûpusiais vaikais. Tai daroma neþkyriai, tiek, kiek vaikui to reikia... Emocinæ spektaklio átampà sekant nelaimingos karalaitës likimà „nuima“, kur reikia ir sustiprina reto groþio senoviniø dainø intarpai.

Antroje renginio dalyje per adventinio laikotarpio dainà, þaidimà vaikams bandoma netiesiogiai áteigtì, kad bûtent dabar laikas, kai saulë pasiekë patá þemniausia orbitos taðkà, kad artëja ðviesos – saulégràpos valanda. Paskutinis renginio akcentas – simbolinis eglidakinis Rëdos ratas, tiksliau, spiralë. Iðraiðkos priemonës: amþinai þaliuojantis medis, obuolys, ugnelë. Reikëjo matyti, kaip vaikams svarbu patiems pereiti spiralë ratais, kaip jie laukia, atrodytø, tokio elementaraus veiksmo. Nuostabu, kad Kauno lietuviø tau-tinës kultûros centro darbuotojos saikingomis priemonëmis sugebëjo átiknamai iðreikòti sumanymo esmë. Dar nuostabiau, kad tai dar ástengë suvokti televizijos, Holivudo produkcijos pagadinti miesto vaikai, jø tévai. Þinant ilgametë ðvieðelamajà ðiø darbuotojø veiklë renginio sëkmë suprantama. Tai nuoseklaus darbo su vaikais ir jø tévais rezultatas. Èia nëra vaikiðkø ar suaugusiøjø þaidimø, èia viskas daroma kartu. Per paskaitas, þaidimus, vaidinimus nuosaikiai ir natûraliai ugdomos nuostatos ne tik þinoti, bet ir pajausti tautines vertypes.

Apþvalgà norëjosi uþbaigtì kaunieèiø renginiu ne todël, kad jis bûtø geriausias ið visø matyø, o kad jis geriausiai iliustruoja þinomà tiesà, kad tikras rezultatas folkloro srityje pasiekiamas ne renginio ir kalbø gausa, bet per nuolatinà etniðkumo pajautos puoselëjimà taip, kad vis maþetø distancija nuo kalbø apie abstrakèià, kaþkur toli esanèià etni-næ kultûrà iki gyvenimo bûdo.

Pamiñeti ir nepamiñeti appiûros konkurso „Tadicija ðiandien“ renginiai dþiugina, nes daugiau ar maþiau turëjo tradicijos elementø. Kaip tai realiai áprasminama – rengëjø þinio, ájudimo, socialinës aplinkos sàlygojama.

ETHNIC REALITIES

In what way should a meaning be given to calendar festivals in respect to contemporary times?

Nijolë MARCINKIÈIENË

The analysis of the contest „The tradition nowadays“ is being prolonged by this article. It was started in the previous edition of the magazine. The author as a member of the Jury of the contest has chosen for herself the events of up-to-date calendar festivals from the diversity of Lithuanian regions. A dilemma occurred as to how the ideal sacredness inherited from our ancestors ought to be brought into harmony with the up-to-date entertainment, a range of diverse social and cultural realities and problems of world perception.

TËVO UÞRAÐAI

Aleksandras ĐIDLAUSKAS

Kaip iðsaugoti praeitá, kaip praturtinti ðeimos ar savosios genties istorijá? Vieni raðo atsiminimus, kiti daug kà papa-sakoja savo vaikams, treti svarbiausius gyvenimo faktus suraðo á dienoraðtá, ketvirti mano, kad viská prisimins, esà tereikia tikta pakrebþdenti atminties dureles.

Niekas mano tévo, Aleksandro Đidlausko, neskatino uþraðinéti, kas pirkta, parduota. Dar bekalviaudamas, tre-éame XX a. deðimtmetje tévas á plonus mokyklinius sàsiuvinius pradéjo raðyti visus kalvystés darbus. Pradþioje turbút nè nepagalvojo, kad tokie brûkotélémajai pa-virs viso gyvenimo uþraðais. Ilgainiuui tai tapo kiekvienos savaités áproëiu, bùtinybe. Ir paëiam buvo ádomu, ir, matyt, galvota, kad vaikai tuo susidomës. Kas, kada, kiek? Atrodo, kad pasàmoningai jausta, jog die uþraðai bus ádomus ir kitiams, gal giminaiëiui, gal kaimynui, gal kokiam pradalaiëiui. Ðitoks áprotis ir drausmino, ir vis primindavo, paska-tindavo – reikia uþraðyti, reikia uþraðyti... Atvirai kalbant, ðiai uþraðais ilgai niekas nesidoméjo: nei mano motina, nei seserys. Apie 1970 m., aktyvaiu Dalyvaudamas kraðtotyros darbe, susido-møjau að ir nustebau: tai unikalus kaimo verslininko dokumentas, akivaizdus gyvenimo metraðtis. Dalis uþraðø guléjo didelës komo-dos spinteléje, daþnusiai uþrakinamoje. Ëia buvo dedami dokumentai, asmeniniai tévo daiktai: piniginë, skustuvas, pieðukai, tuòti sàsiuviniai, kalkës, þiebtuvëlis, cigaretës, dar kokia smulkmena. Seniau priraðytieji sàsiuvinių buvo ásuktí á polietileniná maiðelá, per-riðti virvute ir pakabinti svirne po balkiu, kad prie jø negaléto prilasti pelës ar kiti grauþikai, kirmiai. Nuvalæs dulkes, parùðiavæs sàsiuvinius pagal temas, susikroviau ðia brangià mantà ir atsigabenau á Ðilalæ (kur dirbau), po to á Telðius, á Vilniø. Vis delsiau plaëiau pasi-gilinti á uþraðus. Antanas Stravinskas, susipapinæs su kalvystés uþraðais, pastebéjo, kad tai turbút vienintelis toks uþraðinéjimo fak-tas Lietuvos kalvystés istorijoje. Neteko regëti, kad ir ðeimos pirkinių kieno nors bùtø taip kruopðeiai fiksuojam. Manau, panaðø teksto tikrai esama pas þmones.

Uþraðø prasmë nevienareikðmë. Viena, jie rodo kaimo þmo-gaus, baigusio dvi pradþios mokyklos klases, úpsispyrimà, kruopð-tumà ir atvirumà – uþraðuose suraðytos net visos iðlaidos alkoho-liniams gériramams pirkti. Antra, tai labai tikslus kaimo malùnininko ir kalvio (ið dalies ir valstieëio, turëjusio tikta trís hektarus pemës) viso sàmoningo gyvenimo ðeimos úkio iðlaidø apraðas. Tikslus ir autentiðkas, paremtas labai kruopðeiais duomenimis. Jø teisingu-mu abejoti netenka.

Mano tévo gyvenimas buvo daug kuo panaðus á kitø Giedrai-ëiø kaimo (Paðuðvio paðtas, Grinkiðkio seniùnija, Radviliðkio rajo-nas) þmoniø gyvenimà. Darbai vijo darbus – nuo ankstyvo pava-sario iki vëlaus rudens. Vienintelis skirtumas – tévas labai daug

Stefanija ir Aleksandras Đidlauskai. Vestuviné nuotrauka. 1932 m.

laiko praleisdavo malùne ir kalvëje, o motina, be tokio paëio bui-ties ir kasdienës ruoðos rûpesèiø, vaikø prieþiuros, kaip ir kitø kai-mo moterø, neretai, ypaë rudená ir biemà, kai pùsdavo stiprùs vë-jai, talkino tévui malùne, já pavaduodama vakaraïs, didþiosios ma-lois metu. Motina vis prisimindavo: „Visuomet pasimelsdavau, kad neuþeitø vëtra, kad nenulùptø sparnai ar krumpliai, man sekda-vosi, nes Dievas padëdavo, man dirbant malùne, neavyko jokiø di-desniø avarijø“. Be to, motina kas dveji treji metai ausdavo pakuli-ná audiná sparnø drobulëms. Retkaréiais iðsiausdavo drobës ar mi-lo, èerkeso, bet austi staltieses, rankðluosèius, úpklotus laiko ne-belikdavo. Audimo staklës, dirbdintos ið áþuolo, tebeguli téviðkéje, svirne. Pokario metais, kiek prisimenu, kaime beveik nebuvu gar-sesniø audéjø, kurios ið to pelnytøsi duonà. Bùta moterø, kurios turéjo audimo stakles, bet á jas sësdavo tikta prieðokialis. Be to, tévas savo poreikiams iðsivirdavo alaus, retkaréiais ir naminës. Atlaidams, rudens talkoms, jubiliejui. Ruginukës tévas iðvarydavo po kartà per metus. Alaus pastoviai neturëdavo. Netikëtiems kon-trolieriams ar pareigûnams úþklupus, naminukës tek davò bëgti pas kaimo þmones – VI. Ë. ir A. J. Baimintasi dël nuobaudø, todël deg-tinës varymas taip pat buvo prieðokinis úpsiëmimas.

Kaimo úkis – uþdara erdvë, kuri, ið ðono þvelgiant, galéjo pasi-rodyti nuobodi ir monotonïðka. Taëiau kaimo gyvenime kaip kokia-me aðtuonnyéiame audinyje visais laikais bùta daug ávairiausio spal-vø. Patriarchaliðkumas glûdëjo kaimo gyvensenoje, jos pastovus darbø ritmas, natûralus, neprievartinis úkininkavimas ugðë darbð-tumà, gerumà, paslaugumà ir nuoðirdumà. Ir tam, kuris dirbo, ir tam, kuris tikta noréjo dirbti. Be ðioù ágimtø ir ásigtø savybiø kaimy-

Giedraiëiø véjo malùnas. Apie 1967 m. A. Sakalausko nuotr.

Su þmona Stefanija (stovi) ir artimaisiai. 1965 m. A. Didlausko nuotr.

niðkumas bùtø visai neðmanomas. Tévai sugyveno gerai. Jie pirmieji kaime nusipirko radijo aparatà, dviratà, puoðnus anglökus pakinktus, lengvus iðeiginius ratus, pirkus Kelméje, – visa tai pirkario metais buvo paslëpta, úpkasta þeméje antrame, tuomet dar neðengtame trobos gale. Po keleriø metø, atlègus beprotiðkam þmoniø prievertavimui, jau pasibaigus trëmimams, daikta buvo atkasti, ir paaíkéjo, kad pakinktai visai supuvø, radijas sugedæs, o dviratis tik ðiek tiek aprûdijøs, juo puikiausiai dar ilgus metus buvo vaþinëta á baþnyèià, miestelà, mokyklà, pas gimines. Laikas daug kà iðildë ið atminties, bet paliko tévo uþraðus. Jie liko visiems

laikams – kaip nepaliesta atminties sala, kaip praeito laiko tiesos ir darbø liudininkas, relikvija, kalbanti apie paprastà, neiðskirtinæ ðeimà, apie vieno kaimo þmoniø gyvenimus.

Tévas savo uþraðais niekuomet nesidiðþiavo. Niekas tuo, atvirai tariant, ir nesidoméjo. Slogiais pokario metais uþraðai buvo giliau tarp kitø popierø kiðteliami. Nebuovo kam dométi, nes kiekvienas dirbo savo darbà. Visa buvo paskirstyta. Tévas, rodos, në giminëms apie savo uþraðus nepasakodavo, manydamas, kad ir kiti panaðiai uþraðinéja savo gyvenimà. Tai buvo buities detaþlé, sekmadieniné atvanga. Susidoméjæs uþraðais, labai nustebau, kaip tvarkingai ir rúpestingai lyg kokio viduramþiø metraðtininko visa buvo uþraðinéjama. Toks kruopðtuðas net gerà pavydà buvo sukélæs, todël kartà pasidoméjau, ar viskas tiksliai suraðyta. Tévas patvirtino, kad klaidø uþraðuose néra. O jei rasi, saké, gramatinæ kladà, tai pats jà ir iðsitaisyk, juk moki gramatikà. Gal koks maþmopis ir prasprûðo neuþraðytas, pridûrë. Koks menkas keliacentis daiktelis. Bevarydamas uþraðus, dar pasiteiravau, kiek kuris pirkiny s neþirklausomos Lietuvos laikais kainavo. Nustebau, bet tévas beveik neklysdamas pasakë vienos ar kitos nusipirktos prekës kainà. Tévas tuo taip pat buvo patenkintas. „Vadinasi, dar nepase nau“. Tévas miré 1974 m. rugsejo 16 d. Palaidot as Paðuðvyje, Radviliðkio r.

Uþraðuose visu ryðkumu atspindi prieðkario kaimo gyvenimas, plati buities panorama. Pirkiniø sàraðas atspindi ir interesus, ir kaimo þmogaus finansines galimybes. Matyt, ne visa turëta, kas norëta, matyt, ne visa ásigtyna, ko ðirdies geista. Turi pinigo – perki, neturi – lauki rytojaus. Ádomu dar ir tai, kad ið uþraðo matytli lito perkamoji galia ketvirtuoju mûsø amþiaus deðimtmeeiu, kai Lietuvos kaimas buvo áþengæs á stabilios ekonomikos tarpsná. Matyt, kokios prekës buvo labai neþrangios, kurie daikta (metalo dirbiniai, prabangos prekës) kaimo þmogui beveik neprieinami. Kartais gyventa ne taip, kaip geista, bet mokëta dþiaugtis tuo, kas ásigtyna ir buityje naudotasi. Prieðkarinîs kaimas dar nebuko uþsikrétaðs miesëioniðkomis madomis, kuriuos kaimà uþgulé þymiai véliau. Tai pasirodymas ir didþiavimasis daiktais, savo materialiu turtingu. Natûralumas ir paprastumas – pagrindiniai „smetoninio“ kaimo gyvensenos bruopai, svarbiausiai darbø ir buities bruopai.

Pateiktame atrankiniame ásigtø prekiø sàraðe, aiðku, neðtrauktai pasikartoantys pirkiniai, nors per deðimtmeeiði bûta tam tikrø pokyèiø. Tai tarytum prekiø inventorizacija, jaunos kaimo ðeimos galimybø riba.

Tėvo uþraðai pradëti 1932 metø rugsejo 1 d. Uþraðø pradþioje, sàsiuvnio virðuje raudonu raðalu ðraðyti metai ir puslapiø numeriai, tekstas sugrafuotas, raðyta cheminiu pieðtuku. Vertikalias linijos – raudonas raðalas. Puslapiai sugrafuoti á keturiadas: mënesio þymeklis – centimetro ploëio, pats tekstas – didþioji puslapiø dalis, puslapiø deðinëje – dvi juostos (centimetro ploëio) litams ir centams suraðyti. Kiekvieno puslapiø apaëioje – susumuotos iðlaidos, uþbrauktos horizontalia linija. Po kiekvienø metø ðraðoma iðlaidø suma.

Analizei pasirinkti 8 metø ir 4 mënesio tekstai – nuo 1932 m. rugsëjo mënesio 1 d. iki 1940 metø gruodþio mënesio (ið viso 155 puslapiai). Ðis laikotarpis – tèvø ðeimos sukûrimas, dviejo vaiko gimimas, trobesiø statymas, ûkio tvarkymas. Tévo uþraðai – tai mokykliniai sàsiuviniø, susiùti á storà knygà, kuriai uþdëetas violetinis kietvirðis. Uþraðø ðraðuose paþymima tiktai metai ir mënuo, dienomis nesiðmulkinta. Dienos pradëta þymëti nuo 1934 m. gruodþio 18 d. Mënesiai paþymëti romeniðkais skaitmenimis.

Tekstas gerai áskaitomas, cheminio pieðtuko pëdsakas neiðblukæs. Uþraðai visà laikà buvo saugomi didelëje gabaus staliaus darbo komodoje. Virðuje du stalëiai, atskirti per pusæ, þemiau – trys iðtiniø stalëiai, kuriuose buvo sukraunami skalbiniai. Virðutinë kairioji pusë – tévo „sandëlis“, deðinysis – motinos (daiktai ir daikteliai, daugiausia skiautës, degtukai, þvakës, maiðeliai, terbelës, siûlø nuolëkos, kailiø atraiþos). Vaikais bûdam, mëgdavome þaisti manos „turtais“, prie tévo daiktø pirðtø nekiðdavome.

Tévas buvo baigës dvi pradþios mokyklos klases, jo raðysena ðiek tiek pakrypusi á deðinë pusæ, raidës platokos, pastebëtina, kad ant è, ð, þ nëra virðraidiniø paukðtukø, jos pavirto c, s, z (su viena kita iðimtimi). Metinës 1932–1936 metø iðlaidos paþymëtos atskirai, ið kito sàsiuvnio iðkirptame lapelyje ir áklijuotame á uþraðus atitinkamieems metams pasibaigus, o 1937–1940 metø sàsiuviniø tekste iðlaidø sumos paþymëtos paëiuose sàsiuviniuose, be áklijø. Tévas raðydavo paprastai sekmadienø popietëmis, apsiðerës gyvulius. Sësdavo virtuvëje prie didelio valgomoho stalo ir imdavo suraðinëti pirkinius bei iðlaidas. Atidþiai iðklausinëdavo þmonà apie jos ásigytus daiktus, iðleistus pinigus.

Deja, duomenys apie ðeimos pajamas neuþraðinëti. Pajamos buvo gaunamos ið malûninkystës, ið dalies – ið kalvystës darbø ir uþ parduotus turguose þemës úkio produktus: kvieëius, bulves, galvijus, érenas, kiauðinius, avis, pieno produktus. Didþioji dalis þemës úkio produktø buvo suvartojama namuose. Kurá laikà tévai maþiems vaikams priþiurëti samdë tarnaitë (sesuo Irena gimë 1935 m., að – 1939 m.).

Uþraðai buvo tæsiami ir vëlesniais metais, iki pat gyvenimo pabaigos. Nuo 1941 metø prekiø vertë jau þymima nebe litais, o rub-

Prie savo kalvës. 1970 m. A. Ðidlausko nuotr.

liais ir kapeikomis. Karo metais – markëmis. Kai kuriø prekiø pavadinimai – su barbarizmais (taip kalbëta tarmiðkai): blëtinis puodas, kimiðkas paiðellis, jodinos plëèkutë, sandalai, cviekai, apalkos, peëius, imbrikas, meðanka, burnusas, lektarna, tufliai, baèkutë, ðkerpetkos, bliuska, skûra, krabutë, apcûgai, ðniûrai, frenëius, vailokai, vasarvaga, râstø ðvarcavimas, gorëius, zeimeris, ðlipsas, klumbiai, maðinka, ðeèkarka, liveris, èeverykai, benzinufka, batereika, lopeta, arenda, foskiukë, brikelis, nianka, rubaðkë, maliava, pagrabas, abrozas, pûdra, ðliûbas, ðniûras ir kt.

Pradþioje norisi pateikti iðanalizuotø metø (1932–1940) úkio iðlaidas.

1932 m. (nuo rugsëjo mën. 1 d.)	253 Lt 95 ct.
1933 m.	1672 Lt 90 ct.
1934 m.	1905 Lt 65 ct.
1935 m.	1037 Lt 47 ct.
1936 m.	754 Lt 58 ct.
1937 m.	1857 Lt 75 ct.
1938 m.	918 Lt 06 ct.
1939 m.	2105 Lt 22 ct.
1940 m.	3728 Lt 03 ct.
Ið viso:	14 233 Lt

Tokia suma pieðtuku uþraðyta, susumavus beveik devyneriø nepriklausomos Lietuvos metø tévø ðeimos iðlaidas. Kai kuriais metais, palyginti su kitais, iðlaidø bûta þymiai didesniø. Prieþastys: tais metais ásigytą daugiau brangiø daiktø: dviratis, radijo aparatas, pakinkai, iðeiginiai ratai. Be to, nemaþai leððø iðleista malûno remontui, medþiagoms naujo gyvenamojo namo statybai.

PMONĖS PASAKOJA

Šisgytø daiktø ir iðleistø pinigø sàraðas

Diame sàraðe pateikiamos ne visos uþraðuose esanëios pozicijos, nes esama pasikartojimo: tokie pat ar panaðaus pobûdþio pirkiniai. Árað turinys nekeiðiamas, iðsaugota autentiðka raðyba, pasitaikantys tarmiðkumai. Tiesa, kalbiniu popiúriu jie neiððifruoti, kadangi straipsnio tikslas – ne lingvistinës uþduotys. Piniginë raiðka litais ir centais nurodyta sutrumpintai. Pirkiniai ir kitos iðlaidos nurodomos tikтай metais ir mënesiai, atskirø metø ar mënesiø sumos straipsnyje nenurodomos. Pavardës ir vardai nurodomi taip, kaip paraðyta uþraðuose. Nurodomi ne vien tikтай pirkiniai, bet ir ávairùs mokesëiai, ánaðai, samda, nuoma ir kt.

Tévo uþraðuose viskas fiksuojama nuosekliai, dalykiðkai, kasdiðniðkai. Atrodo, nepraleidþiamas joks maþmopis, viskas suraðoma á diðþiajá „úkio“ knygà. Ir vis paraðoma – þmona iðleido smulkmenoms, ir vis nepamirðtama prisiminti, kada, kur ir kiek iðgerta. Gumas klijai, meðanka, pjuklas, þibalas, ðlaudai, patentas, duonkubilis, maliava, rugiai, ðokerpetkos, liktarna, geleþis, akmens anglys, baëka, tufliai, rëtis, kalioðai, druska, malkos – taip ir pinasi buities pynë. Ëia tarmiðkai paraðoma, éia barbarizmas lenda lindinai, éia nosinës raidës pamirðtamos, éia kablelis nepadëtas, éia taðkas neparaðytas, éia pavardës vardas pamirðtas, éia pataisyta ar papildyta. Nesinori labai smulkintis, bet norisi suraðty tuos didþiuosius darbus, nemaþus pirkinius, kurie pasakojø apie prieðkarinio kaimo þmogaus, – dviejø, trijø, o vëliau keturiø asmenø ðeimos (be tarnaitës) buitá ir rüpesëius. Tegul ateityje, kada nors, ethnografai rüpestingiau pavartys mano tévo uþraðus, rasdamai tai, ko að nepastebëjau, domëdamiesi tuo, kas buvo itin charakteringa tiems, kurie gyveno kaime, dirbo þemæ, vertesi amatais, kûrë ðeimas, vis laukë geresniø laikø, éjo á darbà nuo saulëtekio iki saulëlydþio...

1932 metai

Pirmiausia nusipirkau piniginæ	3,75 Lt
Dektukø pokas	1,00 Lt
Pusë kilogramo cukraus	0,90 Lt
Puodukas su dviem ausimis dviejø litrø talpos raudonas	2,00 Lt
Jodinos plëékuté	0,50 Lt
Pusë bonkos þibalo	0,15 Lt
Popieriaus 10 lakòtø knygutëms dirbtø	0,50 Lt
Dafø juodø ant raðalo pokelá	0,25 Lt
Gràþeiukas su rankena	0,50 Lt
Paiðelis kimiciskas	0,20 Lt
Gràþeiukas su medine rankena colio skersmens	1,50 Lt
Puodas blëtinis arti viedro su rinke ir dviem ausimis	6,00 Lt
Ðukos kaulinës ant abiejø pusio	0,80 Lt
Staliaus varstotas tikтай vienas virðus dilë eglinë	20,00 Lt
Dubultavos geleþiukas leistuvui	3,75 Lt
Tríkampis nepilnikas	0,80 Lt
Alyvos butelis	0,40 Lt
Susuktas francuskas raktas	1,50 Lt
Namie tèvui daviau	100,00 Lt
Popierius po linijø ant knygùeio	0,25 Lt
Klijai staliðioki	0,30 Lt
Kepurë þemini (virðus skurinis, o apaëia vatinë)	6,00 Lt
Namie tèvui daviau	20,00 Lt
Namie Kalëdoms tèvui daviau	20,00 Lt

1933 metai

Sausis

Kédainiuose uþmokëtas patentas	12,00 Lt
Ðriubas gïrnoms kilnoti su muterka Kédainiuose	30,00 Lt
Perkelio 1,5 metro	1,50 Lt
Uþ traukiná nuvaþiuoti ir parvaþiuoti ið Kédainiø	4,60 Lt
Vailokai Ginkiðkyje	4,70 Lt

Valgomia soda – 200 gr.	0,30 Lt
Degtinës pusbonkis	1,60 Lt
Konvertø keturias ðtukas	0,20 Lt
Kalendorius ant 1933 m.	0,30 Lt
Savivaldybei Paðuðvio uþmokëta	2,60 Lt
Kavos pokelis	0,80 Lt

Vasaris

Namie tèvui daviau	50,00 Lt
Kalnieriukas gutaperèinis	1,25 Lt
Muilas kvepiantis prausimuisi	1,00 Lt
Batereikos viduriai	1,25 Lt
Paðto þenklelis uþsieniui	1,20 Lt
Klebonui kalëdos daviau	3,00 Lt
Ðpitolninkui kalëdos daviau	1,50 Lt

Kovas

Silkiø 6 ðtukos	0,50 Lt
Ðv. Juozapo muka	1,00 Lt
Staliðioki klijai (120 gr.)	0,70 Lt
Degtinës butelis ant pabaigtuvio kalvës pastatyma	1,50 Lt
Du kieliðkai po 0,80 ct.	1,80 Lt
Gotfridui Pukertui sumokëjau	55,00 Lt

Balandis

Juoda medþiaja garniturinis virðus Krakëse	51,00 Lt
Pamuðalas, klionka, ir smulkmës	15,00 Lt
Piedai auksinai	36,00 Lt
Puodas ðipinës didelis 11 l.	10,00 Lt
Þirkles maþutes	2,25 Lt
Dantø iðtraukë Ðaukote	2,00 Lt
Pacukams nuodai	2,00 Lt
Kreidos du kilogramai	0,50 Lt
Garnituro pasiuvinas	13,00 Lt
Mielioð pakelis	0,90 Lt
Apyniø 200 gr.	1,40 Lt
Pokasta 200 gr.	1,00 Lt
Ðiaulëno klebonui	20,00 Lt
Cukraus 4 kg.	5,20 Lt
Notarui uþ dokumentus	3,50 Lt
Pora peiliø ir pora ðakuëio	3,80 Lt
Vyno butelis	3,00 Lt
29 d. Ðiaulënuose uþ ðoliubà sumokëjau	20,00 Lt
Uþ saldainius	6,00 Lt
Grieklui daviau	2,00 Lt

Geguþé

Druskos 2 kg.	0,40 Lt
Cilindrøs 5 nr. lempai	0,40 Lt
Uknoliø pusë kilogramo	1,20 Lt
Skiedro 14 lapø iðpléðë J. Ëerniauskas	3,10 Lt
Þmona iðleido ant smulkmenø	10,80 Lt
Ëeverykams puspadþius pridëjo J. Brazauskas	2,50 Lt

Birþelis

Nupirkta skiedro 39 kapos	31,00 Lt
Þmona Grinkiðkyje iðleido ant smulkmenø	16,00 Lt

Liepa

Piemeniui uþ karvës ganymà	1,00 Lt
Sandalai Grinkiðkyje	7,00 Lt
Gelaþies 37 kg.	9,00 Lt
Cvieko 2 kg.	1,70 Lt
Kepurë ðviesi vasarinë	1,70 Lt
2 ðvaros dalgiams	0,85 Lt
Galastuvas dalgiui	0,45 Lt
Pievos pirkta nuo Ðiurkos	20,00 Lt
Pievos pirkta nuo Bloþës	25,00 Lt
Þmona Grinkiðkyje ant smulkmenø	10,00 Lt

Lentø	13,00 Lt	Geleþies 63 kg.	17,65 Lt
20 lentø (1 col. storumo), 6 m ilgio, 8 col. platumo	36,00 Lt	2 veþimai rugienø ðiaudø	20,00 Lt
Ðiauliouose gïrnoms lietø medþiagos:			
7 maiðai titnago, geleþies ir plieno (svérë 688 kg.)	200,00 Lt	1936 m.	
<i>Rugpjûtis</i>		Zuperio maiðelis	10,50 Lt
Uþ traukiná i Baisogalà ið Ðiauliø	14,40 Lt	Pelno mokesčis	26,40 Lt
Uþ gïrnø nuliejiù 10 col. storumo	50,00 Lt	Uþ karvës ir kumelës ganyklà	36,00 Lt
Imbrikas didelis melynas	6,00 Lt	7 veþimai ðiaudø ið Tautkauø	40,00 Lt
Blëtos cinkavos 1 arkupas	3,25 Lt	Mergaitë tarnavo nuo vasario 16 d. iki N. Metø	100,00 Lt
Kiauliukei uþ vaistus	2,60 Lt		
Þmonos iðlaidos Grinkiðkyje	12,50 Lt	1937 m.	
18 lentø	32,00 Lt	Uþ 5 ha pelkës nuomai	150,00 Lt
Gelaþies ðriubams gïrnoms kilnoti 60 kg.	28,00 Lt	Drapakas 7 dantø rusiðkas	58,20 Lt
<i>Rugsejjs</i>		Policininkui patentas uþ 1936 m.	14,00 Lt
Bruðtikis eglinis, sparno darymas, redelis	70,00 Lt	Lynas ilgumo 40 m	32,00 Lt
Apalkos	3,50 Lt	Frenèiui pamuðalas	3,30 Lt
Degtinës ant magaryëiø	3,00 Lt		
Þmona iðleido Paðuðvyje	2,20 Lt	1938 m.	
<i>Spalis</i>		25 kg druskos	2,80 Lt
Kalvës nudrébimas ið molio (6 m ilgio, 5 m platumo)	90,00 Lt	„Ükininko pataréjas" prenumerata	5,00 Lt
Parðiuko pirkimas	15,00 Lt	Gegnës, 14 ðt.	28,00 Lt
Sviekai gontimiai (6 kg.)	7,00 Lt	Radijas „Markoni", vasario 16 d.	277,00 Lt
<i>Lapkritis</i>		Uþ pasamdytä mergaitë	115,00 Lt
Peèiaus sumûrijimas	5,00 Lt	Brikelis ið Kelmës	160,00 Lt
Mieþiø 1 cnt.	6,00 Lt	Liepos 11 d. pastatë darþinæ 17 m ilgio, 7 m ploëio	140,00 Lt
Stiklas langams	4,00 Lt	1 dienos ðieno pjovimas	2,50 Lt
8 nr. lempa pakabinama	2,30 Lt	Didelis katilas (17 kg)	22,00 Lt
Meðankos 1 cnt.	4,00 Lt	Malkinës pastatymas	20,00 Lt
Silkiø ir 2 krabutës cukrelia	1,20 Lt	Tarnaitei alga uþ metus	100,00 Lt
Kvieëiø 1 cnt.	11,00 Lt		
Pokostas ir kreida	1,30 Lt	1939 m.	
Ðiaudø rugienø veþimas	6,00 Lt	Eglë bruðtikinë	35,00 Lt
Rubaðkà pasiuvo V. Ðiurkus	1,50 Lt	Vaistai	6,30 Lt
<i>Gruodis</i>		3 cnt. kvieëiø	31,50 Lt
Burnuso milinio daþy whole	6,00 Lt	Kiauliukë nupirkta	13,00 Lt
Þmona nupirkto maþmøþiø Paðuðvyje	7,00 Lt	þemës mokesčis	35,12 Lt
Baleja	8,00 Lt	Pakinktai – angliðka firma	141,00 Lt
Vadþiø 2 ðtukos	3,00 Lt	Garnitoriaus virðus Grinkiðkyje pas Golbergà	64,40 Lt
„Ükininko pataréjo" uþsakymas	5,00 Lt	15 kapø ðankietø iðpjauta su zeimeriu	17,70 Lt
Klebonui kalëdos duota	2,00 Lt	Nupirkta gïrnoms medþiaga	142,00 Lt
Ðpitolninkui kalëdos duota	1,50 Lt	Batø pasiuvinas	40,00 Lt
Rugiø 1 cnt.	9,00 Lt	Iðsikulia per 3 val.	18,00 Lt
1934 m.			
Vasario 11 d. uþ patentà iðsiunèia per paðtä	12,85 Lt	1940 m.	
Policijai uþ pelno mokesči	15,60 Lt	Broliui Juozui uþ miðko medþiagà	495,00 Lt
6 eglës ant skiedrø	40,00 Lt	Mokesèiø uþ þemë	11,63 Lt
Malùno volas aþuolinis, ilgis 9 arðinai	65,00 Lt	Rastø ðvarcavimas	152,00 Lt
SINGER rankinë maðina ið agentø	80,00 Lt	Namo ãrangai (durys, langai, langinës)	120,65 Lt
Geleþies 91 kg. malùnui	27,25 Lt	Tufliai vasariniø geltoni	27,00 Lt
Iðplëðtos skeidros, 110 kapø	15,70 Lt	Þmonai sukñia vilnonë	28,50 Lt
Malùno remontas	310,00 Lt	Dviratis „Diadem" ið Kaplano Grinkiðkyje	265,00 Lt
Rugpjûejo 14 d. pelno mokesčis ir pabauda, kad ne laiku	5,80 Lt	Tarnaitei Zabelei uþ metus	128,00 Lt
Gruodpio 18 d. ið varþytynø pirkau þemës			
3 ha 15 a, ið V. Ðimkaus	100,00 Lt	<i>PEOPLE NARRATE</i>	
Këdainiø anstoliui	300,00 Lt	<i>Father's notes</i>	
Per paðtä iðsiostø pinigai à Këdainius antstoliui	525,00 Lt	Aleksandras ÐIDLAUSKAS	
1935 m.			
Mokesèiø à Këdainiø bankà	9,45 Lt		
Uþ þemës ãkainavimà (1530 Lt) notarui	150,00 Lt	In this article cultural worker Aleksandras Ðidlauskas presents, with his own commentaries, the selected data on his father's record of expenses, which had been written in a form of the diary. His father's experience in farming, his industry and thrift, the connections with rural and urban communities as well as his peculiar world perception and authentic dialect of Radviliðkis, somewhat mixed with few barbarisms, show him as a peasant of the village of Giedraièiai (Radviliðkis distr.), who owned an area of three hectares, had a mill and a smithy. This material as a kind of source might be of interest to ethnologists and cultural historians, whose aim is to investigate spiritual and material situation in Lithuanian country-side.	
Matininkui uþ þemës plano padarymà	40,00 Lt		
Pelno mokesčis	27,85 Lt		
Ðaukote pirkta kumelë ið Kunigiðkiø k.	200,00 Lt		

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2001 Nr. 5 (80)

þurnalas leidþiamas nuo 1988 metø,
kas du mënesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitës 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORE

Dalia RASTENIENË tel. 61 34 12

SKYRIØ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninës veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas DORYS – etnologija,
tautodalilë, etninës veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatrièe RASTENYTË – korektore

Ramûnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumë į anglø kalbà vertë

Sigita JURKUVIENË

REDAKCINE KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIÙNAS, Lietuvio
kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055
Vilnius

Habil. dr. Ingé LUKDAITE, Lietuvos istorijos
institutas, Kraþio 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijolë LAURINKIENË, Lietuvio
literatûros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIËIUS, Lietuvos liaudies
kultûros centras, Barboros Radvilaitës 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos
istorijos institutas, Kraþio 5, 2001 Vilnius

Dr. Alë POËIULPAITË, Lietuvos liaudies
kultûros centras, Barboros Radvilaitës 8,
2600 Vilnius

Dr. Daiva RAËIÙNAITË-VYËNIENË, Lietuvos
muzikos akademija, Gedimino pr. 42,
2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOÐKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelë VYÐNIAUSKAITË,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© ¥liaudies kultûra

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasiraðyta spaudai 2001 09 03

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt.

Pardavimui – sutartinë

Lietuvos liaudies kultûros centras
Barboros Radvilaitës 8, 2600 Vilnius

<http://www.lfcc.lt>

email: liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB ¥Sapnø Sala
Moniuðkos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Alë POËIULPAITË. Lietuvos kryþdirbystës fenomenas 1•

Valstybinës kalendorinës ðventës.

Kalbasi Daiva VAITKEVIËIENË, Libertas KLIMKA,
þilvytis ÐAKNYS ir Juozas ÐORYS 9•

MOKSLO DARBAI

Rasa PAUKÐTYTË-ÐAKNIENË. Vardynos – krikötynø
pakaitalas ar jø perdirbinys? 18•

Janina MORKÙNIENË. Jurbarkieëiø transportas:
retrospekcija, savitumai, panaudojimas 22•

Þivilë JONAITYTË. Kapø tvorelës Lietuvos miesteliø
kapinëse XIX a. pabaigoje – XX a. 33•

Vida SAVONIAKAITË. Lokali tradicija. Ðiuolaikinë
visuomenë apie Lietuvos tekstilæ 41•

Skaidrë URBONIENË. Dievdirbiai. Þemaitija 45•

KITOS KULTŪROS. Anëo KALOJANOVAS.

Bulgarø ðamanizmas 55•

IN MEMORIAM. Irena SELIUKAITË.

Nepraðytasis Jurgio DOVYDAIËIO vargas 65•

ETNINËS VEIKLOS REALIJOS.

Nijolë MARCINKEVIËIENË. Kaip ðiuolaikiðkai
þprasminti kalendorines ðventes?
Appiûros konkurso „Tradicija ðiandien“ patirtis 68•

PMONËS PASAKOJA.

Aleksandras ÐIDLAUSKAS. Tëvo uþraðai 75•

VIRÐELIUOSE: **Pieta.** Þemaiëiø „Alkos“ muziejus. Gek. 27644.

Koplytëlë. XIX a. pab. Þemaiëiø „Alkos“ muziejus. LM 445.

Koplytélës ir „Pietos“ skulptûrø autorius

Kazimieras MOCKUS.

Ramûno VIRKUËIO nuotraukos

KLAIDOS ATITAISYMAS

2001 m. 4-ame numeryje „Mokslo darbø“ skyriuje publikuoto Irmos ÐIDIDKIENËS
straipsnio „Lietuvia tautiniø rûbø kûrimo prieðtaros XX amþiuje“ metrika turi bûti:
Lietuvos istorijos institutas, Kraþio 5, 2001 Vilnius.

Labai atsiþraðome autorës ir skaitytojø.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobûdþio nuomonës sutaptø su redakcijos nuomone.